

ЛИЈА ДАМЕСКА

ЕКОНОМИЈА

за четврта година

**За средно стручно образование
Економско – правна и трговска струка
Сектор / економија, право, трговија
Образовен профил: економски техничар, правен техничар
и бизнис администратор**

Скопје, 2023

ЕКОНОМИЈА

За IV година - средно стручно образование/ Економско-правна и трговска струка/Сектор: економија, право и трговија/Образовен профил: економски техничар, правен техничар и

Автор:

Лида Дамеска

Рецензенти:

Оливер Филипоски

Лидија Ќосева

Анета Павовиќ Дуева

Лектор:

Слаѓан Спасовски

Техничка обработка:

Сашо Стојчески

Емил Тодоров

Сашо Тодоров

Издавач:

Министерство за образование и наука на Република Северна Македонија

Ул. „Св. Кирил и Методиј“ бр.54, 1000 Скопје

Печати:

Тираж:

Со одлука на Националната комисија за учебници за основно и средно образование бр. 26-2189/1 од 15.09.2023 година, се одобрува употребата на учебникот Економија за четврта година, средно стручно образование од економско-правна и трговска струка.

ПРЕДГОВОР

Драги ученици!

Предметот Економија е основна научна дисциплина, која се изучува во сите средни училишта.

Трудов што ви го презентирам, глобално, ќе ви помогне да ги изучите основите на економијата, опфаќајќи притоа содржини од макроекономијата. Напишан е по модуларните програми за средно стручно образование, сектор економија, право, трговија, економско-правна и трговска струка, за профил: економски техничар, правен техничар и бизнис администратор.

Во учебникот се застапени пет модуларни единици: Основи на макроекономијата, Раст и развој на економијата, Пари и монетарна политика, Државата и стопанството и Меѓународна економија.

Во првата модуларна единица за основи на макроекономијата, се задржувам и анализирам три поглавја, и тоа: Цели и инструменти на макроекономската политика, Агрегатна побарувачка и агрегатна понуда и Бруто домашен производ (БДП) и наменска распределба на БДП. Во втората модуларна единица за раст и развој на економијата, се анализирани три поглавја и тоа: Економски раст и фази на економскиот циклус, Потрошувачка, штедење, инвестиции и Невработеност и причини за невработеност. Во третата модуларна единица за пари и монетарна политика, анализирани се три поглавја, и тоа: Вредност и промени во вредноста на парите, Побарувачка и понуда на пари и монетарна политика, Инфлација и Филипсова крива на кус и долг рок. Во четвртата модуларна единица, државата и стопанството, се задржувам и анализирам три поглавја, и тоа: Доминантните економски теории за улогата на државата во стопанството, Јавни приходи и јавни расходи и буџет, Даноци и даночен систем. Во петтата модуларна единица за меѓународна економија, анализирани се три поглавја, и тоа: Меѓународни економски односи, Протекционизам и либерализам како системи на меѓународна трговија и Девизен систем и девизна политика.

Секоја модуларна единица содржи резултати од учењето, а во секое поглавје понатаму, покрај разработка на овие поими, категории, закони, содржани се исто така и содржина на поглавјето, клучни поими, прашања за проверка на знаењето и задачи за практична примена на знаењата.

На крајот на учебникот изготвив речник кој ќе ви помогне полесно и побрзо да дојдете до сознание за одредени економски поими и термини со кои се среќаваме во него.

Учебникот е работен по наставната програма за Економија за четврта година (модуларно дизајнирана), средно стручно образование, економско-правна и трговска струка, сектор за

економија, право и трговија и во целост одговара на неа.

Овие макроекономски агрегати, имаат силни влијанија врз начинот на живеење и врз благосостојбата на граѓаните во современите држави. Затоа и јас, како и многу други економисти автори, се ангажирав да напишам материјал кој, со право може да се каже, остава простор за размислување и натамошно усовршување на учениците кои работат по него.

Сметам дека наставните содржини во учебников сум ги објаснила на јасен и разбирлив, за вас прифатлив начин, од аспект на потребните знаења за продолжување на вашето образование понатаму, на некој од општествените, посебно економските факултети кај нас и надвор од земјата.

Посебна благодарност сакам да изразам до сите кои ми помогнаа во изработката на учебникот, на рецензентите кои со своите согледувања и сугестии допринесоа околу изработката на материјалот и позитивните ставови кон моите објаснувања и обработка на модулите, а посебно на моето семејство, внуците, кои ми беа поддршка во периодот на изготвувањето на овој труд.

Од Авторот

*„ЕКОНОМИЈАТА НОСИ ПАРИ, А ТИЕ ГО
ВРТАТ СВЕТОТ“*

СОДРЖИНА

МОДУЛАРНА ЕДИНИЦА 1: ОСНОВИ НА МАКРОЕКОНОМИЈАТА2

ПОГЛАВЈЕ 1: ЦЕЛИ И ИНСТРУМЕНТИ НА МАКРОЕКОНОМСКАТА ПОЛИТИКА3

1. СТОПАНСКИ СИСТЕМ И ЕКОНОМСКА ПОЛИТИКА4
2. ОСНОВНИ ЦЕЛИ НА МАКРОЕКОНОМСКАТА ПОЛИТИКА6
3. ОСНОВНИ ИНСТРУМЕНТИ НА МАКРОЕКОНОМСКАТА ПОЛИТИКА.....9

ПОГЛАВЈЕ 2: АГРЕГАТНА ПОБАРУВАЧКА И АГРЕГАТНА ПОНУДА.....13

1. АГРЕГАТНА ПОБАРУВАЧКА – AD(AGGREGATE DEMAND)14
2. АГРЕГАТНА ПОНУДА – AS(AGGREGATE SUPPLY)16
3. МАКРОЕКОНОМСКА РАМНОТЕЖА.18

ПОГЛАВЈЕ 3: БРУТО ДОМАШЕН ПРОИЗВОД (БДП) И НАМЕНСКА РАСПРЕДЕЛБА НА БДП 21

1. ПОИМ И СУШТИНА НА БДП..... 22
2. МЕТОДИ НА ПРЕСМЕТКА НА БДП 23
3. НОМИНАЛЕН И РЕАЛЕН БРУТО ДОМАШЕН ПРОИЗВОД24
4. НАМЕНСКА РАСПРЕДЕЛБА НА БДП26

МОДУЛАРНА ЕДИНИЦА 2: РАСТ И РАЗВОЈ НА ЕКОНОМИЈАТА.....30

ПОГЛАВЈЕ 1: ЕКОНОМСКИ РАСТ И ФАЗИ НА ЕКОНОМСКИОТ ЦИКЛУС..... 31

1. ЕКОНОМСКИ РАСТ И РАЗВОЈ.....32
2. ФАКТОРИ ЗА ЕКОНОМСКИ РАЗВОЈ34
3. ЕКОНОМСКИ ЦИКЛУС.....37

ПОГЛАВЈЕ 2: ПОТРОШУВАЧКА, ШТЕДЕЊЕ И ИНВЕСТИЦИИ.....42

1. ПОТРОШУВАЧКА И НЕЈЗИНАТА СТРУКТУРА43
2. ШТЕДЕЊЕ43
3. ИНВЕСТИЦИИ – ПОИМ И ВИДОВИ45

ПОГЛАВЈЕ 3: НЕВРАБОТЕНОСТ И ПРИЧИНИ ЗА НЕВРАБОТЕНОСТ.....	52
1. ПОИМ, МЕРЕЊЕ И ТРОШОЦИ ОД НЕВРАБОТЕНОСТ	53
2. ВИДОВИ НЕВРАБОТЕНОСТ.....	55
3. ПРИЧИНИ ЗА НЕВРАБОТЕНОСТ	56

МОДУЛАРНА ЕДИНИЦА 3: ПАРИ И МОНЕТАРНА ПОЛИТИКА.....60

ПОГЛАВЈЕ 1: ВРЕДНОСТ И ПРОМЕНИ ВО ВРЕДНОСТА НА ПАРИТЕ.....	61
1. ПАРИТЕ И НИВНИТЕ ФУНКЦИИ.....	62
1.1. ФУНКЦИИ НА ПАРИТЕ.....	63
2. ВРЕДНОСТ И МЕНУВАЊЕ НА ВРЕДНОСТА НА ПАРИТЕ	64

ПОГЛАВЈЕ 2: ПОБАРУВАЧКА И ПОНУДА НА ПАРИ И МОНЕТАРНА ПОЛИТИКА.....69

1. ОСНОВНИ МОНЕТАРНИ АГРЕГАТИ И ПОБАРУВАЧКА НА ПАРИ	70
1.1. ПОБАРУВАЧКА НА ПАРИ	70
2. ПОНУДА НА ПАРИ.....	71
3. МОНЕТАРНА ПОЛИТИКА	73
3.1. ПОЛИТИКА НА ОТВОРЕН ПАЗАР	74
3.2. ПОЛИТИКА НА ДИСКОНТНА СТАПКА	75
3.3. ПОЛИТИКА НА ЗАДОЛЖИТЕЛНИ РЕЗЕРВИ	75

ПОГЛАВЈЕ 3: ИНФЛАЦИЈА И ФИЛИПСОВА КРИВА НА КУС И ДОЛГ РОК.....78

1. ПОИМ, МЕРЕЊЕ И ТРОШОЦИ ОД ИНФЛАЦИЈАТА	79
1.1 ТРОШОЦИ ОД ИНФЛАЦИЈАТА	81
2. ВИДОВИ ИНФЛАЦИЈА СПОРЕД ПРИЧИНИТЕ ШТО ЈА ПРЕДИЗВИКУВААТ	82
3. ОДНОСИТЕ МЕЃУ ИНФЛАЦИЈАТА И НЕВРАБОТЕНОСТА – ФИЛИПСОВА КРИВА НА КУС И ДОЛГ РОК	83
3.1 ФИЛИПСОВА КРИВА НА ДОЛГ РОК	84

МОДУЛАРНА ЕДИНИЦА 4: ДРЖАВАТА И СТОПАНСТВОТО.....88

ПОГЛАВЈЕ 1: ДОМИНАНТНИ ЕКОНОМСКИ ТЕОРИИ ЗА УЛОГАТА НА ДРЖАВАТА ВО СТОПАНСТВОТО.....89

1. ДОМИНАНТНИ ЕКОНОМСКИ ТЕОРИИ	90
2. НЕОКЕЈНЗИЈАНИЗАМ	91

2.1. НЕОКЕЛНЗИЈАНЦИТЕ ЗА ПАЗАРОТ	91
2.2. НЕОКЕЛНЗИЈАНЦИТЕ ЗА ДРЖАВАТА	92
3. НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ	92
3.1. ОСНОВНИ ПРАВЦИ ВО НЕОЛИБЕРАЛНАТА ШКОЛА	93
3.1.1. ЕКОНОМИКА НА ПОНУДАТА	94
3.1.2. РАЦИОНАЛНИ ОЧЕКУВАЊА	94
3.1.3. ЈАВЕН ИЗБОР	95
ПОГЛАВЈЕ 2: ЈАВНИ ПРИХОДИ И ЈАВНИ РАСХОДИ.....	97
1. ФИСКАЛНА ПОЛИТИКА.....	98
1.1. ЈАВНИ ПРИХОДИ	98
2. ЈАВНИ РАСХОДИ	100
3. БУЏЕТ	102
ПОГЛАВЈЕ 3: ДАНОЦИ И ДАНОЧЕН СИСТЕМ.....	106
1. ПОИМ ЗА ДАНОЦИ, КАРАКТЕРИСТИКИ И ЕЛЕМЕНТИ НА ДАНОЦИТЕ.....	107
2. ВИДОВИ ДАНОЦИ	108
3. ДАНОК НА ДОБИВКА	109
4. ПЕРСОНАЛЕН ДАНОК НА ДОХОД	110
5. ДАНОЦИ НА ИМОТ	111
6. ДАНОЦИ НА ПОТРОШУВАЧКА	112
6.1. ДАНОК НА ДОДАДЕНА ВРЕДНОСТ (ДДВ)	112
6.2. АКЦИЗИ	113
6.3. ЦАРИНИ	114
МОДУЛАРНА ЕДИНИЦА 5: МЕЃУНАРОДНА ЕКОНОМИЈА.....	117
ПОГЛАВЈЕ 1: МЕЃУНАРОДНИ ЕКОНОМСКИ ОДНОСИ.....	118
1. ОБЛИЦИ НА МЕЃУНАРОДНА ТРГОВИЈА.....	119
2. МЕЃУНАРОДНИ ЕКОНОМСКИ ОДНОСИ.....	120
3. НАДВОРЕШНО ТРГОВСКИ СИСТЕМ И НАДВОРЕШНО ТРГОВСКА ПОЛИТИКА.....	123
ПОГЛАВЈЕ 2:ПРОТЕКЦИОНИЗАМ И ЛИБЕРАЛИЗАМ КАКО СИСТЕМИ НА МЕЃУНАРОДНА ТРГОВИЈА	126
1. АПСОЛУТНИ И КОМПАРАТИВНИ ПРЕДНОСТИ	127
1.1. ТЕОРИЈА НА АПСОЛУТНИ ПРЕДНОСТИ	127

1.2. ТЕОРИЈА НА КОМПАРАТИВНИ ПРЕДНОСТИ	128
2. ПРОТЕКЦИОНИЗАМ ВО МЕЃУНАРОДНАТА ТРГОВИЈА	130
3. СЛОБОДНА МЕЃУНАРОДНА ТРГОВИЈА-ЛИБЕРАЛИЗАМ.....	131
ПОГЛАВЈЕ 3: ДЕВИЗЕН СИСТЕМ И ДЕВИЗНА ПОЛИТИКА.....	134
1. ДЕВИЗЕН СИСТЕМ И ДЕВИЗНА ПОЛИТИКА	135
2. ДЕВИЗЕН КУРС.....	136
3. БИЛАНС НА ПЛАЌАЊЕ	139
3.1. ТЕХНИКА НА МЕЃУНАРОДНИТЕ ПЛАЌАЊА	140
3.2. ПОИМ ЗА БИЛАНСОТ НА МЕЃУНАРОДНИ ПЛАЌАЊА	140
РЕЧНИК	146
КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА	158

ЛИЈА ДАМЕСКА

ЕКОНОМИЈА

за четврта година

**За средно стручно образование
Економско-правна и трговска струка
Сектор/економија, право, трговија
Образовен профил: економски техничар, правен техничар
и бизнис администратор**

Скопје, 2023

Модуларна единица 1

Основи на макроекономијата

Резултати од учењето

Ученикот/ученичката ќе биде способен/а да:

- Објаснува цели и инструменти на макроекономската политика;
- Објаснува агрегатна побарувачка-AD (Aggregate Demand) и агрегатна понуда-AS (Aggregate Supply) и конструира графикон на макроекономската рамнотежа;
- Разликува видови бруто домашен производ (БДП) и објаснува наменска распределба на БДП.

Поглавје 1

Цели и инструменти на макроекономската политика

Содржина:

1. Стопански систем и економска политика
2. Основни цели на макроекономската политика
3. Основни инструменти на макроекономската политика

Кога ќе го завршите ова поглавје, треба да знаете да:

- дефинирате поим за стопански систем и економска политика;
- објаснувате елементи на стопанскиот систем;
- давате пример за економска политика;
- наведувате цели на макроекономската политика;
- објаснувате цели на макроекономската политика;
- објаснувате инструменти на макроекономската политика;
- споредувате цели и инструменти на макроекономската политика.

1. Стопански систем и економска политика

За да може да го објасниме поимот стопански систем и економска политика прво треба да објасниме што се подразбира под поимот економија, економика или стопанство на една земја. Овие три збора се синоними, односно се употребуваат со исто значење. Под овие изрази се подразбира стопанската, односно економската реалност на една земја. Тоа значи се подразбира управувањето со домаќинството, стопанството, со имотот, но и самиот имот, природните ресурси, трудот, распределбата, размената, потрошувачката. Овие поими ја објаснуваат *грижата* за успешно решавање на сите проблеми поврзани со обезбедувањето материјална основа за живот на луѓето. Тоа ја претпоставува и потребата за организирано однесување на луѓето, почнувајќи од поединечниот имот, поединечното стопанство или економија, до стопанството, економија на земјата во целина.

Економиката на една земја, значи, е економската, стопанската сфера или страна на општествениот живот, покрај политичката, културната, социјалната и другите сфери, односно онаа во која се обезбедува материјалната основа за живот на луѓето, односно се задоволуваат нивните потреби за материјални и за културно-социјални добра и услуги, од храна и облека до спорт и рекреација. Уште поконкретно, под економија-економика како стопанска стварност се подразбираат, всушност, производните и услужните капацитети, фирмите и работниците, самиот процес на производство, распределба, размена и потрошувачка, а и општо, целиот економски живот на земјата, структурата на производството, вработеноста и невработеноста, инфлацијата, парите, банките, увозот, извозот и уште многу други слични појави, процеси и состојби. Сето тоа е стопанска-економска стварност на една земја. Економијата како наука ја изучува таа стопанска стварност и, пред сè, тука се подразбираат:

- 1. стопанскиот систем;**
- 2. економската политика.**

Што, всушност, претставува стопанскиот систем како дел од стопанската стварност.

Постојат различни сфаќања на поимот стопански систем. Најчесто се изедначува со поимот економски систем што, во основа, не е погрешно затоа што и двата поима имаат иста содржина и значење. Постои разлика во ширината, односно во опфатот. Кога се употребува поимот економски систем, всушност, се мисли на најопширните карактеристики на стопанскиот систем на една цела општествена економска формација, па зборуваме за капиталистички стопански или економски систем. Под поимот стопански систем, пак, се подразбира една поконкретна состојба во рамките на еден економски систем и ги искажува условите, определени од државата, во кои се одвива стопанската активност.

Затоа стопанскиот систем се дефинира како севкупност на условите на стопанисување и тоа оние услови што ги утврдува државата со законски прописи и обичајни норми.

Секој стопански систем има основни елементи и правила, меѓу кои:

- На пример: во Република Северна Македонија (во понатамошниот текст РСМ) со Уставот и со законите се утврдени *сопственичките односи*, со што се гарантира неприкосновеноста на правото на сопственост. Постои плурализам на сопствености.

- *Правилата со кои се регулираат организацијата и управувањето со фирмите*: Ова е елемент кој, во основа, е поврзан со и зависен од првото правило, односно видот на сопственоста. Таа одредува кој ќе биде начинот на управувањето.

- *Правилата на пазарното работење*, при што посебно се определуваат правилата на конкуренцијата на пазарот, кога има монополско однесување, каква е улогата на државата во регулирањето на пазарните односи, колку и во што се слободни или ограничени фирмите во пазарното работење.

- *Правилата врз кои се засноваат работните односи*, утврдени се односите меѓу работодавците и работниците, сопствениците, начинот на кој се групираат, формирањето на синдикални здруженија и сл.

- Многу важно прашање во дефинирањето на стопанскиот систем како севкупност на правните правила во кои работи економијата е *улогата на државата во регулирањето на стопанската практика*, односно колку државата со утврдените правила ја ограничува самостојноста на фирмите.

Имајќи ги предвид основните елементи (правила), всушност, државата ги определува одделните составни делови, потсистеми на стопанскиот систем. Тие ја формираат содржината на стопанскиот систем и тука се вбројуваат: правилата на фискалниот систем, на банкарско-кредитниот и на паричниот систем, правилата за функционирање на пазарот на капитал, пазарот на пари и сл.

Стопанскиот систем на РСМ е во изградба, во развој, а основните елементи веќе се определени. Но, тоа не значи дека засекогаш се дадени. Системот постојано се менува и се совршува, значи, се реформира. Но, доколку промените одат дотаму да се сменат дури и основните карактеристики и елементи на тој систем, тогаш зборуваме за нов стопански систем.

Стопанскиот живот и практика се одвиваат независно од тоа дали луѓето ќе ги контролираат со определени правила, како што се правилата утврдени со стопанскиот систем или, пак, со посебни мерки, како што се мерките на економската политика. Од досегашните искуства и развој се покажа, особено во примерот на развиените земји, дека во современите услови практично не е можен развој што би се одвивал сосема слободно, само под влијание на пазарните законитости, без никаква државна регулатива.

Иако основната функција на пазарот е да овозможи најрационална и најефикасна алокација, распоред и користење на природните и на човечките ресурси, сепак, пазарот има многу слабости и ограничувања, кои ако не се отстранат со мерки на економска политика може да доведат до многу негативни последици. Државната регулатива не треба да настојува да ги замени пазарните принципи, туку да ги коригира и да ги дополни пазарните движења за тие да се насочат во саканиот правец. Затоа во рамките на државната регулатива се објаснува **економската политика и се дефинира како: збир на мерки со кои државните органи ги регулираат стопанските движења и со тоа влијаат врз стопанската практика.**

Овие мерки и инструменти на државата - владата се засновани на пазарните принципи и критериуми, меѓу кои се мерките во фискалната и во монетарно - кредитната политика, политиката на цени и доход, а инструментите се: пари, камати, курсеви, кредити, даноци, царини, државни резерви, буџет и слично.

За полесно да се разберат поимите стопански систем и економска политика, и нивниот меѓусебен однос, ќе објасниме еден пример. Доколку стопанската активност ја поистоветиме со спортската игра фудбал, тогаш правилата што важат за таа игра (број на играчи, големина на фудбалското игралиште, времетраењето на полувремето и сл.), можат да се поистоветат со стопанскиот систем, а тактиката на тренерите, мерките што ги преземаат за замена на играчите во текот на играта и слично се поистоветуваат со економската политика.

2. Основни цели на макроекономската политика

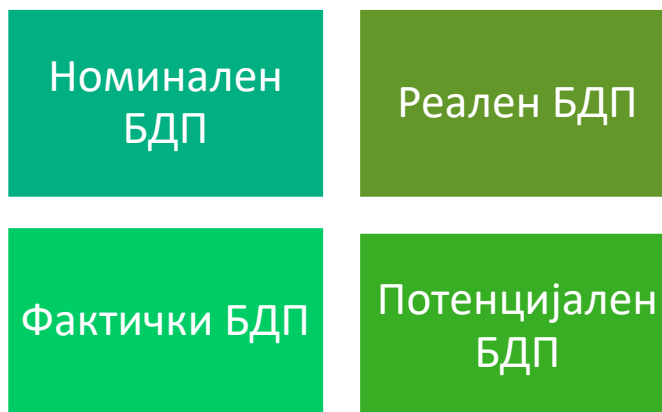
Макроекономијата ги следи и ги анализира движењата на најосновните макроекономски показатели, како што се: БДП - GDP (Бруто Домашен Производ - Gross Domestic Product), штедење и инвестиции, каматна стапка, дефицит, економски циклуси, надворешна размена и слично. Макроекономската политика (збир на мерки и инструменти со кои државните органи ги регулираат економските движења, насочувајќи ги во саканиот правец, со што влијаат врз економската практика), главно, влијае за постигнување на поставените цели на развој. Во економијата, обично, постојат **четири основни цели** за чие реализирање се грижи макроекономската политика:

1. **Остварување на што е можно поголем обем на економска активност во земјата и да се осигури одржлива стапка на економски раст;**
2. **Одржување високо ниво на вработеност, односно ниска стапка на невработени;**
3. **Одржување ниска стапка на инфлација, односно одржување на висока ценовна стабилност;**
4. **Одржување богата и урамнотежена трговска размена на земјата со странство и стабилен девизен курс.**

Првата цел зборува за најсинтетичкиот показател на вкупната активност на земјата, а тоа е **Бруто Домашниот Производ** (во понатамошниот текст БДП) - (Gross Domestic Product-GDP). Тој ја претставува пазарната вредност на сите произведени финални добра и

услуги во една земја во текот на една година. Бруто Домашниот Производ може да биде: номинален, реален, фактички и потенцијален.

Слика 1-1: Видови Бруто Домашен Производ

- **НОМИНАЛЕН БДП** - се добива со множење на сите произведени добра и услуги со тековните пазарни цени - во кој е содржано влијанието на инфлацијата и пресметаниот БДП по тековни цени го дава показателот што го одразува порастот на општото ниво на цените во таа година.

- **РЕАЛЕН БДП** - се добива кога со користење на постојаните цени од некоја претходна година, која е утврдена за базна, се множат годинашните произведени добра и услуги по базните цени и со тоа показателот се ослободува од влијанието на порастот на цените. Се смета за поверодостоен.

- **ФАКТИЧКИ БДП** - го покажува движењето на вкупното произведено количество на сите добра и услуги во економијата во одредени временски периоди, најчесто од една година. Тој покажува флукуација и нестабилност што настанува со порастот и со опаѓањето во текот на годината и од година во година. Значи, може да има движење нагоре и надолу.

- **ПОТЕНЦИЈАЛЕН БДП** - ја означува долгорочната тенденција на фактичкиот БДП, односно ни ја покажува можноста на економијата за максимален аутпут (произведени добра и услуги) во услови на одржување високо ниво на стабилност на цените. Доколку економијата функционира на потенцијалниот БДП, значи целосно ги користи сите расположливи ресурси (максимална продуктивност и производство).

Втора цел - ниска стапка на невработеност.

Остварувањето на оваа цел е решавање на еден од најголемите макроекономски проблеми во стопанството на современите земји. Овој проблем е многу тежок и од социјален аспект. Имено, невработените лица не учествуваат во создавањето на БДП и во економскиот раст на земјата, односно не произведуваат стоки и не прават услуги, а со тоа немаат доволно средства со кои би ги задоволиле своите основни потреби, не се во можност да плаќаат даноци кон државата, а таа мора да издвојува средства за социјална помош за да помогне во

задоволувањето на нивните основни потреби. Во овој контекст може и да ја пресметаме стапката на невработеност, која го дава односот меѓу бројот на невработените во земјата и вкупната работна сила изразена во проценти.

Трета цел - ниска стапка на инфлација.

Оваа цел бара разрешување на еден многу голем економски проблем, на појавата наречена инфлација. Тоа е состојба во која паричните фондови ги надминуваат стоковните и притоа доаѓа до пораст на општото ниво на цените. **Цените, пак, се показател за тоа дали во пазарното стопанство ресурсите и факторите за производство се ретки или ги има во изобилство.** Значи, висока цена за редок ресурс, а ниска за изобилен. Меѓутоа, кога во економијата има висока инфлација и кога ќе дојде до општ пораст на цените, тие престануваат да бидат вистински сигнал за оптималната алокација на ресурсите. Доколку, пак, се појави состојба на многу висока инфлација, тоа претставува загрозување на сè во стопанството. Луѓето нема да сакаат да чуваат готови пари, чија вредност многу паѓа, настојувајќи што е можно побрзо да ги материјализираат во недвижен имот, обидувајќи се да ја зачуваат куповната моќ на парите.

Економистите ја мерат инфлацијата преку **индексите на потрошувачки цени** (Consumer Price Index - CPI), односно преку нивото на цени, добра и услуги што ја даваат **потрошувачката кошничка на едно просечно четиричлено семејство.**

Четврта цел - одржување богата и урамнотежена трговска размена на земјата со странство и стабилен девизен курс.

Денес во светот постои широка поделба на трудот, која ги упатува земјите на меѓусебна економска соработка во светското стопанство, при што од меѓународната трговија земјите имаат многу значајни добивки и поволности. Се збогатува домашната понуда на најразновидни добра и услуги, се зголемува конкурентската способност на домашните понудувачи, се зголемува специјализацијата во компаративните предности и слично. Сите земји во оваа размена остваруваат различен увоз и извоз што дава поголем нето-извоз и поголем БДП, или поголеми задолжувања кон странство. Во надворешно-трговската размена земјите настојуваат на подолг рок да остваруваат урамнотежени односи. Наплатувањата и плаќањата ги вршат со девизни средства, при што макроекономската политика настојува да одржи и стабилност на девизниот курс на економијата. Девизен курс е цена на домашната парична единица изразена во странски парични единици. Така, на пример, девизниот курс на денарот изнесува 61,6 денари за едно евро (според среден курс на курсна листа на Народна Банка на РСМ). Ова е официјален курс на денарот. Значи, стабилноста на девизниот курс е многу важна за способноста на земјата во надворешната трговија и на светскиот пазар.

3. Основни инструменти на макроекономската политика

Заради остварување, постигнување на основните макроекономски цели, макроекономските политики користат цел арсенал мерки и инструменти, а државата преку нив практично ја води својата насочена економска политика. Постојат четири значајни макроекономски политики што содржат различни инструменти за реализација на макроекономските цели. Тоа се: *фискална политика, монетарна политика, политика на надворешно-економски односи и политика на доходи*. Да ги разгледаме детално.

Фискалната политика со монетарната се клучни макроекономски политики. Основен инструмент што го користи фискалната политика е државниот буџет. Тоа е план што има своја приходна и расходна страна. Приходната страна ја прават јавните приходи што буџетот ги добива од сите видови даноци, такси, царини, јавни заеми. Нив државата ги пропишува како законски давачки и единствено таа има моќ на даночните обврзници да им наметне јавни давачки, а како обврзници се јавуваат граѓаните и правните лица. Денес, јавните давачки во современите држави зафаќаат голем дел од БДП (од 30% до 45%), со што се врши прераспределба на средствата и се дава можност да се трошат парите во форма на јавни расходи, и тоа за најразлични цели: за државна администрација, армија, полиција, образование, здравство и за други општествено корисни цели. Таа јавна потрошувачка (јавни расходи) зафаќа значителен дел од агрегатната потрошувачка, трошејќи најразновидни финални добра и услуги, со што на владите во современите држави им дава можност преку неа силно да влијаат врз економските движења. Преку оваа фискална политика, главно, се дејствува антиинфлаторно во фазата на експанзија и антирецесивно кога стопанството е во фаза на економско опаѓање, па и депресија. Значи, во одреден период (фаза) од цикличниот развој фискалната политика стимулира, а во друг ограничува.

Монетарната политика е втор значаен инструмент во спроведувањето на макроекономските цели. Таа, во основа, е во рацете на централната банка (а се однесува на парите и на кредитот). Централната банка има повеќе функции, но посебно значајна е функцијата за регулирање на количеството пари во оптек.

Централната банка, зголемувајќи или намалувајќи го кредитниот потенцијал на комерцијалните банки, влијае врз зголемувањето или намалувањето на понудата на пари, во зависност од тоа дали економскиот циклус е во фаза на експанзија или на рецесија. Притоа, централната банка користи повеќе политики, меѓу кои: *политика на задолжителни резерви, политика на дисконтна (каматна) стапка и политика на отворен пазар (купопродажба на хартии од вредност)*. Имено, ако економијата е во фаза на рецесија (намалена продуктивност, намалено производство, мали инвестиции, намален БДП, а зголемена невработеност), централната банка ќе мора да ја зголеми понудата на пари, а со тоа да ја зголеми и агрегатната побарувачка и да ја заживее економската активност. Тогаш централната банка со стапката на задолжителни резерви (тоа се паричните резерви што комерцијалните банки мора да ги чуваат во централната банка) ќе го зголеми паричниот капацитет на

комерцијалните банки за одобрување кредити, па на тој начин ќе влијае на зголемувањето на понудата на пари, а со тоа и на количеството пари во оптек. Исто така, централната банка во услови на рецесија ќе ја намали дисконтната стапка, со што поевтинуваат кредитите што централната банка им ги зајмува на комерцијалните банки, а тие на своите комитенти и на тој начин повторно се зголемува понудата на пари. Третиот инструмент се операциите на отворен пазар, кои се сведуваат на купопродажба на државни обврзници. Во услови на рецесија, централната банка ќе го зголеми паричниот потенцијал преку купување на државните обврзници од комерцијалните банки и со тоа тие добиваат повеќе средства за одобрување комерцијални кредити за своите комитенти.

Во услови на фазата на експанзија, политиката на дејствување на овие инструменти е обратна.¹

Политика на надворешно-економски односи. Со оваа политика владата влијае на обемот и на структурата на трговската размена на земјата со странство. Така ќе одржува урамнотежени односи во увозот и во извозот. На обемот и на структурата на увозот и на извозот се влијае преку царини, квоти, извозни стимулации и друго, но инструментот што има многу силно влијание во оваа политика е девизниот курс, кој може да е слободно флукуирачки ако се формира на пазарот (под дејство на понудата и на побарувачката на девизниот пазар) или, пак, да биде фиксен, утврден според некој објективен стандард (спрема некоја странска валута, најчесто евро, долар и други). Тогаш централната банка преку мерки и инструменти го држи курсот на утврдено ниво. Многу често во економиите на речиси сите земји се употребува комбиниран девизен систем. Тој се формира под дејство на понудата и на побарувачката на девизниот пазар, но ако дојде до одредени нарушувања на вредноста на домашната парична единица во однос на вредноста на странските валути, централната банка интервенира за да се спречат флукуациите на девизниот курс.

Политика на доходи. Последна од четирите политики е политиката на доходи, која се употребува во услови на висока инфлација. Тогаш со оваа политика се влијае на ограничувањето на покачувањата на номиналните доходи во економијата: платите, дивидендите, профитите, а и врз цените на стоките. Се дејствува за да се постигнат две цели: да се спречи вртоглаво растење на инфлацијата (се зголемуваат цените, платите, а со тоа повторно растат цените), а и за да се намалат таканаречените дезинфлаторни трошоци, како што се БДП, зголемената невработеност и слично.

Оваа политика не е многу популарна меѓу економистите, бидејќи претставува мешање на владата во економскиот живот и попречување на дејствувањето на пазарниот механизам како најефикасен алокатор на ресурсите. Оваа политика значи замрзнување на платите и на цените и со тоа тие престануваат да бидат реален показател на реткоста на ресурсите, добрата и на услугите. Политиката на доходи вообичаено се применува како дополнување на финансиската и на монетарната политика.

¹ Јовановски Т.(1995), „Монетарна економија“, „Просветно дело“ Скопје

Клучни поими

- стопански систем
- економска политика
- макроекономска политика
- цели на макроекономска политика
- инструменти на макроекономска политика

Резиме

- Стопанскиот систем е севкупност на условите за стопанисување и тоа оние услови кои ги утврдува државата со законски прописи и обичајни норми. Секој стопански систем има основни правила и елементи: сопственичките односи, организацијата и управувањето со фирмите, пазарното работење, работните односи и улогата на државата во регулирањето на стопанската практика. Овој последен елемент уште се нарекува и економска политика, а се дефинира како збир на мерки со кои државните органи ги регулираат стопанските движења, со што влијаат врз стопанската практика. На пример, фискална и монетарна политика, цени, доход, камати, кредити, увоз, извоз, буџет и сл.
- Макроекономската политика се грижи за реализација на четири основни цели: остварување на поголем БДП, ниска стапка на невработеност, ниска стапка на инфлација и богата и урамнотежена трговска размена на земјата со странство. Постојат следните видови БДП: номинален – вредност добиена кога сите финални добра и услуги се помножени со тековните цени; реален – вредност добиена кога годинашните финални добра и услуги се множат со базични – константни цени од година што има ниска стапка на инфлација; фактички – дава краткорочни варирања на аутпутот, во текот на една година; потенцијален – дава максимум аутпут со користење на сите инпути и при стабилно општо ниво на цени. Невработеноста е тежок економски проблем со кој се бори секоја влада, а инфлацијата да биде ниска, значи да се одржува стабилно општото ниво на цените, односно да не паѓа куповната моќ на парите. На крај, да кажеме и дека макроекономската политика има цел и да се води урамнотежен увоз и извоз, а со тоа и стабилен девизен курс – како цена на домашната валута, изразена во странска.
- За да ги реализира основните макроекономски цели владата користи четири групи политики како инструменти: фискална политика (систем на јавни приходи и јавни расходи); монетарна политика (регулирање на количеството пари во оптек од страна на централната банка); политиката на доходи (влијание за намалување на инфлацијата преку замрзнување на платите во јавниот сектор и на цените на основните животни производи – што не е многу популарна мерка, се смета како мешање на државата во стопанството); политика на надворешно-економски односи (влијание врз обемот и структурата на трговската размена на земјата со странство).

Прашања за проверка на знаењето

1. Што е стопански систем?
2. Како се дефинира економската политика?
3. Кои се основните макроекономски цели?
4. Кои се основните макроекономски инструменти?

Задачи за практична примена на знаењето

1. Дискутирајте за стопански систем и економска политика!
2. Споредете ги низ дискусија целите на макроекономската политика!
3. Објаснете ги и споредете ги инструментите на макроекономската политика!

Поглавје 2

Агрегатна побарувачка и агрегатна понуда

Содржина:

1. Агрегатна побарувачка - AD (Aggregate Demand)
2. Агрегатна понуда- AS (Aggregate Supply)
3. Макроекономска рамнотежа

Кога ќе го завршите ова поглавје, треба да знаете да:

- дефинирате агрегатна побарувачка;
- објаснувате агрегатна побарувачка;
- конструирате графикон на агрегатна побарувачка;
- објаснувате ефекти на агрегатна побарувачка;
- дефинирате агрегатна понуда;
- објаснувате агрегатна понуда на кус и долг рок;
- конструирате графикон на агрегатна понуда на кус и долг рок;
- објаснувате макроекономска рамнотежа;
- конструирате графикон на макроекономската рамнотежа.

1. Агрегатна побарувачка - AD (Aggregate Demand)

Ова е една од основните економски категории што е предмет на изучување во макроекономијата. Се дефинира како: **количество произведени финални добра и услуги, кое домаќинствата, фирмите, државните институции и надворешно-трговскиот сектор се подготвени и може да ги купат при различни општи нивоа на цени.**

Значи, во економијата постојат сектори кои побаруваат, купуваат добра и услуги за задоволување на своите потреби.

Тоа се: **секторот на домаќинствата (C), секторот на претпријатијата (I), секторот на државата (G), и надворешно-трговскиот сектор (X-M).**

Според тоа, агрегатната побарувачка (збирната побарувачка) AD ја сочинуваат:

$$AD = C + I + G + (X-M)$$

Секторот на домаќинствата ја прави така наречената *лична потрошувачка* и троши најразновидни производи и услуги, како што се: храна, облека, обувки, домување, бела техника, автомобили, здравствени и образовни услуги и слично.

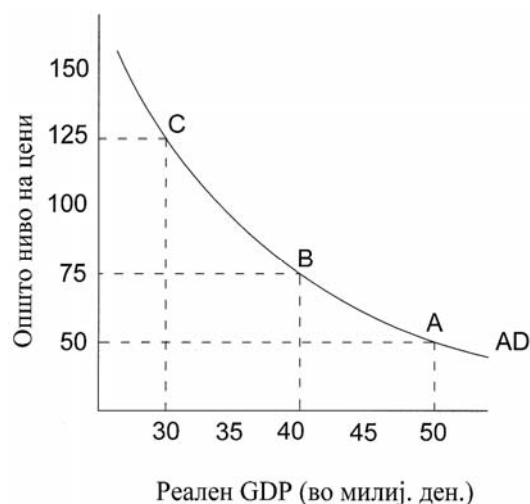
Секторот на претпријатијата (деловен сектор) ја прави *инвестиционата потрошувачка* и троши различни добра и услуги од инвестициски карактер, како што се: хали за работа, деловен простор, опрема, машини, алати и слично.

Секторот на државата ја прави *државната (општа) потрошувачка* и во основа, е потрошувач преку буџетот, а во споредба со другите сектори тој е еден од најголемите потрошувачи на финални добра и услуги. Троши: храна, облека, обувки за армијата и за полицијата, оружје, тенкови, авиони, моливи, хартија за јавни институции, опрема за болниците, лекови и слично.

На крај останува **надворешно-трговскиот сектор**, кој се реализира преку увозот и извозот на најкарактеристичните добра и услуги. Овој сектор, како дел од AD, се изразува како нето-извоз што може да биде позитивен, доколку извозот го надминува увозот, и негативен, доколку увозот го надминува извозот.

Следува графички приказ на кривата на AD:

Графикон 1-1: Крива на агрегатна побарувачка

Графиконот покажува дека кривата на AD има опаѓачки наклон. Тоа значи дека кога во економијата ќе настане опаѓање на општото ниво на цените, потрошувачите ќе ја зголемат потрошувачката, односно ќе им биде потребно помало количество пари за купување на истото количество финални добра и услуги. И обратно: при покачување на општото ниво на цените, потрошувачите ќе остварат помала AD, односно ќе бидат потребни повеќе средства за да ги купат истите количества добра и услуги. Овој однос во движењето на општото ниво на цените и на агрегатната побарувачка економистите го објаснуваат преку дејството на три ефекти:

- ефект на богатство (Пигу);
- ефект на каматна стапка (Кејнз);
- ефект на девизен курс (Мандел, Флеминг).

Сите ефекти се резултат на промените на движењето на цените, а во AD промената на G е дадена константа, па другите компоненти на AD се менуваат и со промените на цените се јавуваат овие три ефекти:

Ефектот на богатство на економистот Пигу (1877-1959). Тој суштината на ефектот на богатство ја презентира вака: Номиналната вредност на количеството пари со кои располагаат потрошувачите е константна големина, но нејзината реална вредност е променлива во зависност од општото ниво на цените. Кога тие опаѓаат, на потрошувачите им се потребни помалку пари за да ги купат финалните добра и услуги, па еден дел од парите со кои располагаат останува непотрошен.

Со тоа тие се здобиваат со чувство, импресија дека се побогати и дејствуваат врз зголемувањето на агрегатната побарувачка.

Ефектот на каматна стапка е презентираан од економистот Џон Мајнрд Кејнз (1883-1946). Тој вели: Доколку опаѓа општото ниво на цените, тоа дава можност потрошувачите да потрошат помал дел од расположливото количество пари за купување финални добра и услуги. Остатокот пари, односно вишокот, домаќинствата може да го вложат, депонираат во

банките и врз таа основа да влечат камата. Значи, сега комерцијалните банки преку вложените средства кај нив ја зголемуваат кредитната можност, ги намалуваат каматните стапки и нудат евтини кредити. Нивните комитенти ги користат овие поволности за да ги поттикнат своите инвестициски активности, а со тоа дејствуваат врз зголемувањето на агрегатната побарувачка.

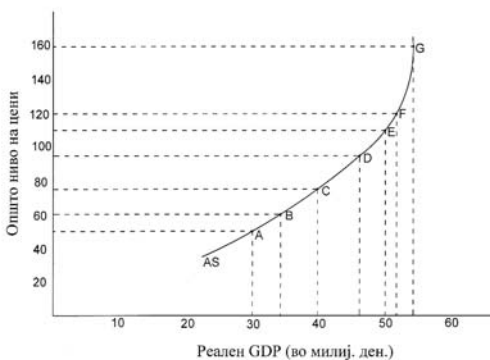
Ефектот на девизен курс го откриле и го презентирале економистите Роберт Мандел и Мариус Флеминг. Суштината на овој ефект е следнава: Кога опаѓа општото ниво на цените, тоа ги предизвикува ефектот на богатство и ефектот на каматна стапка, а натаму тие предизвикуваат да депрецира, да опадне девизниот курс. Значи, тоа што има намалени каматни стапки ќе ги натера домашните инвеститори да бараат попрофитабилни пласмани за својот капитал, тие можат да ги продадат домашните обврзници и да купат странски обврзници што носат повисока камата. Така, на домашниот пазар ќе се јават повеќе домашни пари за да може со нив да се купат странски пари, па тие да се вложат во странски обврзници. Со ова, поголемата понуда на домашната валута ќе предизвика опаѓање на крајната вредност во однос на странските парични единици, со што домашните производи стануваат поевтини за странците, односно се стимулира извозот, за на крај да има зголемен нето-извоз и зголемена агрегатна побарувачка.²

2. Агрегатна понуда - AS (Aggregate Supply)

Агрегатната понуда - AS претставува однос меѓу општото ниво на цените и вкупното количество добра и услуги што секторот на претпријатијата е подготвен и способен да го понуди.

За да ја објасниме агрегатната понуда, повторно, како и кај агрегатната побарувачка, треба да направиме графички приказ на движењето на општото ниво на цените и понуденото количество стоки и на тој начин да објасниме во каква насока се движи кривата AS. Ова разгледување е направено на кус и на долг рок.

Графикон 1-2: Крива на агрегатна понуда на кус

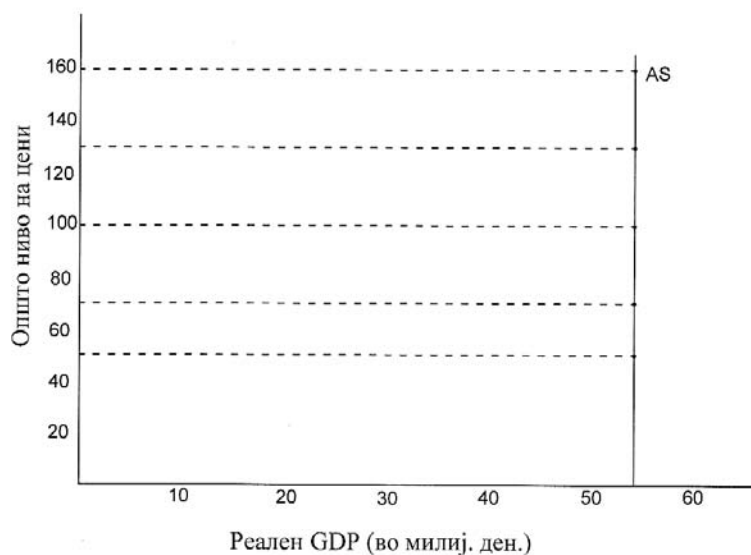

² Фити Т.(2002) „Вовед во современата микроекономија“, Економски факултет, стр.16

Агрегатната понуда на кус рок е права линија со растечки наклон, а на долг рок станува сè пострмна за дефинитивно да се трансформира во вертикална крива, што само е доказ дека **економијата на долг рок функционира на нивото на својот потенцијален бруто домашен производ**. Еве објаснување за ваквото движење (го даваат економистите-кејнзијанци). Имено, тие тврдат дека на кус рок цените и платите се фиксни, нефлексибилни, односно непроменливи нагоре и надолу. Тоа е така. Платите на работниците на кус рок се утврдени со претходни договори меѓу синдикатите на работниците и работодавците. Преговорите се завршени, потпишани се договори за фиксна висина на платите од една до три години. Слично е и со цените на другите суровини, што се потребни да се реализира производството. Претпријатијата, исто така, склучуваат договори со доставувачите на суровини и на материјали за снабдување со нив по фиксни цени на кус рок. Оттаму, овие трошоци за производствените претпријатија се фиксни, па затоа секое зголемување на општото ниво на цените носи поголем профит доколку понудат поголеми количества стоки. Тоа за нив е поттик да понудат финални добра и услуги, да продаваат по повисоки цени и да им се зголеми профитот. Ова е претставено во графиконот 2, каде што порастот на цените од ниво 50 на ниво 75, ќе предизвика силен пораст на производството од 30 на 40 милијарди денари.

Поради ова, кривата на агрегатната понуда на кус рок има благ наклон и е свртена вдесно. Исто така, во тој период, во почетниот дел на кривата на AS има многу слободни, неангажирани производствени фактори, кои сега може да бидат искористени за пораст на производството.

Графикон 1-3: Крива на агрегатна понуда на долг рок

На долг рок кривата на AS е пострмна и дефинитивно се трансформира во вертикална права, која е на нивото на потенцијалниот бруто домашен производ. Имено, на долг рок платите и цените стануваат флексибилни, бидејќи времетраењето на договорите завршило, па се потребни нови преговори.

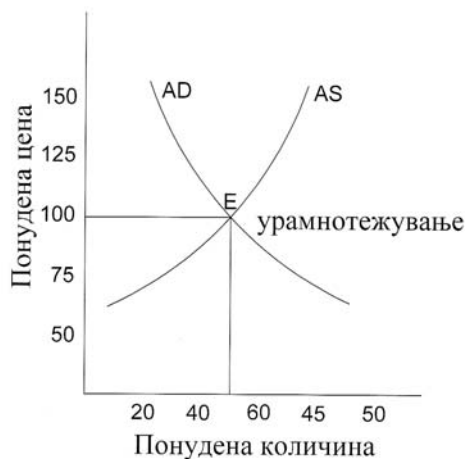
Во преговорите синдикатите ќе побараат покачување на платите, а доставувачите во договорот ќе бараат повисоки цени за своите сировини. Така, претпријатијата ќе прават поголеми трошоци, кои со зголемената понуда ќе растат, па не им се исплати во иднина да нудат поголеми количества добра и услуги, иако расте општото ниво на цените. AS ќе стагнира и на долг рок ќе се задржи на нивото на потенцијалниот БДП. Таму ќе се одржува поради веќе искористените ресурси и неможноста на фирмите да дадат поголема понуда.

3. Макроекономска рамнотежа

Прашањето што ги врзува агрегатната побарувачка и агрегатната понуда е воспоставување макроекономска рамнотежа.

Макроекономска рамнотежа има во точката каде што кривата на агрегатната побарувачка (AD) се сече со кривата на агрегатната понуда (AS). Значи, точката во која фактички одделните сектори на потрошувачка (сектор на домаќинства, деловниот, државниот и надворешниот сектор), како купувачи на финални добра и услуги, при постојно општо ниво на цени го бараат токму тоа количество од агрегатниот аутпут (финални добра и услуги) што секторот на претпријатија при исто општо ниво на цени е подготвен да го понуди. Оваа макроекономска рамнотежа, како еквилибриум E, може да се проследи на следниот графикон.

Графикон 1-4: Макроекономска рамнотежа

Во точката E се сечат кривите на AD и AS т.е. на ниво на цени од индекс 100 и реален бруто домашен производ од 50 милијарди денари.

Оваа макроекономска рамнотежа е статична, фиксна, но може да биде нарушена од некои пречки кај факторите што ја менуваат AD и AS, па таа да се воспостави во некоја нова точка E1, на повисоко или на пониско ниво.

Клучни поими

- агрегатна побарувачка
- крива на агрегатна побарувачка
- агрегатна понуда
- крива на агрегатна понуда
- агрегатна понуда на кус и долг рок
- макроекономска рамнотежа

Резиме

- Агрегатната побарувачка AD се дефинира како количество произведени финални добра и услуги, кое секторите во економијата (домаќинства, фирми, државни институции и надворешно-трговски сектор) се подготвени и може да го купат и да го потрошат при различни општи нивоа на цените. $AD = C + I + G + (X - M)$. Кривата на AD има опаѓачки наклон, кога растат цените опаѓа агрегатната побарувачка и обратно. Односот на побарувачката и општото ниво на цените се објаснува преку три ефекти: ефект на богатство, ефект на каматна стапка и ефект на девизен курс.
- Агрегатната понуда AS претставува однос меѓу општото ниво на цените и вкупното количество добра и услуги што секторот на претпријатија е подготвен и способен да го понуди. Кривата на AS на кус рок има растечки наклон, а на долг рок е вертикална права на нивото на потенцијалниот БДП.
- Многу важна задача за секоја економија е да воспостави макроекономска рамнотежа во односите на понудата и побарувачката – точката во која се сечат кривите на AD и AS, односно колку се побарува од секторите толку се нуди од агрегатната понуда при одредено општо ниво на цени. Но, таа рамнотежа се нарушува со одредени шокови и на страна на AD и на страна на AS.

Прашања за проверка на знаењето

1. Што е агрегатна побарувачка?
2. Објаснете ги трите ефекти на AD!
3. Зошто кривата на AD има растечки наклон?
4. Што е агрегатна понуда?
5. Каков наклон има кривата на AS на кус а каков на долг рок?
6. Дефинирајте ја макроекономската рамнотежа!

Задачи за практична примена на знаењето

1. Конструирајте графикон на кој ќе го покажете движењето на AD, доколку се намали општото ниво на цените во економијата!
2. Кривата на AS на долг рок е вертикална линија. Дајте објаснување што ќе се случи со AS доколку поради мерките на владата за да се спречи инфлацијата, почне да паѓа општото ниво на цените!
3. Објаснете како и зошто кривата на AS на кус рок расте, а на долг рок е вертикална линија!
4. Графички прикажете ја макроекономската рамнотежа!

Поглавје 3

Бруто домашен производ (БДП) и наменска распределба на БДП

Содржина:

1. Поим и суштина на БДП
2. Методи на пресметка на БДП
3. Номинален и реален БДП
4. Наменска распределба на БДП

Кога ќе го завршите ова поглавје, треба да знаете да:

- дефинирате бруто домашен производ (БДП);
- препознавате карактеристики на БДП;
- пресметувате БДП според методот-збир на вредноста на финалните добра и услуги;
- пресметувате БДП според методот на збир на трошоците за инпутите на факторите на производство;
- разликувате номинален и реален БДП;
- пресметувате реален БДП преку БДП дефлатор;
- објаснувате видови распределба на БДП;
- искажувате структура на наменската распределба.

1. Поим и суштина на БДП

Една од најзначајните макроекономски категории е Бруто домашниот производ (БДП)-GDP (Gross Domestic Product). Тој е најсинтетички показател на вкупната економска активност во една земја. Економистите го дефинираат како:

Збир на вредноста на вкупно произведените финални добра и услуги во една земја во текот на една година.

Од ова може да се извлечат некои карактеристики на БДП, преку кои може да се објасни неговата суштина:

1. БДП е збир на вредноста на финалните добра и услуги. Во секоја земја економијата произведува најразлични добра и услуги што меѓу себе квалитативно се различни. Тоа кажува дека се создаваат милијарди различни добра и услуги што не може да бидат искажани во натурални физички показатели, поради што мора да се најдат заедничка мерка и показател. Тоа се остварува со множење на добрата и на услугите со нивните вкупни количества. Притоа се добива пазарната вредност на вкупното производство на ниво на цела економија.

2. БДП е мерка за вкупно произведени добра и услуги. БДП ја дава вредноста, како на материјалните добра за задоволување на различните потреби (храна, обуки, домување), така и на материјалните добра што се употребуваат за задоволување на духовните потреби (филмови, книги и слично), но и на услугите (образовни, здравствени и слично). Значи, сите овие добра и услуги се со пазарна вредност и се дел од БДП.

3. БДП е збир на вредноста на финалните добра и услуги. Голем дел од она што се произведува во економијата како добра и услуги се само суровини, интермедијари, што потоа се употребуваат за производство на други добра и услуги. Така, на пример, брашното се употребува за производство на леб, волницата за изработување џемпери, хартијата за производство на книги и слично. Брашното, волницата и хартијата се интермедијари, а лебот, џемперот и книгата се финални добра и само тие, односно нивната вредност влегува во вредноста на БДП. Така се избегнува двојно пресметување на вредноста на новите производи.

4. БДП ги опфаќа добрата и услугите произведени во текот на годината. Во пресметката на БДП влегуваат само финалните добра и услуги произведени во тековната година, а не и оние од претходните години. Дефиницијата вели дека БДП е мерка на вредноста на вкупните добра и услуги во период од една година.

5. БДП го опфаќа само легалното производство. Оваа карактеристика е насочена кон оние добра и услуги што се валидизирани на легалните и организираните пазари, а не и оние што се нарекуваат сива и црна економија (нерегистрирани активности со дрога, оружје, луѓе и слично).

На крај, треба да се истакне дека во БДП не се вклучуваат оние добра и услуги што се произведени во рамките на домаќинствата, а се наменети за членовите на домаќинството

(подготвување храна за членовите дома, чистење на станот, перење и слично). Овие добра и услуги не се валоризираат на пазарот и не се предмет на трансакција.

2. Методи на пресметка на БДП

Во економијата постојат основни методи преку кои се пресметува БДП:

1. БДП како збир на вредноста на финалните добра и услуги;
2. БДП како збир на трошоците за ангажираните инпути на производство.

БДП како збир на вредноста на финалните добра и услуги. Овој метод на пресметување го објаснуваме преку прашањето кој ги троши финалните добра и услуги? Кога зборуваме за АД рековме дека финалните добра и услуги во земјата се трошат во четирите сектори во економијата: секторот на домаќинства (C), секторот на претпријатијата - деловниот сектор (I), државниот сектор (G) и надворешно-трговскиот сектор (X-M). Така добиваме дека:

$$GDP = C + I + G + (X-M)$$

(C) - Секторот на домаќинства е најголем потрошувач на финални добра и услуги во економијата, и тоа од храна, облека, домување, бела техника и многу други услуги (образование, здравство итн.).

(I) - Секторот на претпријатија е потрошувач на финални добра со тоа што инвестира во објекти, опрема, средства, алати и слично, како капитални фондови, но и во замена на потрошените, а и инвестира во резерви на сировини, материјали, интермедијари и слично.

(G) - Државниот сектор, односно буџетот троши финални добра и услуги за државните, јавните органи и институции во областа на државната администрација, армијата, здравството, науката, културата и слично.

(X-M) - Надворешно-трговскиот сектор го дава нето-извозот, што значи да користи туѓ БДП преку увозот, а дел од нашиот БДП преку извозот да оди во други земји. Доколку увозот е поголем од извозот, тоа е негативен (-) нето-извоз, и обратно, поголем извоз од увоз е позитивен (+) нето-извоз.

БДП како збир на трошоците за ангажираните инпути на производството. Во своите секојдневни активности претпријатијата мора да ангажираат инпути, односно фактори на производство за да се изврши процесот на работа. А тие фактори (труд, капитал, земја и претприемаштво) имаат свои сопственици и цени. Значи, претпријатијата ги плаќаат цените на овие фактори на нивните сопственици и со тоа прават трошоци. Имено, за трудот на работниците плаќаат наемнини, за капиталот камати, за земјата ренти, а за претприемачите профит. Доколку ги собереме овие трошоци на претпријатијата за ангажираните фактори на производство на ниво на севкупната економија во земјата, добиваме категорија што економистите ја нарекуваат *национален доход*.

$$\text{плати} + \text{камати} + \text{ренти} + \text{профит} = \text{национален доход}$$

Но, со ова сè уште не сме дошле до големината на GDP. Во економијата сè уште се прават трошоци што се додаваат на националниот доход. Такви трошоци се индиректните даноци (ДДВ, акцизи), кои го легализираат производството. Сега добиваме категорија наречена **нето домашен производ**.

$$\text{национален доход} + \text{индиректни даноци} = \text{нето домашен производ}$$

На оваа категорија се додава износот на амортизација на средствата за работа - машините и со ова веќе се заокружува големината на собраните трошоци и се добива вредноста на **брuto домашниот производ**:

$$\text{нето домашен производ} + \text{амортизација} = \text{брuto домашен производ}$$

Овој последен трошок се додава со цел реално да се прикаже потрошениот дел од бруто инвестициите, кои се прават не само за набавка на нови капитални фондови, туку и за замена на потрошените капитални фондови.

Со вака направената пресметка на БДП по овој метод, тој е скоро идентичен со оној што е пресметан по методот на финални добра и услуги.

3. Номинален и реален бруто домашен производ

Во првото поглавје ги наброивме и ги дефиниравме основните видови бруто домашен производ. Во овапоглавје подетално ќе ја објасниме разликата меѓу нив.

Номинален бруто домашен производ се добива кога произведените финални добра и услуги во тековната година ќе ги помножиме со пазарните цени во таа година. Тие цени, исто така, се нарекуваат тековни, а дефиницијата за номиналниот бруто домашен производ би била:

Номиналниот бруто домашен производ ја претставува вредноста на вкупно произведените финални добра и услуги во економијата искажани во тековни цени.

Во дефиницијата го употребивме поимот тековни цени, односно цените од годината за која вршиме пресметка. Тие во себе го содржат влијанието на инфлацијата. Значи, ако во односната година стапката на инфлација е 25%, со тоа доаѓа до општ пораст на нивото на цените во економијата за 25%. Кога решаваме, во пресметката ги употребивме тековните цени, а тоа во големината на бруто домашниот производ ја вклучува инфлацијата, и тој може да биде поголем, не само како резултат на поголемото производство на стоки и на услуги,

туку и како резултат на повисоките цени од инфлацијата. Некогаш повисокиот БДП може да биде добиен само од високите цени од инфлацијата, а реалното количество произведени финални добра и услуги дури и да биде намалено во однос на минатиот период. На пример, едно производствено претпријатие минатата година произвело 150.000 чанти по цена од 30 парични единици. Со тоа остварило 4.500.000 парични единици вкупен приход. Истото претпријатие во тековната година произвело 40.000 чанти помалку (значи произвело 110.000 чанти), но истовремено во годината, поради инфлацијата од 50%, чантите пораснале на 45 парични единици за чанта, со што претпријатието реализирало номинален приход од 4.950.000 парични единици. Ова покажува дека претпријатието, иако произведувало помало количество добра (чанти), сепак, поради повисоките цени од инфлацијата, покажало поголем пораст во реализацијата од 4.500.000 п.е. на 4.950.000 п.е. Меѓутоа, овој пораст не е реален. Тој е резултат на зголеменото општо ниво на цените. Ова е можно и на ниво на целата економија (поради дејството на инфлацијата). Затоа велíme дека номиналниот бруто домашен производ не е реален показател на вкупниот аутпут во економијата. Поради тоа, се пресметува вториот вид БДП - таканаречениот реален бруто домашен производ.

Реалниот бруто домашен производ ја претставува вредноста на вкупно произведените финални добра и услуги во економијата искажани преку постојани, константни, базични цени.

Како показател, реалниот БДП е ослободен од дејството на инфлацијата. Што значи тоа и како се пресметува? Него го добиваме кога вкупното произведено количество добра и услуги во тековната, на пример, 2022 година го множиме со цените од 2019 година, што се земени како постојани, базични (бидејќи 2019 година е земена за базна година). Исто така, реалниот БДП за 2022 година ќе се пресметува кога ќе се помножат произведените количества добра и услуги од 2022 година со нивните цени од 2019 година.

Според ова, реалниот бруто домашен производ ги одразува промените во вкупниот аутпут во економијата што се резултат на промените на произведените количества добра и услуги, а не и резултат на промените на цените на добрата и на услугите.

Реалниот бруто национален производ може да се пресмета и преку таканаречениот БДП-дефлатор:

БДП-дефлаторот го покажува нивото на цените во тековната година во однос на нивото на цените од претходната година.

Нивото на цените, односно промените на општото ниво на цените се мери преку индексот на цените. Во економијата најчесто се користи т.н. индекс на потрошувачки цени (Consumer Price Index - CPI).

Доколку, на пример, општото ниво на цените во минатата година го означиме со индекс 100, а цените од тековната година пораснале за 40%, индексот на порастот на цените ќе биде

140. Сега 140 ќе се подели со 100, ќе се добие 1,4 - тоа е БДП-дефлаторот. Натаму, реалниот БДП ќе се добие кога номиналниот бруто домашен производ ќе се подели со БДП-дефлаторот:

$$\text{БДП-реален} = \frac{\text{БДП-номинален}}{\text{БДП-дефлатор}}$$

Еве еден пример за тоа како се пресметува реален БДП. Номинален БДП за 2017 година е 550 милијарди. Да претпоставиме дека порастот на цени (стапката на инфлација) во 2017 година, во однос на 2016 година, изнесува 2% и ако индексот на цените во 2016 година се означи со 100, тогаш индексот на цените во 2017 година ќе изнесува 102. БДП-дефлаторот ќе се добие кога 102 п.е. ќе се подели со 100 и е еднаков на 1,02

$$\text{БДП-дефлатор} = \frac{102}{100} = 1,02$$

И, ако овие големини ги замениме во формулата за реален БДП, ќе добиеме:

$$\text{БДП-реален} = \frac{\text{БДП-номинален}}{\text{БДП-дефлатор}} = \frac{550}{1,02} = 539,215$$

Ваквата пресметка покажува дека номиналниот БДП во 2017 година е повисок и изнесува 550 милијарди парични единици во однос на реалниот БДП, кој е 539,215 милијарди парични единици, но вториот е реален и веродостоен, бидејќи ја исфрла инфлацијата и ја дава вистинската слика за произведените количества добра и услуги. Кога реалниот БДП ќе се подели со бројот на жителите се добива GDP per capita (БДП по глава на жител).

4. Наменска распределба на БДП

За да се задоволат потребите, односно за да се оствари потрошувачката, потребно е претходно да се изврши распределба на создаденото производство. Со проучување на распределбата треба да се даде одговори на едно од основните прашања на економијата - за кого се произведува, односно како, врз кои принципи се распределува тоа што се произведува.

Во услови на пазарно ориентирано стопанство, решавањето на ова прашање му е препуштено на пазарот, но значајна е улогата на државата и на нејзината политика на распределба. Така, преку буџетот таа врши прераспределба на создадениот доход во државата и на тој начин обезбедува средства за функционирање на државните јавни институции.

Распределбата може да се гледа од повеќе аспекти:

1. **Еден аспект ераспределбата што се врши на пазарот меѓу производителите на добра и на услуги врз основа на пазарните принципи.** Оваа распределба се врши врз основа на квалитетот, асортиманот и, пред сè, врз основа на трошоците, цените, и обратно, врз основа на успехот на пазарот, и го изразува стекнувањето на доходот на пазарот на фирмите. Тој потоа служи како основа за натамошна распределба и прераспределба.

2. **Друг вид или аспект на распределба е кога создадениот доход се наменува за определени потреби,** односно за определување на деловите на БДП во една година: задоволување на личната т.е. на индивидуалната потрошувачка на граѓаните и на домаќинствата (С), за заштеда и за инвестиции на фирмите и на граѓаните (I), за државните потрошувачи (G), дел оди за резерви и дел за нето-извоз (X-M). Во публикациите на Државниот завод за статистика на РСМ овој аспект на распределба е изразен преку расходниот принцип на формирање на БДП.

$$GDP = C + I + G + (X-M)$$

Или на кирилско писмо како наменска распределба на БДП.

$$БДП = ЛП + БИ + ЈП + (Из-Ув)$$

Во услови на пазарно ориентиран економски систем, каков што се гради денес во РСМ, распределбата за одделни потреби, пред сè, е резултат на самостојните одлуки на стопанските субјекти, но сега под вистинското влијание и примена на пазарните принципи.

Еве како пример некои податоци за наменската распределба на БДП во 2020 година во РСМ. Според податоците од ДЗС добиени од годишните сметки на деловните субјекти и други извори, БДП во 2020 година изнесува 655 931 милиони денари и во однос на 2019 година номинално е намален за 5.3 %. Реалната стапка на раст на БДП во 2020 година, во однос на 2019 година, изнесува -6.1 %. Најголемо учество на додадената вредност во структурата на БДП во 2020 година имаат секторите: (Е; Ж и З) Трговија на големо и трговија на мало; поправка на моторни возила и мотоцикли; Транспорт и складирање; Објекти за сместување и сервисни дејности со храна(19.2%).

Финалната потрошувачка во 2020 година во структурата на БДП учествувала со 83.9%. Финалната потрошувачка на домаќинствата, вклучувајќи ги непрофитните институции кои им служат на домаќинствата, во 2020 година, номинално опаѓа за 2.7%, а нејзиното учество во структурата на бруто домашниот производ изнесува 67.3%.

Учеството на извозот на стоки и на услуги во структурата на БДП во 2020 година изнесува 58.9%. Покриеноста на увозот со извоз изнесува 76,1%, т.е. во земјата (според ДЗС) постои трговски дефицит (увозот е поголем од извозот).

Вредноста на инвестициите во основни средства во 2020 година изнесува 144.779 милиони денари. Во техничката структура на инвестициите во основни средства, градежните работи учествуваат со 58.5%, машините и опремата со 31.4%, а останатите инвестиции со 10.1%.

Клучни поими

- бруто домашен производ
- финални добра
- интермедијари
- национален доход
- нето домашен производ
- номинален БДП
- реален БДП
- фактички БДП
- потенцијален БДП
- БДП дефлатор
- наменска распределба

Резиме

- Бруто домашниот производ е збир на вредноста на вкупно произведените добра и услуги во една земја во текот на една година. Тој е збир на вредноста на финалните добра и услуги, мерка за вкупно произведените добра и услуги, збир само на вредноста на финалните добра и услуги, а не на интермедијарите, го опфаќа само легалното производство и производството само од една година.
- Постојат два метода за пресметка на БДП. БДП како збир на вредноста на финалните добра и услуги (потрошувачка по сектори) и БДП како збир на трошоците за ангажираните инпути на производство.
- Номиналниот и реалниот БДП се показатели што се користат при анализите за споредбите на економскиот развој. За пресметка на реалниот БДП се користи и показателот БДП-дефлатор, кој го покажува нивото на цените во тековната година во

однос на нивото на цените од претходната година. Номиналниот БДП, поделен со БДП-дефлатор, го дава реалниот БДП.

- Прашањето за распределба на БДП е значајно за да може да се направи потрошувачка и задоволување на потребите во економијата. Разликуваме неколку вида распределба: наменска, функционална, интерна. Од посебно значење за стопанството е наменската распределба, што значи да се определат намените за кои ќе се користат стоките и услугите, односно оваа распределба покажува дека БДП се наменува за материјални трошоци во фирмите, за лична и за јавна потрошувачка, за резерви, увоз и извоз. Во таа распределба голем дел (30%-45%) зафаќа јавната потрошувачка.

Прашања за проверка на знаењето

1. Дефинирајте го БДП!
2. Кои се битните карактеристики на БДП?
3. Кои се двата метода за пресметување на БДП?
4. Како се пресметува БДП како збир на вредноста на финалните добра и услуги?
5. Кои сектори се потрошувачи?
6. Што е нето-извоз и каков може да биде тој?
7. Како се пресметува БДП како збир на трошоците на ангажираните инпути во производството? Објаснете!
8. Што е наменска распределба на БДП?
9. Напишете ја формулата за наменска распределба!

Задачи за практична примена на знаењето

1. Колку изнесува реалниот БДП доколку номиналниот БДП е 400 милијарди п.е., а стапката на инфлација е 3% (пресметката да биде со БДП-дефлатор)?
2. Преку истражување на податоци од ДЗС, направете анализа на структурата на БДП во РСМ во тековната година!

Модуларна единица 2

Раст и развој на економијата

Резултати од учењето:

Ученикот/ученичката ќе биде способен/ а да:

- Објаснува економски раст и разликува фази на економскиот циклус
- Опишува потрошувачка, штедење, инвестиции
- Разликува видови невработеност и причини за невработеност

Поглавје 1

Економски раст и фази на економскиот циклус

Содржина:

1. Економски раст и развој
2. Фактори за економски развој
3. Економски циклус

Кога ќе го завршите ова поглавје, треба да знаете да :

- дефинирате економски раст и развој;
- пресметувате стапка на економски развој според дадени податоци;
- наведувате правило 70;
- опишувате физички капитал, човечки капитал, природни ресурси и техничко-технолошки прогрес како фактори за развој;
- дефинирате економски циклус;
- објаснувате фаза на експанзија од економскиот циклус;
- објаснувате фаза на рецесија од економскиот циклус;
- цртате-конструирате графикон за економски циклус.

1. Економски раст и развој

Сите активности што ги преземаат стопанските субјекти во остварувањето на своите цели на крај даваат состојба на зголемени економски показатели доколку истите имаат тренд - позитивна насока на движење - покажуваат раст и развој.

Економскиот раст фактички претставува квантитативно зголемување на потенцијалниот БДП на економијата со тек на време.

Во претходните поглавја објаснивме дека БДП е најсинтетички показател на вкупната економска активност во една земја. Кога сакаме да го објасниме економскиот раст, треба да ги земеме на разгледување фактичкиот и потенцијалниот БДП. Фактичкиот БДП, кој е вистински реален БДП реализиран во една година, ни ги покажува промените и варирањата од година во година, а потенцијалниот БДП, кој се сведува на долгорочната тенденција на фактичкиот БДП, ни ја покажува можноста на економијата за максимален аутпут (произведени добра и услуги) во услови на одржување високо ниво на стабилност на цените.

Фактички, за објаснувањето на економскиот раст важен е потенцијалниот БДП, бидејќи тој треба да ни покаже дали економијата има одржлив или долгорочен раст. Тоа може да се направи со утврдување на стапката на раст на реалниот БДП на долг рок, при што таа се анализира и нејзината големина е предмет на утврдување на растот.

Стапката на пораст на реалниот БДП го дава односот меѓу промената (зголемувањето или намалувањето) на БДП во тековната година и вредноста на БДП во претходната година искажани во проценти:

$$g = \frac{\text{GDP}(t) - \text{GDP}(t-1)}{\text{GDP}(t-1)} \times 100$$

$\text{GDP}(t)$ = БДП во тековната година

$\text{GDP}(t-1)$ = БДП во претходната година

Така, на пример, ако $\text{GDP}(t)$ (реалниот БДП во 2020 година во некоја економија) изнесува 215 милијарди п.е., а $\text{GDP}(t-1)$ (реалниот БДП во 2019 година) 200 милијарди п.е., тогаш стапката на раст на реалниот БДП во 2020 година во односната економија ќе изнесува 7,5%:

$$g = \frac{215 - 200}{200} \times 100 = 7,5 \%$$

При анализирањето на економскиот раст и движењето на стапката на раст на реалниот БДП, економистите, исто така, го пресметуваат и GDP per capita - односно бруто домашен производ по глава на жител (се добива кога вредноста на БДП на една земја се дели со бројот на жители на таа земја).

Според податоците што се добиваат и се анализираат во различните светски агенции и институции што го следат светскиот раст и развој (EUROSTAT – Европски завод за статистика и други), висината на GDP per capita во земјите од ЕУ се движи околу 20.000 - 40.000 евра по глава на жител, а во неразвиените земји, земјите во развој, кај нас околу 5.000 евра по глава на жител. Тоа е показател за разликите во доходот на секој поединец во земјите, а и за тоа каква куповна моќ има тој и дали со тоа може да ги задоволи своите потреби во рамките на сите стопанства. Значењето на економскиот раст е огромно. Тој покажува дали и колку квалитетно се живее во одредена земја, знаејќи дека од него зависи подобрувањето на животните услови. Малите промени и разлики во стапките на економскиот раст покажуваат големи влијанија врз економската состојба на земјата. Ова се објаснува со таканареченото правило 70, кое гласи:

Ако бројот 70 се подели со стапката на просечен економски раст на земјата, се добива временскиот период, односно бројот на години што се потребни за дуплирање на бруто домашниот производ на земјата.

На пример: Доколку во една земја стапката на раст на реалниот БДП изнесува 2%, на таа земја ќе и биде потребно 35 години за да го дуплира постојниот БДП ($70:2=35$).

Кога зборуваме за економскиот раст и развој од посебно значење е да се утврдат разликите во степенот на економската развиеност во меѓународни рамки. Ниското ниво на развиеност во неразвиените земји значи низок БДП, а во распределбата мал обем на плати со што постои низок квалитет на живот, неможност за задоволување на потребите (низок животен стандард), ниско животно ниво. Тоа, пак, го намалува векот на живеење на луѓето во овие земји (се намалува и старосната граница), а ситуацијата е обратна во развиените земји.

Следува една табела во која ќе го видиме движењето на БДП во РСМ во периодот од 2005 година до 2020 година, како и движењето на БДП по жител и стапката на реален раст на БДП.

Табела 2-1: Бруто домашен производ, 2005-2020 година во РСМ

Година	БДП по тековни цени	БДП по жител во евра(по тековен курс)	БДП во милиони евра(по тековен курс)	Стапка на реален раст на БДП во %	БДП – дефлатор
2005	308 447	2 470	5 032	4.7	104.9
2006	334 840	2 682	5 472	5.1	103.3
2007	372 889	2 982	6 095	6.5	104.6
2008	414 890	3 308	6 772	5.5	105.5
2009	414 622	3 300	6 767	-0.4	100.3
2010	437 296	3 459	7 109	3.4	102.0
2011	464 186	3 665	7 544	2.3	103.7
2012	466 703	3 680	7 585	-0.5	101.0
2013	501 891	3 948	8 150	2.9	104.5
2014	527 631	4 141	8 562	3.6	101.4
2015	558 954	4 382	9 072	3.9	102.0
2016	594 795	4 659	9 657	2.8	103.5
2017	618 106	4 839	10 038	1.1	102.8
2018	660 878	5 175	10 744	2.9	103.9
2019	692 683	5 423	11 262	3.9	100.9
2020	655 931	5 132	10 635	-6.1	100.9

Извор: Државен завод за статистика на РСМ

Според податоците прикажани во табелата, може да забележиме дека има пораст на БДП по жител во временскиот период од 2005 до 2020 година. Реалната стапка на раст на БДП во првите три години расте, за да во наредните неколку опадне и во 2012 година изнесува – 0.5. Потоа повторно се зголемува и опаѓа, за да во последната 2020 година, поради корона пандемијата и светската економска криза, падне на – 6.1 во однос на 2019 година. За 2021 година, податоците во ДЗС покажуваат дека реалниот БДП ја имал следнава динамика: прв квартал (тримесечје) -1.8%, втор квартал 13.4%, трет квартал 3% и четвртиот квартал 2.3%. Додека во 2022 година во првото тромесечје (процент податок) 2.4%.

2. Фактори за економски развој

Економскиот развој е многу сложен процес што се одвива со различен интензитет во времето и во просторот во зависност од силината на дејството на факторите што го условуваат тој развој. Се изразува преку постојаниот растеж на производството, вработеноста, растежот на квалитетот на живот на населението. Тоа води до материјален и до културен развој на земјата.

Економскиот развој е процес што се одвива под влијание на објективни економски законитости и принципи, кои влијаат независно од волјата на луѓето. Но, исто така, со цел да се забрза и да се направи поефикасен развој се дејствува и со мерките на економската политика на државата.

Многубројни се условите и факторите што го условуваат, овозможуваат и забрзуваат економскиот развој. Тие може да бидат економски фактори: труд, капитал, земја и претприемништво (без кои не може да се остварува процесот на работа), и фактори од неекономска природа (карактерот на политичкиот систем, образованието, здравството, социјалната сигурност на луѓето, религијата, обичаите и сл.). Економистите во своите објаснувања секогаш поаѓаат од фактот дека продуктивноста ги одредува динамиката и квалитетот на економскиот раст, па, според тоа, факторите што ја детерминираат продуктивноста се „виновни“ за огромните разлики во степенот на економска развиеност меѓу земјите.

Продуктивноста ни покажува колкаво количество добра и услуги може да произведе еден работник за еден час.

Најзначајни фактори што ја детерминираат продуктивноста на трудот се:³

- 1 физичкиот капитал**
- 2 човечкиот капитал**
- 3 природните ресурси**
- 4 техничко-технолошкиот прогрес**

Физичкиот капитал е инвестирање средства за набавка, за купување нови машини и нова опрема, посовремени и поусовршени алати. Воведувањето и примената на иновации, трансфер на техника и технологија, најчесто од поразвиените земји, едноставно бара многу финансиски средства. Употребата на компјутерски машини во работата им овозможува на работниците да произведат многу повеќе производи за исто време, високо квалитетни и со помалку трошоци. Затоа велиме, капиталот е стартна основа за работа и мора постојано да се обезбедува, преку акумулација и амортизација, преку средства од граѓанско штедење, како и кредити во земјата и странство, прилив на странски инвестиции. Штедењето (граѓанското) е извор на средства како физички капитал, кој во голема мера е детерминиран од развиеноста на економијата во земјите и висината на доходот во секторот на домаќинства. Значи, штедењето е карактеристично за поразвиените земји и се движи од 6% во САД и во Канада до над 11% во Јапонија и во земјите од ЕУ според EUROSTAT.

Човечкиот капитал е фактор што се јавува во двострана улога, како извор на труд (работна сила) и како потрошувач на произведените добра и услуги. Од анализите што ги правеле голем број економисти се увидело дека кај овој фактор помалку е значаен

³ Фити Т. (2003), „Макроекономија“, „Југореклам“, Скопје

квантитетот (бројноста) во однос на квалитетот (квалификуваноста и образовното ниво) на работниците. Исто така, позначајна структура на населението е и односот меѓу активното и издржуваното население, земјоделското и неземјоделското и сл. Од практиката во сите активности е познато дека вработените што располагаат со висок фонд на знаења, вештини, умеења, што ги здобиле низ редовно образование и преку постојано усовршување и тренинг низ работа, се способни за покусо време да дадат поголем број поквалитетни производи и услуги, а со зголемената продуктивност и намалени трошоци, и со пониски цени. Оттаму, во современиот економски развој на сите земји особено внимание му се посветува на инвестирањето во човечкиот фактор, односно се вложуваат средства во редовниот образовен систем за здобивање нови знаења и вештини, во специјалистичките и постдипломските студии, во докторатите, различните форми на тренинг, бизнис-инкубатори и сл.

Природни ресурси – природните богатства се еден фактор за економски развој, што во содејство со другите фактори (капитал, работна сила, технологија) може да стане значаен, но не секогаш и најзначаен фактор. Познати се примерите на некои земји што остваруваат висок БНП, вкупно и по жител, благодарение на активирањето на значителни природни ресурси, на пример, со експлоатација и извоз на нафта или врз основа на користење на природните убавини за развој на туризмот и сл. Од друга страна, постојат високо развиени земји со ограничени природни ресурси (на пример, Јапонија), кои недостатокот во овој развоен фактор многу успешно го компензираат со високи технологии, со производство на вештачки сировини и слично. Но, има земји кои имаат природни ресурси, но во недостигна капитал и на други фактори, сепак, се неразвиени.

Во природни ресурси спаѓаат обработливите површини, шумите, водите, земјата со расположливите рудни и минерални богатства, климата, природните убавини за туризам итн. Дел од природните ресурси се обновливи (шумите, рибниот фонд и сл.), а дел се необновливи (на пример, нафтата). Поради тоа, со природните ресурси треба рационално да се стопанисува, особено да се штедат необновливите, а кај обновливите да се овозможи нормална репродукција. Исто така, цената на овие фактори е показател дали тие се ретки (тогаш имаат висока цена) или не се (нивната цена е пониска), со што се остава можност да се прави нивна комбинација и супституција, кога може.

Техничко-технолошкиот прогрес е најдинамичен фактор на економскиот развој, бидејќи како резултат на научните истражувања се појавуваат разни корисни откритија и се остварува економски развој. Преку овој фактор се зголемуваат производните граници на општествата.

Како големи откритија со светско значење се смета пронаоѓањето на парната машина, електричната енергија, на микроелектронскиот чип. Нивната примена во производството, услугите и во сервисите води до техничко-технолошки прогрес што се изразува преку воведување:

- нови производи во производните програми на претпријатијата;
- нови видови услуги на населението;
- нови материјали за производство и попродуктивна опрема;

- нови видови енергија;
- нови ефикасни начини на комуницирање;
- нови форми на организација на производството и современи начини на управување со работењето во претпријатијата и на економијата во целина и др.

Примерот на Јапонија е показател за тоа како една земја може, со примена на странски технологии и со нивно натамошно усовршување и развивање, да стане една од најјаките економски сили во светот. Кај овој фактор важни се **пронајдоците**, кои се нови откритија, а откако ќе се применат во производството, ќе овозможат да се продуцираат нови производи или ќе се усовршат постојните, стануваат **иновации**⁴. На фирмите што ги применуваат иновациите тие им носат поголем доход. Затоа современите економии настојуваат да ги стимулираат новите пронајдоци и иновациите. За да се заштитат луѓето што се иноватори се користи патентот, како средство што им дава право на тие лица, во определен временски период, да ги користат придобивките од нивната истражувачка работа. Со продажба, преку лиценца, останатите корисници на тие придобки се здобиваат со право за нивно користење во иднина. На тој начин се пренесуваат техниката и технолошките откритија во сите земји.

Република Северна Македонија влегува во групата на земји со ниско ниво на економски развој. Дел од причините за ваквата состојба се во наследниот фактор (од периодот кога бевме во составот на СФРЈ), а дел во проблемите што настанаа во периодот на трансформацијата, во економската политика и др. Во периодот по осамостојувањето Република Северна Македонија настојуваше да го покачи наследеното ниско ниво на развој, но се судира со низа неповолности што тој процес го забавија, усложнија и кои бараа посебно внимание и ангажираност. Република Северна Македонија располагаше со недоволно преработувачки капацитети, мала и застарена опременост на трудот, недоволно искористување на ресурсите. Малиот обем на физички капитал беше основна причина за ниската стапка на развој, немаше можност да се применат техничко-технолошките пронајдоци. Земјата располага со одредено природно богатство (руди, воден потенцијал за електрична енергија, почва и поволна клима за земјоделско производство и сл.), што недоволно и неправилно се искористува. Затоа се смета дека за подигнување на нивото на економскиот развој е потребна сложена анализа на факторите за развој во РС Македонија, нивна правилна распределба во искористувањето и големо ангажирање на работната сила во доменот на тој проблем.

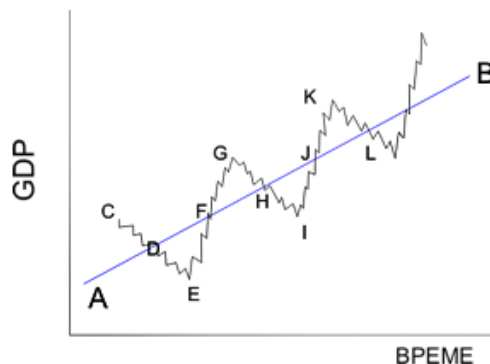
3. Економски циклус

Економските активности се одвиваат со различна динамика и тек, во различни насоки, во одреден временски период. Така, некогаш се бележи забрзан развој и пораст кај економските показатели, друг пат опаѓање и бавно темпо на движење, што на крај дава разлики во

⁴ Фити Т. (2014), „Економија“, „Култура“, Скопје, стр.350

големината на БДП, а сето тоа е од влијанието на факторите за развој. Затоа велиме дека развојот на економијата е цикличен. Таа некогаш се движи нагоре, а некогаш надолу.

Графикон 2-1: Економски циклус

На графиконот 2-1 е прикажано движењето на БДП во одредено време. Од него може да се заклучи дека БДП преку линијата CD дава свои различни големини на растење (EG) и опаѓање (GI). Точките (E, I) го покажуваат најниското ниво на движење (дното), а точките (G) и (K), највисокото ниво во движењето на БДП, односно врв. Преку правата AB се заклучува дека на долг рок БДП остварува пораст. Од вака прикажаниот графикон може да се објаснат фазите во движењето на БДП, односно да се објасни неговиот економски циклус.

Економски циклус е временскиот период од една до друга рецесија, односно од едното до другото дно (од точката E до точката I).

Тој е составен од две фази:

1. **Фаза на експанзија** (здравување и пораст – од точката E до точката G);
2. **Фаза на рецесија** (опаѓање и дно – од точката G до точката I).

Фазата на експанзија се карактеризира со зголемена продуктивност, зголемена инвестициска активност, вработеност, помали трошоци, поголем профит, што резултира со повисок БДП на ниво на економијата во целина и обратно. Во фазата на рецесија се јавува ниска продуктивност и помал обем на производство, намалена инвестициска активност, зголемена невработеност, високи трошоци и цени и понизок БДП во економијата.

Времетраењето на економскиот циклус е различно, од пет до десет години, па и повеќе, во зависност од условите во конкретната економија. Постојат повеќе теории за економскиот циклус со кои се објаснува истиот, меѓу кои: Теорија на иноваторство, Монетарна теорија, Теорија на недостатна потрошувачка, Психолошка теорија, Марксова и марксистичка теорија.

Овие теории покажуваат дека причините за промени во економските активности се многубројни, но речиси сите економисти теоретичари се согласуваат со тоа дека најзначаен фактор со кој се објаснуваат циклусот и менувањето на експанзијата со рецесија, во современите пазарни стопанства, се промените во инвестициите. Така, заемното дејствување на акцелераторот и на мултипликаторот објаснува зошто настануваат овие менувања.

Акцелераторот е показател на влијанието на промените на доходите врз масата на инвестициите. Значи, кога растат производството и вкупните продажби на фирмите, се зголемуваат нивните доходи. Тие, пак, ги зголемуваат инвестициите на фирмите и тоа со поголема динамика од онаа со која се зголемуваат доходите. Со тоа доаѓа до забрзување – акцелерација на економскиот раст.

Мултипликаторот е показател што го покажува влијанието на промените на инвестициите врз доходот во економијата. Значи, зголемените инвестиции го покачуваат доходот, но со поголема динамика од порастот на инвестициите.

Клучни поими

- економски развој
- стапка на економски раст
- бруто домашен производ по глава на жител(GDP per capita)
- физички капитал
- човечки капитал
- природни ресурси
- техничко-технолошки прогрес
- економски циклус
- експанзија
- рецесија

Резиме

- Економски раст значи квантитативно зголемување на потенцијалниот БДП со текот на времето. Се мери преку стапката на раст на реалниот БДП, што го дава односот меѓу промената (зголемувањето или намалувањето) на БДП во тековната година и вредноста на БДП во претходната година искажани во проценти. Економистите го пресметуваат и GDP per capita (БДП поделен со бројот на жители во земјата). Повисоко ниво на економски раст носи и поголем БДП и повисок животен стандард

на луѓето. Правилото 70 покажува колку години и се потребни на една економија за да го дуплира својот БДП (бројот 70 се дели со стапката на просечен економски раст на земјата).

- Факторите за економски раст може да бидат од економска природа (труд, капитал, земја и претприемништво) и од некономска природа (политичко уредување, образование...). Фактори што ја зголемуваат продуктивноста се: физичкиот капитал – средствата за работа, парите, кои многу недостасуваат во неразвиените земји, а се обезбедуваат од средствата од амортизација, акумулација, штедење од населението, заеми од странство; човечкиот капитал – позначаен е квалитетот на трудот, а не квантитетот, па затоа сè повеќе се вложува во образованието и во обуката на работниците; природните ресурси се фактор што не е пресуден за развојот, но влијае најчесто во комбинација со другите фактори; техничко-технолошкиот фактор е фактор што најмногу го забрзува економскиот развој. Пронајдоци се нови откритија, а иновации се кога тие ќе се применат во процесот на работа. РСМ е земја со ниско ниво на економски развој.
- Економски циклус е временскиот период од едно до друго дно. Во економскиот циклус има две фази: експанзија (заздравување и пораст: висока продуктивност, голема инвестициска активност, мала невработеност, висок БДП) и фаза на рецесија (опаѓање и дно: ниска продуктивност, мал обем на инвестиции, голема невработеност, низок БДП).

Прашања за проверка на знаењето

1. Дефинирајте економски раст!
2. Што покажува стапката на раст и како се пресметува?
3. Како се пресметува $GDP_{per\ capita}$?
4. Објаснете го правило 70?
5. Кои фактори за економски раст ги разликуваме?
6. Објаснете ги физичкиот фактор и човечкиот фактор!
7. Објаснете ги природните ресурси и техничко-технолошкиот фактор!
8. Што е економски циклус?
9. Кои фази во економскиот циклус ги разликуваме? Објаснете ги!
10. Што е акцелератор, а што е мултипликатор?

Задачи за практична примена на знаењето

1. Објаснете на графикон како се движи економскиот циклус!
2. Споредете го нивото на развој во развиена и во неразвиена земја!
3. Истражувајте и најдете податоци со кои ќе направите споредбена анализа на економскиот раст и развој во РСМ и другите земји во светот!
4. Како РСМ може да го покачи нивото на економска развиеност? Дајте свои видувања!

Поглавје 2

Потрошувачка, штедење и инвестиции

Содржина:

1. Потрошувачка и нејзината структура
2. Штедење
3. Инвестиции

Кога ќе го завршите ова поглавје, треба да знаете да:

- дефинирате потрошувачка;
- ја анализирате суштината на потрошувачката;
- споредувате законитости врзани за потрошувачката;
- дефинирате штедење;
- објаснувате видови штедење;
- разликувате доход и штедење;
- дефинирате инвестиции;
- разликувате видови инвестиции;
- објаснувате ефикасност на инвестиции преку маргинални коефициенти.

1. Потрошувачка и нејзината структура

Во анализата на секторите, што ја направивме кога објаснувавме за AD, кажавме дека секторот на домаќинства остварува доход што тие може да го потрошат (за лична потрошувачка) или да го заштедат.

Потрошувачката е оној дел од доходот на домаќинствата што тие го употребуваат за купување најразлични финални добра и услуги за задоволување на своите потреби.

Имајќи предвид дека доходот во домаќинствата што се троши е речиси секогаш ограничен, па, според тоа, постои поделба на потребите што се задоволуваат, во зависност од тоа дали се физиолошки (храна, облека, домување) и се нарекуваат и основни, базни, или се надградени, односно потреби задоволени со образовни, културни услуги.

Економистите, анализирајќи ја потрошувачката на домаќинствата и нивното однесување во неа, утврдиле постоење на **три општи законитости**:

1. Домаќинствата со низок доход речиси целиот свој расположлив доход го трошат за задоволување на основните (физиолошки) потреби. Неговата висина е толку мала што парите најчесто се доволни само за задоволување на овие потреби (храна, облека, домување).

2. Како што расте доходот на домаќинствата така расте и релативното, процентуалното учество на трошоците за облека и за трајни потрошувачки добра (мебел, бела техника и сл.) и тоа со иста динамика како и порастот на целиот доход.

3. Со натамошниот пораст на доходот расте и релативното учество на потрошувачката за луксузни добра (туристички услуги, спортување, рекреација и сл.) и тоа со повисока динамика од порастот на самиот доход.

2. Штедење

Штедењето е втор дел од целината наречена расположлив доход на домаќинствата, што ја прават потрошувачката и штедењето.

Под штедење се подразбира непотрошениот дел од расположливиот доход на домаќинствата.

Во зависност од тоа дали зборуваме за развиена или за неразвиена економија - земја, правиме разлика во можноста за штедење и во нивото на заштеда. Вообичаено е домаќинствата во развиена економија да располагаат со повисок доход, кој останува непотрошен, и со тоа се сведува на заштеда, односно средства што останале да се потрошат подоцна – како одложена потрошувачка – или со намера се тргнати настрана - заштедени, за

да се потрошат во иднина за задоволување на одредена потреба што бара поголем обем на пари што не може да се обезбедат преку тековни приходи (родендени, свадби, потреби, летувања, образование на деца, доквалификување и сл.). Штедењето е условено од низа фактори, но во основа од големината на доходот со кој располагаат домаќинствата. Преку следниот пример може да се заклучи дека во економијата, кај домаќинствата се разликуваат три вида штедење:

1. **Негативно штедење** - Ова е карактеристично за сиромашните домаќинства што не може да штедат заради нискиот расположлив доход, а во исто време се задолжуваат за да ги задоволат основните потреби (домаќинството има 30.000 п.е. расположлив доход, а троши 33.000 п.е.).

2. **Штедење во нулта - зона** – (нулта точка) (Break-Even Point). Домаќинството располага со 32.000 п.е. доход и го троши за целосно да ги задоволи своите потреби (и егзистенцијални и некои надградбени) без да се задолжува.

3. **Позитивно штедење** - Кога расте расположливиот доход на домаќинствата, тие имаат можност да ги задоволат сите свои потреби, но поради големиот доход еден дел од него останува непотрошен, или има услови да се издвојат средства што се наменети како заштеда, за задоволување на некоја идна, поскапа потреба. На пример, домаќинството има расположлив доход од 55.000 п.е. и троши 33.000 п.е., а останатиот дел од 22.000 п.е. се нарекува позитивно штедење.

Во претходните методски единици објаснето е дека потрошувачката на домаќинствата и штедењето се две категории, детерминирани од висината на расположливиот доход (на домаќинствата). Тој пак, е детерминиран од повеќе фактори од кои најзначаен фактор е нивото на економска развиеност. Развиената економија, во наменската распределба на БДП, нуди и поголем обем на средства во секторот на домаќинства. Значи, граѓаните - секторот на домаќинства во тие економии ќе може, по задоволување на физиолошките и на надградените потреби, да штеди, повеќе или помалку во зависност од големината на тековниот доход и на оној што очекуваат да го остварат во иднина т.н. перманентен доход.

Според тоа, штедењето се остварува додека трае работниот век на луѓето, а заштеденото, обично, се троши кога тие ќе се пензионираат (теорија на животниот век на штедењето). Се жртвуваат сегашниот доход и трошењето за некоја идна потрошувачка. Веќе објаснивме дека заштеденото најчесто се троши за задоволување на потреби што бараат поголем трошок за тие да се задоволат (образование на деца, свадби, прослави, погребни). Ова го потенцира проблемот поради кој неразвиените земји, за да обезбедат повисока маса на инвестиции, зајмуваат капитал од странство, се задолжуваат.

Уште една детерминанта на штедењето на дел од расположливиот доход е висината на каматната стапка. Високата каматна стапка го стимулира штедењето, а во тековниот период се намалува инвестирањето. Но, во секој случај, високоразвиените земји имаат исклучително високи стапки на штедење, мерени како учество на заштедите во БДП. На пример, Германија

и Франција се со над 20% учество во БДП⁵. Развиените земји имаат во маса висок БДП и со пониски стапки на штедење, повторно во маса, остваруваат и големи инвестиции. Во нашата земја, според гувернерката д-р Анита Ангелоска-Бежоска, (изјава дадена на свеченоста по повод Светскиот ден на штедењето-31 Октомври): „Граѓаните негуваат култура на штедење во банкарскиот сектор. Во последните 10 години, вкупните депозити растат со стапка од околу 8%, во просек, на годишно ниво, што придонесе за зголемување на штедењето на околу 10 процентни поени. Но, последните неколку години таа тенденција се намалува имајќи ги предвид проблемите со големата економска криза, намалување на БДП, доходите и со тоа заштедите.

3. Инвестиции – поим и видови

Инвестициите се економска категорија која заштедата на населението и на фирмите, односно слободните и вишокот парични средства ги претвора во материјални и нематеријални капитални добра. *Значи, инвестициите претставуваат зголемување на постојните капитални фондови што се јавуваат во три основни облици:*

1. **градежни објекти** (хали, установи, административни згради);
2. **опрема** (машини, опрема, средства за работа);
3. **резерви** (суровини, полупроизводи и готови производи).

Инвестициите се самите инвестициски средства, како и самиот чин на употреба – кој уште се нарекува и инвестициска активност. Во современата економска литература се смета дека и вложувањето парични средства од страна на секторот на домаќинства за купување трајни потрошни добра, исто така, е инвестирање. На пример, кога тие вложуваат во изградба на куќа, опремување со мебел, бела техника...

Инвестиционата политика што ја води владата на секоја држава и во секое време, главно, решава три основни проблеми врзани за инвестициите и за нив презема мерки:

Прво и најважно прашање е: Колку средства може и колку треба да се заштедат, обезбедат и да се наменат за инвестиции? Тоа е прашањето за обемот на инвестициите.

Второ прашање е: Каде и колку да се вложи од обезбедениот обем на средства, односно каква е структурата на инвестициите?

Трето прашање е: Каква е ефикасноста на инвестициите, односно какви ефекти се постигнуваат со тие средства?

Затоа накратко ќе се задржиме на овие три основни прашања.

⁵ Stiglitz J., Walsh C., (2002), „Economics“, „Norton-Company“, London, p.575

Во зависност од тоа од кои извори се обезбедуваат и за кои намени се употребуваат, во економската теорија се разликуваат неколку видови инвестиции:

1. **Инвестициите за замена** се обезбедуваат преку амортизацијата, покажуваат кој дел од капиталот се заменил, па затоа се вели дека тие имаат функција за заштита на капиталот. Се заменува старата опрема со нова.

2. **Нето-инвестициите** произлегуваат од новосоздадената вредност, односно од делот кој оди за заштеда на граѓаните и на фирмите и со нив се обезбедува проширување и изградба на нови капацитети, односно раст и развој на економијата.

3. **Бруто-инвестициите** се збир на инвестициите за замена и на нето-инвестициите. Тие потекнуваат од амортизацијата и од заштедата, а се наменети за изградба на нови, но и за обновување и за модернизација на постојните средства. Тоа се вкупните инвестиции.

4. **Дезинвестиции.** Дезинвестирање се јавува кога има намалување, „*подјаднување*“ на постојаните инвестициски фондови, на пример, при неповолни услови, како што се војни, елементарни непогоди, транзициски процеси и сл. Всушност, за дезинвестирање зборуваме тогаш кога бруто-инвестициите се помали од износите на амортизацијата.

Постојат и други видови или поделби на инвестиции. Така, инвестициите се разликуваат според тоа каде и за што се насочени, па се разликуваат:

- инвестиции во постојани, основни средства;
- инвестиции во обртни средства.

Поделба според тоа за што конкретно се трошат во текот на изградбата, па, според тоа, како се комбинираат факторите на производство и друго.

Економистите честопати го користат и терминот портфолио-инвестиции за купување акции на постојни претпријатија, при што инвеститорот (купувачот на акции) го презема управувањето со корпорацијата. Капиталните фондови во кои се инвестираат средствата, низ употребата, со текот на времето се трошат, односно се врши амортизација или депресијација.

Прашањето за обемот на инвестициите, всушност, е врзано со изворите на средства, за фирмите (се издвојуваат од амортизацијата, акумулацијата, кредити и заеми од земјата и од странство), потоа дел од заштедите на домаќинствата, како и средствата од буџетот, наменети за инвестиции. Секогаш треба да се настојува да се издвојува барем толку колку што е потребно да се задржат веќе достигнатото ниво и динамика на развојот. Тоа е долната граница на инвестициското напрегнување. Горната граница е онаа до која може да се зголемуваат заштедите, односно инвестициите, а притоа да не се загрози веќе достигнатото ниво на лична и на јавна потрошувачка. Обемот на инвестициите, всушност, е детерминиран од штедењето, каматната стапка и од очекувањата на деловните луѓе и од технолошкиот процес.

Од штедењето се финансираат инвестициите што го зголемуваат економскиот раст. Земјите со високи стапки на национално штедење повеќе инвестираат.

Табела 2-2: Инвестиции во основни средства според техничката структура во РСМ во милиони денари

Година	Вкупно	Градежни работи	Машини и опрема	Друго
2005	58 720	36 394	18 681	3 645
2006	67 248	41 789	21 861	3 599
2007	84 627	49 259	31 423	3 946
2008	106 873	63 186	38 668	5 019
2009	101 820	61 366	34 192	6 262
2010	100 851	64 069	30 231	6 551
2011	109 219	71 048	32 070	6 102
2012	109 071	70 618	32 498	5 955
2013	119 003	74 592	36 912	7 499
2014	123 549	77 164	37 681	8 704
2015	133 254	85 481	39 521	8 252
2016	145 040	92 016	43 251	9 774
2017	139 018	85 972	42 783	10 264
2018	132 387	75 936	44 427	12 024
2019	145 756	84 038	47 896	13 823

Извор: Државен завод за статистика

Податоците во табелата ни покажуваат дека во прикажаниот 15 годишен период, растат како инвестициите во градежните работи, така и инвестициите во машини, опрема и друго.

Каматната стапка е детерминанта, бидејќи се сведува на опортунитетен трошок на паричниот капитал употребен за набавка на инвестициски добра, на пример, машини.

Очекувањата на деловните луѓе, менаџерите, претприемачите значи дека тие секогаш гледаат кон иднината, и доколку очекуваат успешни времиња во иднина - профит, тие инвестираат повеќе.

Едно од централните прашања во инвестиционата политика и активност е прашањето за ефикасноста на инвестициите. Во пазарните економии, менаџерите сами одлучуваат каде ќе инвестираат, најчесто, со детални анализи, бараат проекти со стапка на рентабилност што ќе биде поголема од каматната стапка што може да ја добијат вложувајќи ги своите средства во банка, или над каматната стапка што тие ја плаќаат ако за инвестирањето во тој проект зеле банкарски кредит.

Ефектите од инвестициите се утврдуваат како однос меѓу добивката и вложените средства. Меѓутоа, ефектите се многу пошироки од овој директен и конкретно измерлив ефект, односно тие се многубројни и различни. Ефикасноста на инвестициите поконкретно се искажува преку два маргинални коефициента (се нарекуваат маргинални, бидејќи се

пресметуваат само на додадените инвестиции во еден период и се разликуваат од просечниот, што се пресметува како резултат на вкупната ефикасност на основните средства):

1. *Маргинален коефициент на ефикасност (покажува каков ефект дава една единица инвестиција, односно колкав придонес дава во порастот на БДП.*

$$K_e = \frac{\Delta \text{БДП}}{\Delta \text{БИ}}, (\Delta = \text{прираст})$$

Доколку утврдиме дека тој однос е 0,25, тоа значи дека од една единица вложени инвестиции БНП се зголемил за 0,25 единици, а за да добиеме пораст на БДП за една единица, треба да се вложат 4 единици инвестиции ($4 \times 0,25 = 1$). Како што видовме, овој коефициент е важен за да се види каков е ефектот, колкав е прирастот на БДП на една земја од секоја единица вложени инвестиции, што е важно за политиката на развој.

2. Вториот коефициент е *маргиналниот капитален коефициент (покажува колку единици инвестиции биле потребни да се вложат за да се добие една единица пораст на БДП.* Тој е обратно пропорционален од коефициентот на ефикасност.)

$$K_i = \frac{\Delta \text{БИ}}{\Delta \text{БДП}}$$

Така, ако утврдиме дека капиталниот коефициент е 4, тоа значи дека во изминатиот период за кој се утврдува ефикасноста на инвестициите, за да се оствари пораст на БДП за една единица, биле потребни 4 единици бруто-инвестиции.

Многу фактори влијаат врз ефикасноста на инвестициите. Еден од најважните фактори е техничката структура на инвестициите, односно на кој начин се вложени средствата, колку од средствата се наменети претежно за опрема, технологија и за стручни кадри, а колку за градежни објекти. Исто така, многу е важно како се користат изградените капацитети, дали се работи во една или во повеќе смени и слично.

Клучни поими

- потрошувачка
- закони на потрошувачка
- физиолошки потреби
- надградбени потреби
- штедење
- позитивно штедење

- негативно штедење
- штедење во нулта зона
- животен циклус на штедењето
- инвестиции
- капитални фондови
- нето-инвестиции
- бруто-инвестиции
- дезинвестирање
- портфолио-инвестиции
- каматна стапка
- ефикасност
- маргинален коефициент на ефикасност
- маргинален капитален коефициент

Резиме

- Потрошувачка е трошење на расположливиот доход на домаќинствата, за задоволување на нивните основни и други надградбени потреби. Можноста да бидат задоволени тие потреби е детерминирана од висината на доходот. Постојат три законитостиповрзани со потрошувачката. Првата законитост се однесува на најсиромашните семејства што целиот свој доход го трошат за задоволување на основните животни потреби. Втората кажува дека со порастот на доходот расте и трошокот за трајни потрошни добра (ТВ, бела техника, мебел и слично), со иста динамика како и доходот. Третата законитост се однесува на можноста на домаќинствата со највисок доход, односно со порастот на доходот расте и трошокот за луксузни добра, но со поголема динамика од самиот доход.
- Штедењето е оној дел од расположливиот доход на домаќинствата што не е потрошен. Ова е расположлив доход – потрошувачка = штедење. Штедењето е една од детерминантите за инвестициите. Повеќе се штеди во развиените земји каде што расположливиот доход е повисок, а фирмите може да издвојат повеќе средства за акумулација. Разликуваме три вида штедење: позитивно - не се троши целиот доход (55.000 п.е. доход, а се потрошени 33.000 п.е.); негативно штедење (помал доход, а е потрошено повеќе зајмени средства, 30.000 п.е. доход, а 33.000 п.е. потрошувачка) и штедење во нулта- зона (исти приходи и потрошувачка, 32.000 п.е. доход = 32.000 п.е. потрошувачка).
- Инвестиции се вложувања во капитални фондови, односно во градежни објекти, опрема и во резерви. Инвестиционата политика опфаќа мерки и инструменти на владата со кои, главно, се решаваат три основни проблеми поврзани со инвестициите, видови инвестиции, извори на инвестициски средства и ефикасност.

- Најосновна поделба на инвестициите е на: инвестиции за замена (средства од амортизација, нето-инвестиции (средства од акумулација) и бруто-инвестиции (збирно нето и инвестиции за замена). Детерминанти на инвестициите се штедењето, каматната стапка и очекувањата на инвеститорите.
- Ефикасноста на инвестициите се мери со маргинален коефициент на ефикасност и со маргинален капитален коефициент.
- Потрошувачката, штедењето и инвестициите се економски категории што тесно се поврзани и меѓузависни. Развиеноста на економијата е предуслов за успешно извршување на сите три категории. Во развиените земји има поголем БДП и во неговата распределба може повеќе средства да се остават за потрошувачка, или да се заштедат и потоа да се инвестираат. Повеќе заштедени средства носат камата и интерес за нивно натамошно оплодување по пат на вклучување во одреден заштитен фонд. Жртвувањето на сегашниот доход и потрошувачка, се прави за некоја идна потрошувачка, на повисоко ниво.

Прашања за проверка на знаењето

1. Што е потрошувачка?
2. Како се делат потребите што се задоволуваат со потрошувачката?
3. Објаснете ги законите поврзани со структурата на потрошувачката!
4. Што е штедење?
5. Кои видови штедење ги разликуваме?
6. Објаснете го негативното штедење!
7. Во кои економии повеќе се штеди? Објаснете!
8. Какви се врските, зависноста и условеноста меѓу доходот и штедењето?
9. Дефинирајте го поимот инвестиции!
10. Кои се основните облици на капитални фондови?
11. Кои видови инвестиции ги разликуваме?
12. Објаснете го поимот амортизација, односно депрецијација на средствата!
13. Кои се основните детерминанти на инвестициите?
14. Што е ефикасност на инвестиции?
15. Кои коефициенти на ефикасност ги разликуваме?
16. Напишете ги формулите за коефициент на ефикасност!

Задачи за практична примена на знаењето

1. Колку изнесува штедењето и какво е тоа доколку расположливиот доход изнесува 45.000 п.е., а потрошувачката е 5.000 п.е.?
2. Објаснете го вториот закон на потрошувачката преку пример!
3. Колку изнесува покачувањето на БДП доколку се инвестирани 8.200.000 п.е. бруто-инвестиции (преку маргинален коефициент на ефикасност)?
4. Пресметајте за колку се зголемува БДП доколку инвестираме 7.420.000 п.е. (преку капитален коефициент на ефикасност)!

Поглавје 3

Невработеност и причини за невработеност

Содржина:

4. Невработеност – поим, мерење и трошоци
5. Видови невработеност
6. Причини за невработеност

Кога ќе го завршите ова поглавје, треба да знаете да:

- дефинирате невработеност;
- споредувате видови невработеност;
- објаснувате трошоци од невработеност (економски трошоци и Окунов закон, социјални трошоци и трошоци на државна благајна);
- пресметувате стапка на невработеност;
- анализираете причини за невработеност;
- објаснувате теории за нефлексибилност на платите.

1. Поим, мерење и трошоци од невработеноста

Сите луѓе не сакаат да работат. Оние што сакаат се нарекуваат работна сила. Работната сила ја сочинуваат оние лица што имаат работа и оние што се регистрирани дека сакаат да работат и се на располагање за работа. Оној дел од работната сила што нема работа од различни причини се нарекува невработен.

Значи, невработените ги сочинуваат оние лица што се способни да работат, меѓутоа, не можат да најдат вработување. Оваа категорија – невработени – е еден од најголемите макроекономски проблеми, чие разрешување е ставено и како основна цел во економијата.

Стапката на невработеност се добива како сооднос меѓу бројот на невработени лица и вкупната работна сила, помножена по 100.

$$\text{Стапка на невработеност} = \frac{\text{Број на невработени лица}}{\text{Вкупна работна сила (вработени и невработени)}} \times 100$$

Еве неколку податоци за тоа како се движела стапката на невработеност во некои европски држави и во САД во периодот од 2017 до 2020 година.

Табела 2- 3: Невработеноста во некои земји во светот (во%)

Земја	2017 во %	2018 во %	2019 во %	2020 во %
Велика Британија	4	4	4	-
Германија	4	3	3	4
Франција	9	9	8	8
Швајцарија	5	5	4	-
САД	4	4	4	8

Извор: Меѓународна работна сила(ILO), [http:// unstats.un.org/unsd/mbs/data_files/t11.pdf](http://unstats.un.org/unsd/mbs/data_files/t11.pdf)

Во РСМ во 2021 година имало 150.141 невработен, од кои 93.429 се на возраст од 49 години.

Слика 2-1: Активно население и стапка на активност

	Вкупно работоспособно население Total working age population	Активно население Labour force			Стапка на активност Activity rate	Стапка на вработеност Employment rate	Стапка на невработеност Unemployment rate
		вкупно Total	вработени Employed	невработени Unemployed			
2021/I	1 685 564	943 964	793 121	150 843	56.0	47.1	16.0
2021/IV	1 681 863	937 482	795 276	142 206	55.7	47.3	15.2
2022/I ²⁾	1 467 349	811 197	691 498	119 699	55.3	47.1	14.8

Извор: Државен завод за статистика

Во првото тримесечје од 2022 година активното население во РСМакедонија изнесува 811.197 лица, од кои вработени се 691.498, а 119.699 лице се невработени. Стапката на активност во овој период е 55,3, стапката на вработеност 47,1, додека стапката на невработеност изнесува 14,8 покажуваат податоците на Државниот завод за статистика. Имено, според овие податоци, од невработените 63.2 % се мажи а 36.1 % се жени.

Овој проблем на невработеност на работоспособната сила предизвикува големи штети во современите пазарни економии. Тие може глобално да се искажат преку објаснување на трошоците што ги предизвикува невработеноста, а се јавуваат како: економски трошоци, социјални и трошоци на државната благајна⁶.

▪ **Економски трошоци (Окунов закон)**

Во периодот на 60-тите години од минатиот век економистите се согласувале дека на постојното ниво на технолошка развиеност и состојбата во која се наоѓа пазарот на трудот, стапката од 4% невработеност одговара на состојба на целосно користење на ресурсите. Ова било основа за американскиот економист Артур Окун во 1961 година да го утврди својот познат закон за невработеност – таканаречениот Окунов закон каде што вели: „Секое 3% намалување на фактичниот БДП под потенцијалниот БДП предизвикува зголемување на стапката на невработеност за 1%“.

Меѓутоа, од направените анализи, денес економистите сметаат дека тој однос се менува и не е 1 : 3 , туку е 1 : 2, што значи дека секое намалување на фактичниот БДП за 2% под потенцијалниот БДП ќе предизвика 1% пораст на невработеноста.

На пример, доколку во економијата на една земја има 7% невработеност, а фактичниот БДП паднал под потенцијалниот БДП за 3%, тоа ќе предизвика пораст на невработеноста за 1,5% и таа ќе изнесува 8,5%.

⁶Hardwicu, Khan, Zangmead, (1994), p. 491-493

- **Социјални трошоци** се таков вид трошоци од невработеноста што се тешко мерливи, бидејќи се поврзани со социјалните и со психолошките проблеми што се јавуваат кај луѓето што ја изгубиле работата и што, воопшто, се невработени. Направени се голем број психолошки и медицински истражувања што треба да ги прикажат последиците од невработеноста. Имено, кај невработените се засилува чувството на пониженост, често се психички депресивни, со срцеви заболувања, самоубиства, разводи, како и активности во областа на криминалот, проституцијата и друго.

- **Трошоци на државната благајна** - Овие трошоци ги поднесува конкретно државата и тоа на следниов начин: Се зголемуваат социјалните трансфери, давачките за невработените, а се губат даноците од доход што луѓето би ги плаќале доколку се вработени и се губат придонесите врзани за социјалното осигурување што ги плаќаат вработените.

2. Видови невработеност

Економистите ја класифицираат невработеноста во три основни вида: фрикциона, структурна и циклична.

1. **Фрикционата невработеност** е минимално ниво на невработеност во едно динамично општество, ниво кое повеќе не може да се намалува. Во основа, ова е лесна форма на невработеност што се јавува, бидејќи луѓето не може секогаш навреме да имаат информации за слободните или за новосоздадените работни места, а со тоа и можноста за нивно пополнување, како и поради постојаните флукуации на вработените од едно на друго работно место, од една во друга фирма, барајќи друго вработување што ќе овозможи повисока плата и подобри услови за работа.

2. **Структурната невработеност** се однесува на невработеноста што произлегува од несоодветноста на квалификациите и на можностите за работа, кога структурата на побарувачката и на производството се менува. Брзиот развој на високите технологии предизвикува структурни поместувања во пазарните економии и оние дејности што го зголемуваат учеството во создавање на БДП, ја зголемуваат побарувачката за работна сила, а оние чие учество се намалува во БДП, ја намалуваат побарувачката за работна сила и го зголемуваат бројот на невработени. На пример, еден квалификуван швајцувач во Англија можеби 20 години работел во бродоградилиште, но на 50-годишна возраст станал технолошки вишок кога индустријата почнала да опаѓа соочена со конкуренцијата. Тој работник може повторно да се обучи за нови квалификации што повеќе се барани во денешната економија. Но, фирмите можеби ќе се колебаат да вработуваат и да обучуваат повозрасни работници. Таквите работници стануваат жртви на структурната невработеност.

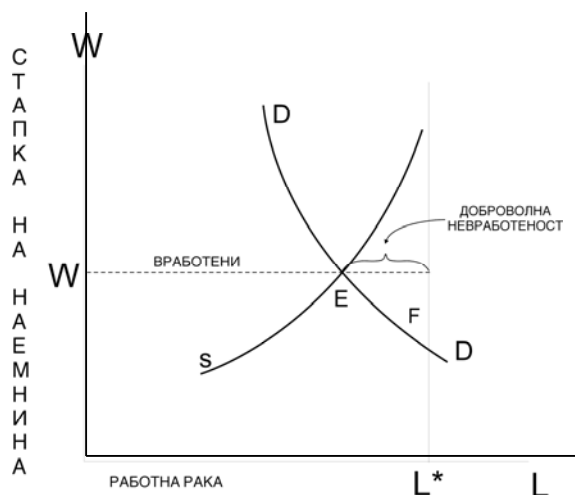
3. **Цикличната невработеност** е таква форма на невработеност што е поврзана со цикличното движење во развојот на пазарните економии. Имено, во фазата на рецесија, како период на економски циклус, се јавуваат намалена продуктивност, намалени инвестиции, намален БДП, намалена побарувачка за работна сила, односно расте невработеноста. Обратно

е во фазата на експанзија, кога имаме зголемена инвестициска активност и растечки БДП. Тогаш расте и побарувачката за работна сила, а со тоа се намалува невработеноста⁷.

3. Причини за невработеноста

Економистите во своите анализи настојуваат да најдат решенија за разрешување на многу економски проблеми, меѓу кои и проблемот на невработеноста. Тие овој проблем го сведуваат на спецификите на функционирањето на пазарот на трудот, односно на можноста од негово урамнотежување „чистење“, како што е тоа случај на пазарот на добра и на услуги. Во истражувањата се укажало на тоа дека невработеноста може да има присилен и доброволен карактер. Кога се јавува *доброволна невработеност* и зошто? Еве еден графикон што може да даде одговор на ова прашање:

Графикон 2-2: Флексибилни плати

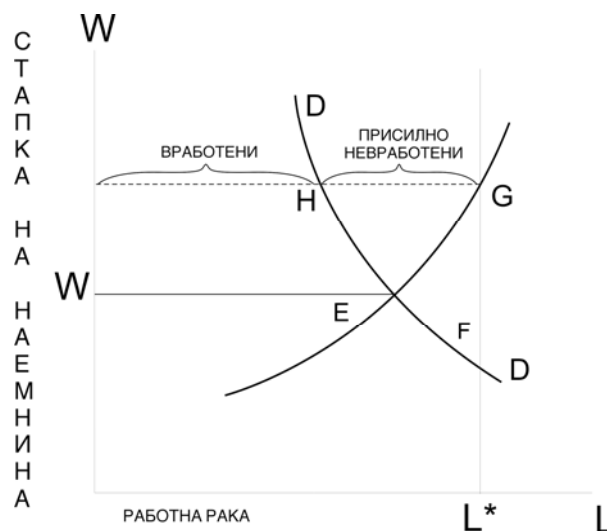

Претпоставуваме дека наемнините на работниците на пазарот на трудот се флексибилни, променливи нагоре и надолу. Линијата DD е побарувачка за труд, а линијата SS понуда на труд. Од графиконот се гледа дека кривата на понудата при количество труд L, каде што платите се високи, ќе биде целосно нееластична и станува вертикална. (Порастот на наемнините ќе ја зголеми понудата на труд само до определена точка, а кога тоа ќе се надмине, ефектот на супституција и понудата стануваат нееластични, односно не реагираат на зголемените плати.) Бидејќи платите се флексибилни, нагоре и надолу, рамнотежата ќе се воспостави во точката E, при висина на платите во точката W. Растојанието од точката A до E го дава бројот на вработени, а од точката E до точката F го дава бројот на доброволно невработените работници. Тие ќе прифатат да работат при висина на платите во точката W.

⁷Бег Д., Фишер С., Дорнбуш Р. (2000), „Економија“, Ник – лист, стр. 450

Значи, ќе се вработува работна сила за поголема плата: со намалување на наемнините, работниците што не сакаат да работат за тој износ заминуваат на други работни места – (доброволна невработеност).

Графикон 2-3: Нефлексибилни плати - присилна невработеност

Да ја објасниме и **присилната** невработеност. Таа се јавува во услови кога платите се нефлексибилни – одат само надолу. Може од кои било причини платите на пазарот на трудот да се покачат на друго рамнотежно ниво, односно од W на W_1 , тогаш ќе се зголеми и бројот на работниците што ќе сакаат да работат по такви повисоки наемнини и со тоа понудата на труд ќе ја надмине побарувачката на труд во претпријатието. Бројот на работниците што се подготвени да работат за повисока наемнина на ниво на W_1 се наоѓа во точката G на кривата на понудата, но претпријатијата вработуваат само H -работници. Притоа, растојанието од H до G го дава бројот на присилно невработени работници. Значи, нефлексибилноста на платите надолу е причина за присилна невработеност. Графиконот 5-2 е за присилна невработеност. Таа нефлексибилност на платите надолу ја објаснуваат две теории. **Ортодоксната теорија** смета дека синдикатите и владите се виновни за тоа, бидејќи придонесуваат невработените да не прифаќаат вработување или пониски плати и **Теоријата на новите кејнзијанци**, кои во XX век учат дека невработеноста има долготраен и принуден карактер зборувајќи за **теории на плати за ефикасност и теории за таканаречени инсајдери и аутсајдери**.

- **Плати за ефикасност** – Оваа теорија, во основа, ја има суштината дека претпријатијата ги утврдуваат реалните плати на повисоко рамниште од рамнотежното, бидејќи со тоа се добива повисока продуктивност, ефикасност на трудот и повисоки резултати. Работниците задоволни од висината на наемнините ги намалуваат честите промени на работните места, а со тие наемнини и имаат подобри животни услови и ја зголемуваат агрегатната побарувачка.

- **Инсајдери и аутсајдери** – Инсајдери се работниците вработени во претпријатијата, а аутсајдери се невработени лица без работа. Само инсајдерите што имаат работа учествуваат

во договарањето на цените на наемниците. Работодавецот повеќе губи средства за тренинг, обука, едукација и друго оспособување ако сака да вработи аутсајдери. Иако тие би работеле за пониски наемници од инсајдерите, сепак, овие трошоци не би ги надоместиле заштедите од пониските плати. Исто така, ќе заштедат ако им дадат и малку повисоки плати на инсајдерите, кога тие го барат тоа преку синдикатите, отколку да дозволат да заминат на други работни места со повисоки наемници.

Клучни поими

- невработеност
- стапка на невработеност
- фрикциона невработеност
- структурна невработеност
- циклична невработеност
- флексибилни плати
- доброволна невработеност
- присилна невработеност
- теории за плати

Резиме

- Невработените ги сочинуваат оние лица што се способни да работат, бараат работа, меѓутоа, не може да најдат вработување. Се пресметува преку стапка на невработеност како однос меѓу вкупниот број невработени лица и вкупната работна сила изразен во проценти. Невработеноста предизвикува три вида трошоци во економијата: економски трошоци, социјални трошоци и трошоци на државната благајна.
- Економистите ја класифицираат невработеноста во три основни вида: фрикциона, структурна и циклична. Првата е резултат на неинформираноста за слободни работни места, втората е резултат на структурните промени во стопанството и различниот развој на дејностите, а третата е условена од фазата во која се наоѓа економскиот циклус.
- Многу актуелно прашање во економијата е „чистењето“ на пазарот – урамнотежување на понудата и на побарувачката на работната сила. Неможноста тоа да се направи предизвикува да се појави доброволна и присилна невработеност. Доброволната невработеност се јавува поради индивидуалните незадоволства на работниците за условите на работа и платата, а присилната е резултат на неможноста сите да бидат

вработени на работни места што ги посакуваат, односно неможноста на побарувачката за работна сила да ја прими понудената работна сила.

Прашања за проверка на знаењето

1. Дефинирајте ја невработеноста!
2. Како се пресметува стапката на невработеност?
3. Какви трошоци предизвикува невработеноста?
4. Што е Окунов закон?
5. Што се социјални трошоци?
6. Што губи државата со невработеноста?
7. Објаснете ги трите видови невработеност!
8. Кои се причините за појавување на невработеност?
9. Објаснете ја теоријата за ефикасност и за инсајдери и аутсајдери!

Задачи за практична примена на знаењето

1. Пресметајте ја стапката на невработеност во економијата на некоја држава која, според статистичките податоци, има 940.000 невработени од 2.200.000 лица работна сила!

Модуларна единица 3

Пари и монетарна политика

Резултати од учењето

Ученикот/ученичката ќе биде способен/а да:

- Разликува вредност и промени во вредноста на парите;
- Објаснува побарувачка и понуда на пари и монетарна политика;
- Објаснува инфлација и разликува Филипсова крива на кус и долг рок.

Поглавје 1

Вредност и промени во вредноста на парите

Содржина:

1. Парите и нивните функции
2. Вредност и менување на вредноста на парите

Кога ќе го завршите ова поглавје, треба да знаете да:

- опишувате поим и суштина на парите;
- искажувате еволуција на парите;
- разликувате примитивни пари од електронски пари;
- објаснувате вредност на парите;
- разликувате внатрешна од надворешна вредност;
- објаснувате промени во вредноста на парите (инфлација, дефлација, девалвација и ревалвација);
- илустрирате пример за промена во вредноста на парите;

1. Парите и нивните функции

Во песните и во народниот јазик парите имаат многу значења. Тие се симбол на успех, извор на криминал и го вртат светот.

Парите претставуваат секое општо прифатено средство за плаќање заради испорака на добра или за израмнување на долг. Тие се средство за размена.

Кучешки заби на Адмиралските Острови, морски школки во некои делови од Африка, злато во текот на XIX век, се пример на пари. Она што е важно не е физичкиот предмет што се користи како пари, туку општествениот договор дека тој неспорно ќе биде прифатен како средство за плаќање.

Парите имаат долга развојна историја. Во периодот кога не постоеле вистински пари, во раната цивилизација, размената се вршела како трампа, односно размена добро за добро. Притоа, на пример, се разменуваале: една овча кожа за 15 килограми пченица. Во оваа размена пченицата игра улога на пари. Значи, таа се користела и како храна, но и како еквивалент, пари, бидејќи преку неа (храна) се мерела вредноста на овчата кожа, а и на многу други добра. Во ваква форма размената како трампа функционираше долго, и за тоа време, во функција на пари формално можело да се јави кој било друг производ - добро. Меѓутоа, во таа долга историја на трампење луѓето се соочувале со големи проблеми при размената. Прво, таа, главно, била детерминирана од корисноста на производите за индивидуите што учествувале во размената (сите добра немаат исто значење за сите луѓе). Значи, употребната вредност на добрата била различна по важност за различни подрачја.

За развојот на современите пари, особено се значајни два настана:

Првиот настан се однесува на релативното утврдување на еквивалентот за одреден производ. Одделни добра многу полесно се разменуваале за други производи, на пример, кожата во овчарските региони, пченицата во земјоделските. Па, разменската вредност на тие производи била позначајна од нивната употребна вредност.

Вториот настан се однесува на сознанието дека металите, а подоцна златото, многу подобро ја вршат функцијата на пари од кој било друг производ. Златото било најсоодветно да ја врши функцијата на разменско средство, бидејќи и кога е во мали количества тоа има голема вредност, деливо е, не кородира, лесно се пренесува. Затоа ги истиснало сите други производи и станало главен производ што ја вршел функцијата на пари. На почетокот златото се користело неоформено, како обични парчиња и при плаќањето требало да се мери неговата тежината, чистота, што претставувало тешкотија. Ова се нарекува пенсаторно плаќање. Подоцна, златото можело да се оформува во монети што прво имале најразлична форма (триаголна, четириаголна), а подоцна ја добиле денешната тркалезна форма. Во таа форма биле точно утврдени тежината и чистотата и за тие пари, со свој жиг на нив, гарантирала

државата. Ова е таканаречено *нумеричко плаќање*. Овој период се нарекува *период на златно важење*.

Бидејќи златото е метал што се троши, аби, омекнува, а постоела и опасност од разбојништва при пазарењето и плаќањето, кога растело производството на добра и на услуги, а златото не можело тоа да го следи, се јавила потреба размената некако да се олесни. Притоа, се основале одредени куќи – како златари – кои ги примале златниците на чување и за нив издавале *потврди – белешки (note)* – што сопствениците ги користеле во размената. Тие куќи различно се нарекувале во различни градови-држави: тезауари, нумулари, аргентари, трапезари. Така, белешките како остаток по размената, гласејќи на помалку апоени по купувањето со нив, можело да се вратат кај куќите – златари – и од нив сопственикот повторно да си го врати златото. Всушност, тие куќи биле зародиш на банките, во кои денес оставаме пари на чување, како депозит. Тие куќи, имајќи го златото кај себе, зајмувале и давале повеќе *сертификати* - белешки. Подоцна, златните пари целосно биле заменети со книжни белешки – банкноти – чие издавање го контролирала државата и така станале полноправни пари за плаќање. Денес во оптек циркулираат *книжни пари*.

Силниот пораст на производството и на трговијата со најразлични добра и услуги ја создал потребата и книжните пари, како и златните, да се пренесуваат на различни места за да се плаќа. За да се избегнат проблеми при таа размена бил пронајден начин да се реализираат плаќањата без да се преместуваат парите од една банка во друга, од едно место на друго: со трансакции, преку налози - ги префрлаат парите од еден сопственик на друг, од купувач на продавач. Се придвижуваат од сметка на сметка, без нивно физичко преместување. Тоа се таканаречени *жирални пари*. Така се создава можност банките на сопствениците на депонираните книжни пари да им одобруваат краткорочни кредити во поголем износ од вредноста на депонираните книжни пари. За да се избегне опасноста од прекумерно издавање книжни пари и инфлација, се зголемува улогата и значењето на централната банка, која го контролира работењето на другите банки.

1.1. Функции на парите

Суштинска карактеристика на парите е нивното прифаќање како средство за плаќање. *Тие имаат три најважни функции, и тоа:*

1. Парите како средство за размена;
2. Парите како средство за зачувување на вредноста;
3. Парите како мера на вредноста.

Парите како средство за размена – се користат во една половина од речиси сите видови размена. Работниците разменуваат услуги на работниот труд за пари. Луѓето купуваат или продаваат добра во замена за пари. Ние не ги прифаќаме парите за директно да ги консумираме, туку поради тоа што подоцна може да се користат за купување работи што сакаме да ги консумираме. Парите се медиум преку кој луѓето разменуваат добра и услуги. За

да видиме на кој начин општеството има полза од средството за размена, да помислиме само на економијата заснована врз трампа.

Парите како средство за зачувување на вредноста – ја имаат оваа функција, бидејќи може да се користат за купување во иднина. Никој не би прифатил пари како плаќање за добра и за услуги испорачани денес, ако парите бидат безвредни кога утре ќе се обиде да купи добра. Парите во однос на други форми на имот на луѓето (реални добра, хартии од вредност) се најликвидни и лесно се претвораат во друг вид имот (да се купат други работи).

Парите како мера на вредноста – парите се производ што ја мери вредноста на секое добро, односно преку нив се утврдува колку вредат сите останати добра и услуги, на пример, еден автомобил вреди 12.000 евра, една машина за перење вреди 300 евра, еден цемпер вреди 100 евра итн.

2. Вредност и менување на вредноста на парите

Парите имаат важни функции во одвивањето на пазарните односи, поради што секоја држава ги регулира правилата во врска со користењето на парите. Многу важно прашање поврзано со парите е утврдувањето на нивната вредност. Кога во оптек циркулирале златни пари, вредноста им се утврдувала според големината и количеството злато што го содржеле. Денес во оптек не циркулираат златни пари, туку книжни и жирални пари што не содржат злато. Кај нив е значајна т.н. функционална вредност што произлегува од тоа што тие се законско средство за плаќање во државата и со нив може да се купат различни добра и услуги.

Така и вредноста на книжните пари зависи од количеството добра и услуги што може да ги купиме со тие пари.

Парите се добро како и секое друго добро, па, според тоа, имаат и употребна вредност и вредност. Употребната вредност ја објаснивме погоре, а сега да ја објасниме нивната вредност:

Книжните пари имаат две вредности: **внатрешна и надворешна**. **Внатрешната вредност уште се нарекува домашна вредност, куповна моќ на парите, а ни покажува колку добра и услуги може да купиме со парите на домашниот пазар**. Доколку со една парична единица може да се купат повеќе добра и услуги во тековниот период во однос на претходниот, бидејќи се намалени нивните цени, значи, се зголемила вредноста на паричната единица, односно пораснала куповната моќ на парите. На пример:

1 машина за перење = 19.000 п.е.	(во претходниот период)
1 машина за перење = 17.000 п.е.	(во тековниот период)
1 чоколада = 55 п.е.	
1,5 чоколада = 55 п.е.	

и обратно, ако во тековниот период во однос на претходниот може да купиме помалку добра и услуги со истите пари, бидејќи нивните цени се зголемиле, значи, паднала куповната моќ на парите. На пример:

1 фрижидер = 30.000 п.е.	(во тековниот период)
1 фрижидер = 25.000 п.е.	(во претходниот период)
$\frac{3}{4}$ фрижидер = 25.000 п.е.	

Надворешната вредност на парите, пак, уште се нарекува и интервалутен однос, интервалутен паритет, девизен курс, меѓу домашната парична единица и странските валути. Всушност, тоа е цената на странските пари искажана во домашната валута, односно во домашната парична единица. Таа цена е курс кој покажува колку единици од домашната валута се заменуваат за една или за 100 парични единици од странски валути. На пример, доколку курсот на денарот на домашниот пазар изнесува 61,8, тоа значи дека едно евро може да се купи со 61,8 денари или дека со едно евро може да се купи исто количество добра колку што може и со 61,8 денари, 61,8 денари = 1 евро.

Постои непосредна поврзаност и меѓузависност на внатрешната и надворешната вредност на домашната валута. Нив ги поврзува куповната моќ на домашната валута. Кога се намалува куповната моќ на домашната валута на домашниот пазар, тоа директно влијае и врз намалувањето на нејзината вредност на надворешниот пазар.

Вредноста и промените на вредноста на парите на домашниот пазар зависи од повеќе објективни фактори, пред сè, од растењето или од опаѓањето на производството и на продуктивноста, од односот меѓу вкупната агрегатна понуда и побарувачка, од промените во општото ниво на цените, од состојбата во платниот биланс и др. Како резултат на таквите состојби и промени, вредноста на парите расте или опаѓа.

- **Депрецијација** се нарекува општо **опаѓањето** на вредноста на парите.
- **Инфлација** - **опаѓа внатрешната вредност на парите, односно опаѓа куповната моќ на парите, а доаѓа до подигнување на општото ниво на цените.** Паричните фондови ги надминуваат стоковните. Со исти суми пари сега може да се купи помало количество добра и услуги од претходно.
- **Девалвација** - **намалување на вредноста на домашната парична единица во однос на странските, опаѓа девизниот курс.** На пример, 1 евро = 65,5 денари. Значи, потребни ни се повеќе домашни пари за да ги купиме истите количества странски валути во однос на претходниот период. Девалвацијата, обично, настанува ако има значајно опаѓање на куповната моќ на парите на домашниот пазар и ако таа појава потрае, како и кога државата сака да го поевтини извозот од нашата земја - со што со исто количество странски пари странските партнери може да купат поголемо количество стоки на нашиот пазар. Девалвацијата како мерка во промената на надворешната вредност на парите кога курсот е фиксен, официјално ја објавуваат властите во земјата, а ако курсот е флукуирачки, таа промена само се констатира.

- **Апрецијација** - се нарекува општо **покачувањето** (растењето) на вредноста на парите.

▪ **Дефлација** - расте внатрешната вредност на парите, односно расте куповната моќ на парите, а доаѓа до намалување на општото ниво на цените, поголеми стоковни од парични фондови. Со иста сума пари сега може да се купи поголемо количество добра и услуги од претходно.

1 чоколада = 55 п.е. (во претходниот период)

1 чоколада = 45 п.е. (во тековниот период)

1 и 1/5 чоколада = 55 п.е. (во тековниот период)

Оваа промена е спротивна на инфлацијата.

▪ **Ревалвација** - зголемување на вредноста на домашната парична единица во однос на странските. Расте девизниот курс, на пример: 55 денари = 1 евро . Значи, потребни ни се помалку домашни парични единици за да купиме 1 или 100 странски валути во однос на претходниот период. Доколку појавата на дефлација кај домашната вредност на валутата потрае, обично, предизвикува ревалвација. Ревалвација може да преземат монетарните власти и доколку утврдат дека вредноста на домашната парична единица е потценета во однос на странските и оти треба да ја доведат на реално ниво. При ревалвација, увозот расте, а извозот се намалува.

Клучни поими

- пари
- трампа
- вредност на парите
- еквивалент
- златни пари
- книжни пари
- функции на парите
- разменско средство
- платежно средство
- вредност на парите
- домашна вредност (куповна моќ)
- надворешна вредност (девизен курс)
- апрецијација
- дефлација

- ревалвација
- депрецијација
- инфлација
- девалвација

Резиме

- Парите се книги или записи на банкарска сметка. Се јавуваат на одреден степен од човековата историја. По размената со трампа, парите се еквивалент во разменскиот однос и минуваат низ неколку етапи. Со појавата на златото, тоа станува еквивалент и постои т.н. пенсаторно плаќање и нумеричко плаќање. Со изработката на златни пари, размената била олеснета и забрзана. Подоцна златниците создаваат проблеми и се разменети со книжни белешки – сертификати, кои и денес се употребуваат како полновредни пари за плаќање (банкноти).
- Парите имаат неколку функции во рамките на нивната употреба и тоа: функција на парите како средство за размена (платежно) средство; функција како средство за зачувување на вредноста (во услови на инфлација со купување реални добра и имот им се зачувува вредноста) и парите како мера на вредноста – со нив се мери вредноста на сите други стоки и услуги.
- Парите имаат употребна вредност (како разменско-платежно средство) и вредност. Вредноста може да биде внатрешна - куповна моќ на парите (колку стоки и услуги може да се купат со домашната парична единица на домашниот пазар), и надворешна – девизен курс (цена на домашната парична единица изразена во странска – колку денари даваме за една или за сто странски валути). Вредноста на парите може да опаѓа (депрецијација) и да расте (апresiasiја). Кога опаѓа домашната вредност има инфлација, а кога опаѓа надворешната вредност има девалвација. Растењето на внатрешната вредност е дефлација, а растењето на надворешната вредност е ревалвација.

Прашања за проверка на знаењето

1. Што се пари?Што е трампа?
2. Објаснете ја еволуцијата на парите!
3. Како се вршело пенсаторно и нумеричко плаќање?
4. Како се појавиле книжни пари?
5. Што се жирални пари?
6. Набројте ги функциите на парите и објаснете ги!
7. Каква вредност разликуваме кај парите?

8. Што е куповна моќ на парите?
9. Што е девизен курс?
10. Објаснете ја инфлацијата!
11. Како се дефинира инфлација?
12. Што е девалвација?
13. Наведете пример!
14. Објаснете ја ревалвацијата!

Задачи за практична примена на знаењето

1. Објаснете каква промена настанала во вредноста на парите доколку стапката на инфлација се намалила за 1%?
2. Споредете ја вредноста на денарот со доларот и дајте свое објаснување!

Поглавје 2

Побарувачка и понуда на пари и монетарна политика

Содржина:

1. Монетарни агрегати и побарувачка на пари
2. Понуда на пари
3. Монетарна политика

Кога ќе го завршите ова поглавје, треба да знаете да:

- разликувате монетарни агрегати M1 и M2;
- набројувате елементи на монетарните агрегати M1 и M2;
- објаснувате побарувачка на пари;
- поврзувате опортунитетен трошок при побарувачка на пари;
- споредувате трансакционен и шпекулативен мотив кај побарувачка на пари;
- дефинирате банка;
- објаснувате функционирање на деловните банки;
- објаснувате понуда на пари;
- давате пример за кредитна мултипликација;
- опишувате улога на Централна Банка во банкарскиот систем;
- набројувате инструменти на монетарната политика (политика на отворен пазар, политика на дисконтна стапка, политика на задолжителни резерви).

1. Основните монетарни агрегати

Во функционирањето на банкарскиот систем и во регулирањето на количеството пари во оптек, во секоја земја, најзначајна е улогата на централната банка. Таа оваа функција ја остварува со цел да ги контролира промените во понудата на пари, бидејќи на тој начин нема енормно да се зголемува агрегатната побарувачка преку монетарната експанзија. На кус рок монетарната експанзија дава зголемено производство и намалена невработеност, но на долг рок носи инфлација. Затоа е важно централната банка да ја контролира понудата на пари од страна на комерцијалните банки. Поради тоа, во однос на ова објаснување, ќе ги анализираме елементите - компонентите во понудата на пари, наречени монетарни агрегати.

Монетарен агрегат M_1 (Narrow Money - пари во потесна смисла на зборот). Тој ги опфаќа:

- Книжните и кованите пари во оптек, надвор од банка (ги издава централната банка)
- Паричните средства на жиро-сметка и на тековни сметки на небанкарски субјекти, односно жирални пари, депозити.

Преку монетарниот агрегат M_1 секојдневно се вршат голем број активности на купување, плаќање на добра и на услуги.

Монетарен агрегат M_2 (Broad Money). Ги опфаќа следниве елементи:

- Елементите на агрегатот M_1 и
- Орочените денарски и девизни влогови во банките до една година.

1.1. Побарувачка на пари

Парите се резерва. Тоа е количеството пари во оптек и депозитите што се чуваат во секое дадено време. Чувањето пари не е исто што и трошењето пари (кога одиме в кино). Ние чуваме пари сега за да ги трошиме подоцна.

Парите се средство за размена, поради што тие мора да служат и како средство за зачувување на вредноста. Причините зошто луѓето сакаат да чуваат пари треба да ги побараме во овие две функции на парите. Луѓето може да го чуваат своето богатство во разни форми: во пари, во краткорочни хартии од вредност, во обврзници, во акции и во реален имот. Заработувајќи доход луѓето го зголемуваат своето богатство. Со трошење тие го намалуваат своето богатство. Како треба да го поделат своето богатство меѓу пари и обврзници:

Луѓето го чуваат својот имот (богатство) во пари кога во земјата има висока ценовна стабилност (има ниска инфлација), при што не опаѓа куповната моќ на парите. Тоа може да им биде исплатливо доколку во догледен период успеат да ги купат саканите производи на распродажба, што ќе им овозможи да заштедат со поевтино купување. Но, во чувањето пари дома има еден очигледен трошок - опортунитетен трошок. Тоа е каматата од која се откажуваат со тоа што чуваат пари место обврзници. Камата може да добијат и ако парите ги депонираат во банка. Притоа, каматата е пониска доколку парите ги чуваат неорочени, а е повисока ако се орочени. Опортунитетен трошок има и ако парите се чуваат дома, а не се вложат во купување акции од одредена фирма што носи поголема или помала дивиденда, во зависност од тоа како работи таа фирма. Затоа најчесто луѓето како инвеститори прават портфолио (купуваат различни хартии од вредност со различен ризик), со цел тој да се разводни, па ако кај еден вид хартии од вредност добие, кај друг да изгуби, но да се постигне некаква просечна добивка.

Од горенаведеното може да се заклучи зошто луѓето, и покрај тоа што алтернативно ги вложуваат парите, сепак, секогаш чуваат пари дома, и на тој начин креираат побарувачка за пари. ***Побарувачката на пари (чувањето пари) е детерминирано од два мотива:***

1. ***Трансакционен мотив*** - Без пари, вршењето трансакции со директна трампа би чинело и време и пари. Чувањето пари ги економизира времето и трудот вклучени во вршењето трансакции (продажба на хартии од вредност за да дојдеме до готовина што ни е потребна да купиме или да платиме различни добра и услуги). Трансакциониот мотив за чување пари го рефлектира фактот дека плаќањата и наплатувањата не се синхронизирани. Не секогаш парите што треба да ги наплатиме ги имаме во моментот кога треба да купиме, и ние да платиме. Можно е парите од продажба на добра и на услуги да не ги добиеме денес, а имаме итна потреба да купиме други добра. Затоа луѓето чуваат пари.

2. ***Шпекулативен мотив*** - Овој мотив се објаснува со фактот дека овде има чување пари дома, односно станува збор за побарувачка на пари поттикната од тоа што постои можност парите да се трансформираат во друг имот (хартии од вредност: обврзници и акции). Со тоа во одреден период, преку ризик, да се заработи преку вложување или продавање што носи профит.

2. Понуда на пари

Појавата на книжните и на жиралните пари во економијата ја создаде можноста и комерцијалните банки да креираат пари (покрај централната банка). На тој начин се зголеми и потребата централната банка да го регулира количеството пари во оптек, што значеше дека понудата на пари сега ја сочинуваат и парите емитувани од централната банка, како и кредитниот потенцијал на банките. ***Тие се финансиски институции што имаат цел да ги соберат (мобилизираат) слободните парични средства во економијата, нив да ги пласираат како кредити на оние стопански субјекти што ги побаруваат, притоа***

остварувајќи профит. Значи, заработуваат на разликата меѓу пониската камата, што ја даваат за депозитите кај нив, и повисоката камата, што ја наплатуваат за кредитите што тие ги дале. Бидејќи банките утврдиле дека сите штедачи не доаѓаат во ист ден да ги подигнат депозитите, тоа им создава можност да даваат на заем повеќе средства од големината на нивните депозити. Притоа, водат сметка за својата ликвидност (секој момент да имаат средства да ги исплатуваат доспеаните обврски). Доколку банката претера со давањето кредити, може да ја загрози таа ликвидност и да банкротира. Затоа се користи т.н. **стапка на задолжителна резерва**, како инструмент на централната банка за да го регулира количеството пари во оптек. Со политиката на задолжителна резерва комерцијалните банки се задолжуваат определен процент од депозитите, односно од влоговите, да чуваат како резерва на посебна сметка кај централната банка.

Комерцијалните банки може да пласираат кредити во стопанството само ако има вишок слободни парични средства од приливи на влогови во банката. Тој вишок на зајмливи парични средства се јавува кога граѓаните имаат штедни влогови, фирмите вложиле средства или банката зајмила од централната банка. На пример, ако некој комитент вложи - депонира во банката 50.000 п.е., тие средства банката може да им ги пласира како кредити на други стопански субјекти. Но, исто така, пред да ги пласира тие пари банката мора да издвои задолжителна резерва во износ, на пример, од 10%. Во табелата ќе го објасиме процесот на креирање пари од страна на комерцијалните банки, односно кредитната мултипликација.

Основниот влог е 50.000 п.е. Банката, пред да и ги зајми овие пари на некоја фирма (што побарува кредит), мора да издвои задолжителна резерва според стапката што е утврдена од централната банка - во примерот 10%. По издвојувањето на 5.000 п.е. задолжителна резерва (10% од 50.000) остатокот од 45.000 п.е. банката и го зајмува на некоја фирма. Притоа, средствата ги префрла на сметка во некоја банка чиј комитент е таа фирма. Во натамошниот круг, тие 45.000 п.е. ќе се наоѓаат кај некоја друга комерцијална банка. Сега оваа банка ќе може тие средства натаму да им ги зајмува на други фирми, повторно, откако од нив ќе издвои 10% задолжителна резерва. Значи, од 45.000 п.е. 10% задолжителна резерва се 4.500 п.е. и сумата што комерцијалната банка може да ја зајми изнесува 40.500 п.е. Овие 40.500 п.е. ќе се префрлат на сметка кај трета комерцијална банка и ќе бидат можност за давање нов кредит, повторно по издвојување на средства за задолжителна резерва. Во табелата, исто така, се дадени и вкупните износи на издвоените резерви, вкупните депозити и вкупните кредити. Од табелата се гледа дека основниот влог од 50.000 п.е. по геометриска прогресија креира вкупен депозит од 500.000 п.е., а вкупните зајмени средства од основен влог 50.000 п.е. сега се 45.000 п.е.

Табела 3-1: Процес на креирање пари преку комерцијални банки - кредитна мултипликација

	Резерва	Депозит	Кредит	Вкупна резерва	Вкупен депозит	Вкупни кредити
Основен депоз. поч.	5.000	50.000	45.000	5.000	50.000	45.000
Втор круг депозит	4.500	45.000	40.500	9.500	95.000	85.500
Трет круг депозит	4.050	40.500	36.450	13.550	135.500	121.950
итн
Вкупно					500.000	450.000

3. Монетарна политика

Монетарната политика на РСМ, како интегрален дел на глобалната макроекономска политика, всушност, претставува **политика на регулирање и управување со количеството пари во оптек**. Основните задачи на монетарната политика ги реализира централната банка, а кај нас Народна банка на РСМ. Таа е највисока банкарска институција во рамките на националната економија. Исто така, е во надредена положба во однос на другите банки, односно таа е банка над банките. Централната Банка, по дефиниција, е емисиона банка што значи дека има исклучиво и ексклузивно право да печати и да емитува пари. Органи на управување во централната банка се: Советот на директори и гувернерот на централната банка. Советот на директори е составен од внатрешни и од надворешни членови. Внатрешни членови се гувернерот и вицегувернерите (кај нас има тројца вицегувернери), а надворешни членови се угледни и авторитетни лица од економскиот живот на земјата, со знаење од областа на финансиите и на банкарското работење.

Овој орган одлучува за целите на монетарната политика и за нејзиното реализирање, за мерките и за инструментите на монетарната политика, а во рамките на тоа за пуштање и за повлекување пари во оптек, за правилата за надзор (супервизија) врз комерцијалните банки и штедилници и сл. Гувернерот на централната банка (ЦБ) е лице со значителен авторитет во земјата, кој има големи познавања од областа на монетарната сфера. Тој ја претставува ЦБ пред други банкарски институции во земјата и во странство, како и пред јавноста, управува со банката во согласност со законите. Парламентот го избира гувернерот по предлог на претседателот на државата за временски период од седум години, мандат што трае подолго од мандатот на извршната власт. Вицегувернерите, исто така, ги избира парламентот по предлог на гувернерот. ЦБ врши многу значајни функции: го регулира количеството пари во оптек, ја одржува ликвидноста на деловните банки во плаќањата во земјата и во странство, врши

емисија на пари, извршува супервизорска функција (контрола и ревизија на деловните банки), врши работи за сметка на владата, врши купопродажба на злато, девизи, валути и друго. Основна цел на ЦБ е да се грижи за ценовната стабилност во земјата. Ова го врши преку контролата на количество пари во оптек, со што директно влијае врз цените, инфлацијата, порастот на производството и вработеноста, основен инструмент преку кој се регулира и се управува обемот на паричната маса во оптек е девизниот курс, односно одржувањето на интерната и на екстерната стабилност на домашната валута, а обезбедувањето и чувањето на стабилноста на девизниот курс е основна индиректна задача и цел на монетарната политика. Затоа, до средината на 2001 година тоа се правеше успешно, па се одржуваше стабилноста на девизниот курс. Стабилен девизен курс не значи и реален девизен курс, особено ако денес таа стабилност се одржува со постојана интервенција на државата, како што сè уште се практикува во РСМ. Во современите економии ЦБ ги регулира количеството пари во оптек, понудата на пари, преку таканаречените квантитативни инструменти. ***Квантитативни инструменти за регулирање на количеството пари во оптек се:***

- ***Политика на отворен пазар;***
- ***Политика на дисконтна стапка;***
- ***Политика на задолжителна резерва.***

Со помош на овие инструменти ЦБ влијае и на понудата на пари во економијата, во зависност од фазата на експанзија или рецесија во циклусот на стопанството. Овие мерки на ЦБ го регулираат кредитниот потенцијал на комерцијалните банки, а со тоа се влијае врз кредитната мултипликација.

3.1. Политика на отворен пазар

Таа се нарекува и операција на отворен пазар и е инструмент карактеристичен за земјите со развиена пазарна економија и развиен финансиски пазар. ***Централната банка***, со посредство на комерцијалните банки, ***продава или купува државни обврзници*** и со тоа фактички ***ја намалува или ја зголемува понудата на пари во економијата***. На пример, кога економијата во земјата е во фаза на рецесија – мала понуда на пари – централната банка ќе купува државни обврзници од комерцијалните банки и со тоа кај себе ќе повлече дел од обврзниците, а за нив комерцијалните банки ќе добијат готови пари. Тоа ќе го зголеми количеството пари во оптек и ќе овозможи деловните банки да одобруваат повеќе комерцијални кредити.

Обратно е кога економијата е во фаза на експанзија, поради поголемото количество пари во оптек ќе се предизвика инфлација. Тоа поголемо количество пари ќе се повлече од оптек преку продажба на државни обврзници, што централната банка ќе го направи со комерцијалните банки. Комерцијалните банки, купувајќи државни обврзници, дел од својата готовина насочуваат кон ЦБ и со тоа се намалува нивната парична маса за одобрување

кредити на своите комитенти (физички и правни лица), а така преку овој инструмент ќе се намалат количеството пари во оптек и инфлацијата.

3.2. Политика на дисконтна стапка

Дисконтна стапка е каматна стапка што централната банка ја наплатува од комерцијалните банки кога тие зајмуваат пари од неа. Комерцијалните банки во стопанството на една земја имаат право да земаат кредити од ЦБ за одржување на сопствената ликвидност. Овие кредити ЦБ им ги одобрува по одредена каматна стапка, таканаречена дисконтна стапка.

Пазарната каматна стапка по која комерцијалните банки им одобруваат кредити на своите комитенти може да биде иста, помала или поголема од дисконтната стапка по која тие земаат кредити од централната банка. Во првиот случај комерцијалните банки немаат ниту добивка ниту загуба, во вториот случај остваруваат загуба, а во третиот – добивка. Во зависност од тоа во која фаза од циклусот се наоѓа економијата, ЦБ ја одредува и висината на есконтната стапка. Кога има фаза на рецесија, ЦБ ја намалува дисконтната стапка зголемувајќи го на тој начин кредитниот потенцијал на комерцијалните банки, а со тоа и понудата на пари. Обратно е во фаза на експанзија. Дисконтните стапки на ЦБ растат и комерцијалните банки не се заинтересирани да земаат кредити од неа, со што се намалува кредитната способност, а со тоа и понудата на пари во економијата. Секогаш кога централната банка ќе направи промени во дисконтната стапка, тоа е сигнал за комерцијалните банки и за сите деловни субјекти во економијата дека доаѓа до промени во монетарната политика на земјата, односно во понудата на пари.

3.3. Политика на задолжителни резерви

Ова е инструмент на монетарната политика со кој *комерцијалните банки се задолжуваат определен процент од депозитите, односно од влоговите да чуваат како резерва на посебна сметка кај централната банка.* Така централната банка, преку зголемување или намалување на стапката на задолжителна резерва, влијае на понудата на пари (количеството пари во оптек).

Доколку економијата е соочена со фаза на експанзија и инфлација, централната банка ќе ја зголеми стапката на задолжителни резерви, со што комерцијалните банки ќе мора да го зголемат задолжителниот дел од депозитите што ги чуваат во ЦБ. Со тоа ќе се смени нивниот кредитен потенцијал, односно можноста тие да им одобруваат кредити на своите комитенти, а со тоа и да креираат пари. Вака се намалува понудата на пари во економијата и со тоа може да се намали инфлацијата.

Обратно се случува кога економијата е соочена со фаза на рецесија. За да живее стопанството, неопходно е да се зголеми понудата на пари, а тоа централната банка го прави кога ќе ја намали стапката. Значи, во услови на рецесија централната банка води експанзивна монетарна политика, а во експанзија, рестриктивна монетарна политика на задолжителни резерви.

Клучни поими

- монетарни агрегати
- побарувачка на пари
- опортунитетен трошок
- трансакционен мотив
- шпекулативен мотив
- понуда на пари
- банка
- кредитна мултипликација
- задолжителни резерви
- основен влог

Резиме

- Парите во една економија се изразуваат како монетарни агрегати. M_1 ги содржи книжните и паричните средства на жиро-сметка и на тековни сметки на небанкарски субјекти, односно жирални пари - депозити. M_2 ги содржи елементите од M_1 и орочените денарски и девизни влогови во банките до една година. Чувањето пари дома влијае на побарувачката на пари. Но, тоа носи опортунитетен трошок – каматата од која се откажуваат домаќинствата со тоа што чуваат пари место обврзници. Два мотива ја детерминираат побарувачката на пари: трансакционен и шпекулативен.
- Понудата на пари во економијата ја прави централната банка и комерцијалните банки што учествуваат со давањето кредити. За да не се зголеми паричната маса над стоковните фондови, централната банка води монетарна политика. Комерцијалните банки ја креираат понудата на пари и вршат т.н. кредитна мултипликација. Од депозитите кај нив обврзувачки оставаат задолжителна резерва и остатокот пари го даваат како кредити, на комитенти што имаат побарувачка за нив.

Прашања за проверка на знаењето

1. Што се монетарни агрегати?
2. Кои се компонентите на монетарните агрегати M_1 и M_2 ?
3. Што е побарувачка на пари?
4. Објаснете го опортунитетниот трошок!
5. Кои мотиви ја детерминираат побарувачката на пари?Објаснете!

Задачи за практична примена на знаењето

1. Објаснете ја кредитната мултипликација преку пример!

Поглавје 3

Инфлација и Филипсова крива на кус и долг рок

Содржина:

1. Поим, мерење и трошоци од инфлацијата
2. Видови инфлација според причините кои ја предизвикуваат
3. Филипсова крива на кус и долг рок

Кога ќе го завршите ова поглавје, треба да знаете да:

- дефинирате инфлација;
- разликувате видови инфлација според стапката на пораст на цените;
- објаснувате кои трошоци ги предизвикува инфлацијата;
- објаснувате видови инфлација според причините кои ја предизвикуваат;
- пресметувате стапка на инфлација;
- споредувате Филипсова крива на кус и долг рок;
- графички прикажувате Филипсова крива на кус и долг рок.

1. Поим, мерење и трошоци од инфлацијата

Покрај решавањето на проблемот со невработеноста, макроекономската политика, исто така, посебно внимание посветува на разрешувањето на уште еден значаен проблем што го поставува како своја цел, а тоа е инфлацијата. Таа се смета за модерна болест во современите економии. Ја има во сите земји: развиени, неразвиени, во транзиција. **Инфлацијата е појава на опаѓање на внатрешната вредност на парите и подигнување на општото ниво на цените. Тоа е состојба во стопанството кога паричните фондови ги надминуваат стоконите фондови.**

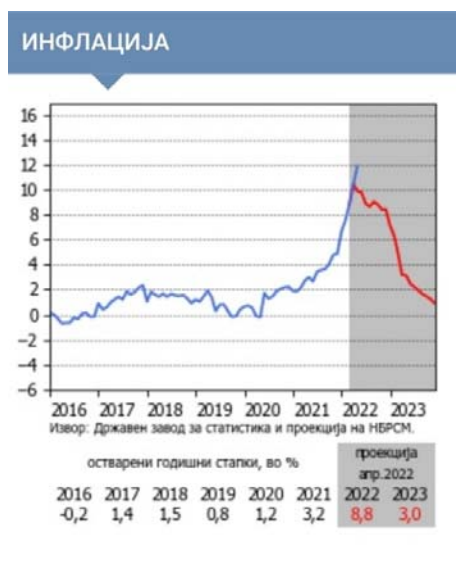
Инфлацијата се мери преку општото ниво на цени за чие пресметување се користи индексот на цени. Најпознат индекс е индексот на потрошувачките цени, односно таканаречениот индекс на трошоци на живот.

$$S_i = \frac{\text{Ниво на цени (t) - ниво на цени (t-1)}}{\text{Ниво на цени (t-1)}} \times 100$$

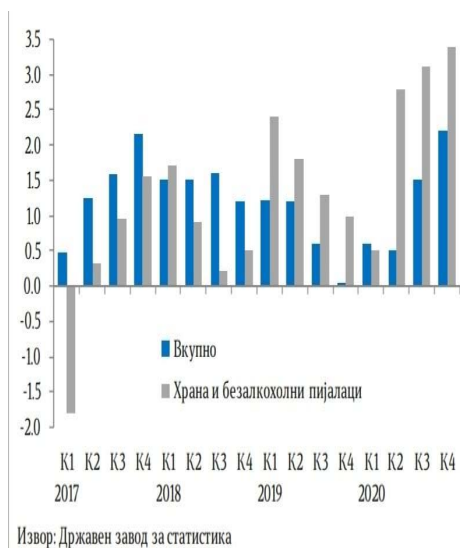
S_i – стапка на инфлација t - тековна година t-1 - претходна година

Во пресметките се користат цени на добра и на услуги во таканаречената потрошувачка кошница (стоки што се неопходни за опстанок на едно четиричлено семејство), како и цени за домување, греење, гориво, образование и слично.

Слика 3-1: Годишни стапки во%

Слика 3-2: Годишна стапка на инфлација

Од сликите 3-1 и 3-2 прикажани погоре, може да заклучиме дека стапките на инфлација во РСМ, во периодот од 2017 до 2022 година бележат покачување, освен во 2019 год. кога има намалување и истата изнесувала 0,8%. Инфлацијата во РСМ во април 2022 година изнесуваше околу 10,5% (релативно висока), меѓу другото, и поради глобалната економска и пандемска криза што ја зафати и РСМ покрај другите европски и светски земји во овој последен неколку годишен период.

Инфлацијата од аспект на големината и развојната динамика може да биде: **умерена, галопирачка и хиперинфлација.**

Слика 3-3: Видови инфлација според висината на стапката на инфлација

- **Умерена инфлација** е онаа состојба во која има благ пораст на цените на добрата и на услугите во економијата. Во оваа инфлација има едноцифрен број во порастот на нивото на цените, односно постои висока ценовна стабилност, а луѓето имаат доверба во својата парична единица, која нема многу големи флукуации и не се заинтересирани да ја менуваат со други парични единици.

- **Галопирачка инфлација** е состојба во стопанството кога цените брзо растат, а годишната стапка на пораст на цените е двоцифрена, трицифрена и повеќецифрена. Овој вид инфлација предизвикува сериозни проблеми во стопанството. Луѓето не се сигурни во вредноста на својата парична единица и ја менуваат за реални материјални добра (за стоки или за други странски валути).

- **Хиперинфлација** е најопасна форма на инфлација кога цените растат во милиони дури и милијарда проценти годишно. Во историјата таква хиперинфлација имало во некои земји, како Германија, Унгарија, но и во СР Југославија на почетокот на 90-тите години од минатиот век. Во услови на хиперинфлација мора да се појде на пазар со голема торба со пари за да се

купат само неколку производи, „затоа луѓето трчаат наоколу отфрлајќи ги своите пари како што се фрла жеешкиот компир пред да ве изгори“ губењето навредноста на парите⁸.

Во примерот на СР Југославија, земјата беше во војна и затоа постојано печатеше пари без стоково покривање (југословенскиот динар толку бил обезвреднет што било поевтино собата, место со тапет, да се обложи со книжни пари)⁹.

1.1. Трошоци од инфлацијата

Инфлацијата како сериозна економска болест предизвикува негативни ефекти и трошоци што прво зависат од тоа дали инфлацијата е очекувана или не. Очекувана е кога сите групи и индивидуи во економијата може да ја предвидат и да се заштитат од нејзините негативни ефекти, вградувајќи ја нејзината големина во платите, каматните стапки и сл., а неочекувана е кога стапката на инфлација е поголема од онаа што луѓето ја очекувале, погрешно е предвидена и фактичката стапка на инфлацијата е поголема, како и кога луѓето коректно ја предвиделе, но не успеале да издејствуваат и соодветно зголемување на платите. Во економската практика почесто се среќава неочекуваната инфлација што создава негативни трошоци поврзани со прераспределбата на доходите и на богатството меѓу одделни категории корисници на доход и сопственици на богатство:

- **Од доверители кон должници:** Во услови на инфлација должниците се во добивка во однос на доверителите. Тие ќе го вратат зајменото количество пари во ист обем номинално, но тоа реално ќе вреди помалку. На пример, ако должникот има земено кредит од 50.000 парични единици и годишната рата е 5.000. Ако има инфлација, ќе се враќаат и натаму истите 50.000 парични единици, но тие сега ќе вредат помалку.

- **Од корисници на фиксен доход и вработени** во синдикално слабо организирани дејности кон вработени во дејности со моќни синдикати: Луѓето се вработуваат во дејности каде што примаат фиксни плати и во дејности со можност за промена на нивото на наемнините. Првите, во услови на инфлација губат, добивајќи исти износи на средства што реално помалку вредат, а оние работници што членуваат во моќни синдикати, успеваат да издејствуваат покачување на платите во услови на инфлација, за разлика од работниците што членуваат во слабо организирани синдикати.

- **Од даночните обврзници кон владата:** Инфлацијата што постои во стопанството на една земја ќе предизвика доходите номинално да се покачат. Доколку во земјата има прогресивен даночен систем, тоа значи дека субјектите со покачување на доходот ќе влегуваат во повисока даночна основа и ќе плаќаат повисока даночна стапка. Така државата во буџетот собира поголеми даноци без да носи нови закони за нивно зголемување. На пример, кај нас, кај персоналниот данок за приходи од над 30.000 денари приход или 360.000

⁸Samuelson P & Nordhaus W. (1992), „Економија“, Мате, Загреб, стр. 593

⁹Трпевски Љ. (1995), „Банкарско работење“, „Просветно дело“, Скопје

денари вкупен годишен приход, се насочуваше плаќањето кон пресметка со 18% како повисока прогресивна стапка од онаа од 15% што се плаќаше за приходите до 30.000 денари.

▪ **Од вработените во јавен сектор кон вработените во приватен сектор:** При инфлација, владата може да не ги покачи платите во јавниот сектор, а моќните синдикати тоа да го издејствуваат во приватниот сектор и со тоа ќе настане редистрибуција на доходот на штета на вработените во јавниот сектор.

▪ **Трошоци врзани за аутпутот и економската ефикасност:** Економистите во анализите на земјите со развиено пазарно стопанство утврдиле дека инфлацијата на кус рок не предизвикува многу големи загуби во аутпутот, но на долг рок, ако таа стане хиперинфлација, тогаш тие загуби се многу поголеми, бидејќи владата ќе води рестриктивна антиинфлациска политика, а тоа на крај дава намален БДП.

▪ **Други трошоци од инфлацијата – menu costs** – промени во цените за време на инфлацијата: се менуваат цените на пијалациите и на храната, па рестораните ги менуваат и печатат нови менија, се прават трошоци за промена на цените кај автоматите за продажба на пијалаци, цигари, кафе итн.

2. Видови инфлација според причините што ја предизвикуваат

Врз основа на причините што може да ја условат појавата на инфлација, таа се јавува во следниве видови: **вградена - инерциска инфлација, инфлација на страна на побарувачката, трошочна инфлација и една нова состојба на инфлацијата - стагфлација.**

▪ **Вградена инерциска инфлација** е таков вид инфлација што се јавува како резултат на очекувањата за покачувањето на општото ниво на цените за одреден процент. Имено, ако во економијата има стапка на инфлација од 8% и таа трае повеќе години, луѓето ќе очекуваат и наредната година да има 8% покачување на цените на добрата и на услугите. Овој факт тие ќе го вградуваат во сите свои договори, па така синдикатите ќе бараат 8% повисоки наемнини, монетарната и фискалната политика на земјата ќе се концентрираат врз стапка од 8% пораст на цените на добрата и на услугите. На овој начин инфлацијата во современите пазарни стопанства станува вградена, инерциска и ќе биде таква сè додека не ја смени некој шок на страната на понудата или на побарувачката.

▪ **Инфлација на страна на побарувачката.** Се јавува кога настануваат промени кај AD (агрегатната побарувачка) во економијата, односно кога доаѓа до пораст на агрегатната побарувачка над производствените можности на стопанството. Поголемото количество на пари се натпреварува со помалото количество на стоки. Оваа инфлација ќе предизвика и зголемена побарувачка на работна сила, па ќе нараснат наемнините, а со тоа ќе пораснат и производствените трошоци на претпријатијата. Промените во AD се резултат на промените во монетарниот сектор, каде може да се води експанзивна монетарна политика (постоење „монетарни дождови“). Иако така промени во AD може да даде и зголемената државна побарувачка, зголемениот нето - извоз и сл.

▪ **Трошочна инфлација.** Овој вид инфлација настанува поради порастот на производствените трошоци на претпријатијата, во прв ред на наемнините на работниците, а потоа на цените на увозните сировини и сл. Честопати работниците преку синдикатите се борат да го задржат реалното ниво на платите, па бараат зголемување на наемнините. Доколку им се дозволи тоа од работодавците, автоматски ќе се предизвика пораст на производствените трошоци од претпријатијата. Тие трошоци ќе бидат вградени во продажните цени на добрата и на услугите, вклучувајќи ги и цените на средствата за живот на работниците. Ова ќе ги насочи работниците повторно преку синдикатите да бараат ново покачување на платите и се'така во покачување плати, па цени, па повторно плати итн.

Доколку се зголемат цените на увозните сировини, исто така, со тоа се создава причина за трошочна инфлација.

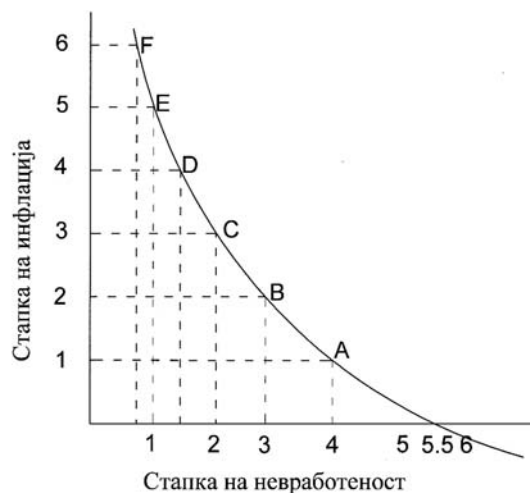
▪ На крај се јавува еден нов феномен (во 60-тите и во 70-тите години од XX век) на **стагфлација**, појава на инфлација што истовремено е придружена со релативно висока невработеност и со ниски стагнантни стапки на движење на БДП.

3. Односите меѓу инфлација и невработеноста – Филипсова крива на кус и на долг рок

Кога зборувавме за целите на макроекономската политика, рековме дека две од нив се обезбедување висока вработеност и висока ценовна стабилност (ниска стапка на инфлација). Истражувањата што ги правеле економистите во современите пазарни стопанства укажуваат на тоа дека ова се две противречни цели. Доколку едната се реализира, другата се насочува во спротивна насока. Имено, доколку во економијата се реализира целта на ниска вработеност, тоа ќе се плати со висока стапка на инфлација, и обратно, доколку се одржи ниска стапка на инфлација, тоа ќе ја зголеми невработеноста. Ова е вака на кус рок. Значи, меѓу стапката на невработеност и стапката на инфлација постои **инверзна меѓузависност** – таканаречен **trade off**, еден вид замена – ниска инфлација за висока невработеност и обратно. Англискиот професор А. В. Филипс во 1958 година ги испитувал односите на стапката на инфлација и стапката на невработеност и го открил компромисот – размената.

Релациите на овие две стапки Филипс ги прикажал во крива што по него го добила името Филипсова крива. Таа изгледа вака:

Графикон 3-1: Филипсова крива на кус рок

Графиконот покажува дека на 0% инфлација во економијата ќе има 5,5% стапка на невработеност, и обратно, на ниво од 1% невработеност стапката на инфлација ќе биде 7,5%. Филипсовата крива покажува дека повисоката стапка на инфлација е придружена со пониска стапка на невработеност. Таа сугерира дека ќе може да размениме повеќе инфлација за помалку невработеност или обратно.

3.1. Филипсова крива на долг рок

Денес голем број економисти го застапуваат гледиштето дека односите на невработеноста и инфлацијата се стабилни само на кус рок, односно дека Филипсовата крива е валидна само на кус рок. На долг рок не е така. Прикажан е графикон за движењето на невработеноста и на инфлацијата на САД во подолг рок. Овде се гледа дека исчезнува Филипсовата крива и се добива многу невообичаена крива што се движи во насока на стрелките на часовникот, движејќи се нанадвор и навнатре.

Графикон 3-2: Филипсова крива на долг рок

Промените на Филипсовата крива на долг рок се објаснуваат преку таканаречената природна стапка на невработеност¹⁰.

Природната стапка на невработеност го дава долгорочниот тренд на вистинската стапка на невработеност и односите меѓу природната и вистинската стапка на невработеност се слични како односите меѓу потенцијалниот БДП и фактичкиот БДП.

Природната стапка на невработеност се формира под дејство на пазарните сили и е онаа стапка на невработеност кај која силите што ја условуваат инфлацијата се во рамнотежа. Односно при природна стапка на невработеност во стопанството има рамнотежа без шокови ниту на страната на понудата ниту на страната на побарувачката.

На пример, економијата е во природна стапка на невработеност во точката А (графикон 3 - 2), нема шокови на страната на понудата и на трошоците. Но, со текот на времето таа рамнотежа се нарушува, бидејќи доаѓа до експанзија затоа што владата ја стимулира агрегатната побарувачка со поголема емисија на пари. Производството расте, стапката на невработеност се намалува, а тоа ја поместува инфлацијата нагоре. Стопанската активност, исто така, се поместува налево – нагоре кон точката В. Бидејќи инфлацијата проработела тоа ја зголемува инерциската инфлација. Тие повисоки очекувани стапки на инфлација се вградуваат во платите и во цените, па економската активност ќе се придвижи нагоре кон точката С. Кога владата ќе почне да презема мерки за да ја ограничи инфлацијата економската активност ќе падне надолу во точката D, а невработеноста ќе се врати во својата природна стапка, но таа сега е на повисоко рамниште отколку на почетокот. Филипсовата крива на долг рок (кога има шокови и кај побарувачката и кај понудата - трошоците) се придвижува нагоре. Доколку се спојат точките А и D (каде што економијата функционира на својата природна стапка на невработеност) произлегува дека Филипсовата крива на долг рок е вертикална линија на нивото на природната стапка на невработеност.

Заклучуваме:

1. *Филипсовата крива е валидна само на кус рок (кога очекуваната инфлација не се менува - нема шокови).*
2. *Доколку се случат шокови во економијата, а со тоа и промени во стапката на инфлација, Филипсовата крива се придвижува нагоре и на долг рок е вертикална крива.*
3. *Кога стапката на невработеност во економијата е под природната стапка на невработеност инфлацијата расте. И обратно, доколку е над природната стапка на невработеност инфлацијата опаѓа.*
4. *Намалувањето на невработеноста под висината на природната стапка на невработеност предизвикува инфлација.*

¹⁰Samuelson P & Nordhaus W. (1992), „Економија“, Матѐ, Загреб, стр. 607 - 610

Клучни поими

- умерена инфлација
- галопирачка инфлација
- хиперинфлација
- вградена –инерциска инфлација
- трошочна инфлација
- стагфлација
- Филипсова крива
- природна стапка на невработеност
- Филипсова крива на долг рок

Резиме

- Инфлацијата е појава на опаѓање на внатрешната вредност на парите и подигнување на општото ниво на цените, односно состојба во стопанството кога паричните фондови ги надминуваат стоконите. Се мери преку општото ниво на цените за чие пресметување се користи индексот на цени. Од аспект на големината и развојната динамика може да биде: умерена – мал пораст на цените, стимулативен; галопирачка – двоцифрен-трицифрен процентен пораст на цените – луѓето бегаат од парите и ги претвораат во реална вредност; хиперинфлација – милиони, милијарди проценти годишен пораст на цените и таа е многу опасна за стопанството.
- Во економската практика инфлацијата може да биде очекувана и неочекувана. Неочекуваната создава негативни трошоци поврзани со прераспределбата на доходите и богатството меѓу одделни категории корисници на доход и сопственици на богатство: од доверители кон должници; од корисници на фиксен доход и вработени во слабо синдикално организирани дејности кон вработени во дејности со моќни синдикати; од даночни обврзници кон владата, од вработени во јавен сектор кон вработени во приватен сектор; трошоци поврзани за аутпутот и економската ефикасност и со други трошоци (menu costs).
- Врз основа на причините што ја условуваат инфлацијата може да биде: вградена – инерциска, инфлација на страна на побарувачката, трошочна инфлација и една нова состојба на инфлацијата – стагфлација.
- Меѓу стапката на невработеност и стапката на инфлација постои инверзна меѓузависност – таканаречен trade off, еден вид замена – ниска инфлација за висока невработеност или висока инфлација за ниска невработеност. Тоа е таканаречена Филипсова крива што е важечка само на кус рок, додека на долг рок се јавуваат промени и Филипсовата крива се објаснува преку таканаречената природна стапка на невработеност.

Прашања за проверка на знаењето

1. Што е инфлација?
2. Како се пресметува стапката на инфлација?
3. Објаснете какви трошоци предизвикува инфлацијата!
4. Кои се основните видови инфлација според големината?
5. Објаснете ги видовите инфлација според причините што ја предизвикуваат!
6. Дали во Р Македонија има инфлација? Објаснете!
7. Што покажува Филипсовата крива?
8. Објаснете ја Филипсовата крива на кус рок!
9. Што е природна стапка на невработеност?
10. Дали важи Филипсовата крива на долг рок, а ако не важи, зошто?

Задачи за практична примена на знаењето

1. Пресметајте колку изнесува стапката на инфлација доколку индексот на цени во тековната година изнесува 450, а претходната бил 400!
2. Направете споредбена анализа на движењето на стапката на инфлација во РСМ во последните 5 години!

Модуларна единица 4

Државата и стопанството

Резултати од учењето

Ученикот/ученичката ќе биде способен/а да:

- Разликува доминантни економски теории за улогата на државата во стопанството;
- Објаснува јавни приходи и јавни расходи и презентира буџет како основен инструмент на фискалната политика;
- Опишува и разликува даноци во даночниот систем.

Поглавје 1

Доминантни економски теории за улогата на државата во стопанството

Содржина:

1. Доминантни економски теории
2. Неокејнзијанците - за пазарот и државата
3. Неолиберализам - основни правци во неолибералната школа

Кога ќе го завршите ова поглавје, треба да знаете да:

- разликувате доминантни економски теории за улогата на државата;
- опишувате неокејнзијански ставови за пазарот и државата;
- објаснувате основни правци во неолибералната школа;
- илустрирате политика на јавен избор.

1. Доминантни економски теории

Доминантните економски теории што го објаснуваат влијанието на државата врз економските активности се: Меркантилисти, Физиократи, Англиска класична политичка економија и Кејнзовото учење.

Слика 4-1: Доминантни економски теории

- **Меркантилистите** се економски теоретичари што го разработиле капиталистичкиот начин на производство. Според нивното учење, богатството на нацијата се создава во трговијата, поточно во надворешната трговија – доколку извозот го надминува увозот. Тие барале силна државна интервенција во економијата, со која ќе се стимулира извозот, ќе се штити домашното мануфактурно производство со мерки на протекционизам и да се ограничи извозот на благородни метали. Мерките на меркантилистите се карактеристични за периодот на XV, XVI, XVII век во Европа.

- **Физиократи** се теоретичари чија содржина на учењето е дека богатството на нацијата се создава само во земјоделството. Според нив, постои „природен ред“ во општеството и аналогно на тоа и во економијата, односите меѓу субјектите се регулирани од природни закони што државата не може да ги ограничи со никакви интервенции. Тие се против државната интервенција во стопанството и се спротивставуваат на учењето на меркантилистите.

- **Англиската класична политичка економија** ја истакнуваше индивидуалистичката идеологија, која на економски план ја потенцираше индивидуалната, приватната сопственост и иницијативи и го величаше митот за невидливата рака на пазарот како најефикасен регулатор на економскиот живот. И класичната политичка економија го прифатила учењето за „природен ред“, но со тоа што се сметало дека него единствено може да го обезбеди младиот и полетен капитализам, а не феудализмот и земјоделството.

- Во XIX и во XX век либералниот капитализам преминал во монополизам, се појавиле крупни претпријатија што имале монополистичка моќ. Почнала Првата светска војна и државата ги зголемила своите интервенции во стопанскиот живот на развиените земји.

Приватно-капиталистичката иницијатива и слобода привремено биле жртвувани во интерес на општата безбедност. Бидејќи кризата предизвикала голем пад на инвестициите, производството, вработеноста, системот бил загрозен. Класичната политичка економија била против државната интервенција, а токму тоа било потребно. **Во тој период економистот Џон Мајнард Кејнс се јавил со своите погледи што биле спротивни на класичната економска школа.** Тој тврдел дека:

- *Невработеноста е редовен придружник на системот;*
- *Не само што понудата не може автоматски да креира доволно побарувачка, туку во случај на нивно несовпаѓање, рамнотежата може да се воспостави на ново, сега пониско, рамниште;*
- *Иако теоретски инвестициите се еднакви со штедењето, сепак, во практиката овие две економски големини честопати отстапуваат, поради што доаѓа до кризни нарушувања и невработеност.*

За Џ.М. Кејнс невработеноста била најголем проблем во капиталистичкиот систем. Таа, според него, е определена од нивото на националниот доход кој, пак, зависи од ефективната побарувачка. Ефективната побарувачка, велел тој, ја детерминираат два фактора: склоноста кон потрошувачката (платите на работниците) и поттикот кон инвестирање на фирмите (зависи од каматната стапка и од маргиналната ефикасност на капиталот).

Врз основа на своите ставови Кејнс предложил повеќе мерки и инструменти на државна интервенција во стопанството, со цел да ја зголемат ефективната побарувачка, а преку неа и националниот доход и вработеноста.

2. Неокејнзијанизам

Со овој термин се именуваат сите економски теоретичари што се следбеници на учењето на Џ.М. Кејнс, кои го развиваат и натаму и се трудат да го приспособат на новонастанатите услови во земјите со пазарна економија. Оваа школа има свои претставници во САД и во Велика Британија. Кејнзовото учење во САД се шири преку Универзитетот Харвард и економистите (професорите): Алвин Хансен, Семјур, Харис, Пол Семјуелсон и Џон Галбрајт. Во Велика Британија, пак, како неокејнзијанци се јавуваат професори од Универзитетот Кембриџ: Џоан Робинсон, Ричард Кан, Николас Калдор и други. Нивните идеи за улогата на пазарот и државата може да ги сублимираме и да ги прикажеме.

2.1. Неокејнзијанците за пазарот

Тие не го оспоруваат значењето на пазарот и неговиот механизам за рационално лоцирање на ресурсите во стопанството, но и не го величаат.

Тие ја развиваат теоријата за ограничена конкуренција:

- Монополистичките и конкурентските сили се комбинираат заедно при формирањето на цените на најголем број производи.
- Ја формулираат теоријата за противтежни сили, велејќи дека на големата монополистичка моќ на страната на понудата, како противречна, се јавува олигопсонот (неколку големи и силни купувачи), при што незаштитени остануваат граѓаните како потрошувачи. Затоа тука е неопходна држава што ќе ги штити граѓаните.
- Укажувањето на фактот дека пазарот не е во состојба самостојно да ги разрешува сите проблеми во економијата и оти постојат домени на таканаречен пазарен неуспех – јавни добра, екстерналии, неправилна и социјална нето-распределба на националниот доход, егзистенција на монополистичката моќ и друго.

2.2. Неокејнзијанците за државата

Претходно ги објаснивме гледиштата на неокејнзијанците за пазарот, па преку тоа може да се согледа потребата од државни интервенции во економскиот живот, за која тие зборуваат.

- Слободната конкуренција за нив е минато на капитализмот, а невидливата рака на пазарот за која зборувал Адам Смит „*атрофирала*“, па, според тоа, пазарот не може ефикасно да ги решава економските проблеми.
- Го нагласуваат следново размислување: потребата од заемна комбинација на пазарните сили и свесната општествена акција во развојот на современите стопанства е основен постулат.

3. Неолиберализам

Периодот на седумдесеттите години од минатиот век се карактеризира со голема нестабилност на економските движења во земјите со пазарна економија. Нафтениот шок од 1973/1974 година, намалените инвестициски активности, невработеноста, сè повеќе ја продлабочуваа рецесијата, па настана состојба на стагфлација, што резултираше истовремено со висока инфлација, висока невработеност, опаѓачки стапки на економски раст, односно на БДП. Бидејќи неокејнзијанизмот и неговите претставници целосно беа свртени кон стимулирањето на ефективната побарувачка, тоа не ги реши проблемите, туку се појави опасност од нивно разгорување. Поради тоа, во овој период неокејнзијанците беа принудени да се повлечат од економската сцена. Но, нивното место сè повеќе го заземаа економистите-застапници на растечкиот неолиберализам. Нивните мерки и инструменти служеа во борбата против стагфлацијата.

Основните погледи и сфаќања на неолибералистите и нивната школа се во индивидуалистичката идеологија на познатите филозофи Џон Лок и Дејвид Хјум. Други

позначајни претставници на оваа школа се: Адам Смит, Менгер, Бен Баверк, Мајзес, Хајек, нобеловецот Фридман, како и англиските економисти монетаристи Валтерс, Лејдлер и Перкин. Кај сите нив опстојува учењето за пазарот како апсолутно најефикасен механизам за алокација на ресурсите и за потребата од ограничување на економските функции на државата. Тие се уверени дека инфлацијата на долг рок е исклучително монетарен феномен, па затоа се залагаат за рестриктивна монетарна политика. Убедени се дека буџетските дефицити даваат негативни импликации врз стапката на економскиот пораст, без разлика дали дефицитите се покриени од емисијата на пари или со задолжувањето на државата кај комерцијалните банки или кај населението.

Неолибералистите беа заговарачи за практично спроведување на процесот на приватизација и дерегулација на економскиот живот во развиените земји, со цел да се намали степенот на монополизација на пазарните структури, да се заштити конкуренцијата на пазарот, слободата на пазарот, претприемништвото и да се подигне економската ефикасност.

3.1. Основни правци во неолибералната школа

Во рамките на неолибералната школа постојат неколку правци како делови од единствената школа, а тоа се: *монетаристи, економика на понудата, рационални очекувања и јавен избор.*

▪ **Монетаристите** го сочинуваат основното јадро на неолибералната школа. Тие бараат голема слобода на пазарот, а за државната интервенција сметаат дека е непотребна и штетна. Монетаристите тврдат дека монетарните фактори (парите и кредитите) имаат решавачко значење во економскиот живот. Основа на нивното учење е квантитативната теорија за парите. Таа теорија математички гласи вака:

$$MV = PQ$$

M = понуда на пари

V = брзина на обртот на парите

P = ниво на цените

Q = вкупен физички обем на добра и на услуги

Десната страна е вкупниот БДП, а левата е понудата на пари M и брзината на обртот на парите V, значи исклучително монетарни фактори.

Монетаристите сметаат дека цените на добрата и на услугите, а и на работната сила, се флексибилни и дека постојано се усогласуваат и се спротивставуваат на постоењето монопол на пазарот, посебно на монополот што го спроведуваат работничките синдикати на пазарот на трудот, на државната интервенција преку социјалните трансфери и на државниот монопол,

кога владата на одделни претпријатија им дава право да произведуваат одделни добра и услуги.

3.1.1. Економика на понудата

Спротивно на кејнзијанците и на ефективната побарувачка, овие економисти, претставници на економиката на понудата, сметаат дека проблемот на стагфлација ќе се решава со мерки на економската политика што се свртени кон понудата. Бараат намалување на маргиналните даночни стапки, да се стимулираат штедењето и инвестициите, односно да се зголеми понудата и да се запре стагфлацијата. Со помали даночни стапки државата ќе реализира во маса поголеми даночни приходи.

3.1.2. Рационални очекувања

Оваа група теоретичари-економисти смета дека очекувањата се од големо значење за економската анализа, тие го предодредуваат однесувањето на учесниците во економскиот живот. Во економската литература постојат два вида очекувања: **адаптибилни** и **рационални**. Адаптибилните очекувања се формулираат врз основа на настаните и на однесувањата во минатото. Рационалните очекувања се формираат со искористување на сите релевантни информации за настаните и за промените во иднина. Теоретичарите на рационалните очекувања веруваат во рационалноста на пазарот и во излишноста на државната интервенција во економијата. Според нив, потребата од немешање на државата во стопанскиот живот е резултат на рационалното однесување на стопанските субјекти, односно врз основа на информациите од пазарот тие ги елиминираат негативните последици од промените што ќе настанат во иднина. Затоа, според нив, државната интервенција, доколку постои, не носи никакви ефекти и не може ниту да и помогне ниту да и наштети на економијата.

3.1.3. Јавен избор

Главен претставник е професорот по економија Џејмс Бјукенен (добитник на Нобелова награда за економија во 1936 година).

Претставниците на оваа школа се интересираат како владите донесуваат одлуки за некои важни општествено-економски прашања (на пример, за регулација на економските сектори – екстерналиите и слично). Во политичката игра има учесници: избрани претставници и политичари на едната страна, а на другата страна се граѓаните - избирани. Избраните политичари настојуваат на граѓаните да им обезбедат колективни добра. Теоретичарите на економијата на јавен избор поаѓаат од претпоставката дека политичарите, како рационални

човечки суштества, постојано ги претпочитуваат личните пред општите интереси. Извршувајќи ги своите политички функции, политичарите прават сè за повторно да победат на претстојните избори. Во функција на тоа, тие ја профилираат и економската политика. Овие теоретичари зборуваат за државниот неуспех, како што постојат и домени на пазарниот неуспех, особено го застапуваат ограничувањето на претераната моќ на државата во економската сфера и нејзино лимитирање со јасни правила и со цврста законска регулатива.

Клучни поими

- меркантилисти
- физиократи
- англиска класична политичка економија
- кејнзијанско учење
- неокејнзијанизам
- неолиберализам
- монетаристи
- економика на понуда
- јавен избор

Резиме

- Доминантни економски теории што го објаснуваат влијанието на државата врз економските активности се: теоријата на меркантилистите, теоријата на физиократите, англиската класична политичка економија и Кејнзовото учење. Неокејнзијанизам е термин за сите економски теоретичари што се следбеници на учењето на Џ.М. Кејнс и кои даваат свои идеи за улогата на пазарот и државата. Неолиберализам е учење чии застапници се спротивставуваат на неокејнзијанското учење и кои своите основни погледи и сфаќања ги насочуваат кон процесот на приватизација и дерегулација на економскиот живот во неразвиените земји за да се заштитат конкуренцијата на пазарот, слободата на пазарот, претприемништвото и да се подигне економската ефикасност, за разлика од неокејнзијанците кои ја нагласуваат потребата од државна интервенција во стопанството. Основни неолиберални школи се: монетаристи, економика на понуда, рационални очекувања и јавен избор.

Прашања за проверка на знаењето

1. Кои се доминантни економски теории за улогата на државата во стопанството?
2. Какви ставови застапуваат неокејнзијанците за улогата на пазарот во стопанството?
3. Објаснете ги гледиштата на неокејнзијанците за улогата на државата во стопанството!
4. Какви ставови застапуваат неолибералистите?
5. Кои основни правци постојат во неолибералната школа?

Задачи за практична примена на знаењето

1. Илустрирајте политика на јавен избор!

Поглавје 2

Јавни приходи и јавни расходи

Содржина:

1. Фискална политика и јавни приходи
2. Јавни расходи
3. Буџет

Кога ќе го завршите ова поглавје, треба да знаете да:

- дефинирате фискална политика;
- набројува видови јавни приходи;
- објаснувате видови јавни приходи (даноци, придонеси, такси, јавни заеми, царини, местен самопридонес, подароци и помош);
- објаснувате јавни расходи;
- правите разлика меѓу јавни приходи и јавни расходи;
- дефинирате буџет;
- разликувате карактеристики на буџетот;
- објаснувате начин на донесување на буџет;
- анализирате буџетски суфицит и буџетски дефицит.

1. Фискална политика

Под поимот фискален систем на една земја се подразбира системот на јавните приходи и на јавните расходи што се применува во таа земја. **Фискалната политика, пак, претставува употреба на јавните приходи и расходи за дејствување врз макроекономските агрегати, односно врз вкупната економска активност.** Економистите ги објаснуваат јавните приходи како приходи што ги собира државата од граѓаните и од стопанството и што служат за покривање на јавните потреби, односно на потребите на државата и на граѓаните. **Под јавни расходи, пак, се подразбира употребата на средствата собрани од јавните приходи, односно расходите што ги прави државата за покривање на јавните потреби за функционирање на државата.**

Во повеќе земји постои и државна сопственост и државата собира сопствени приходи од својот имот, но тие приходи најчесто не се доволни за да се покриваат трошоците што ги прави државата во вршењето на своите функции, кои се во интерес на граѓаните и на државата како целина. Ете зошто во сите земји државата, покрај приходите од својот имот, собира и други приходи. Така, тие претставуваат, всушност, збир на сопствените приходи што ги има државата и на приходите што ги собира од граѓаните и од фирмите. Државата врз основа на авторитетот на владата и на државната принуда воведува обврска за граѓаните и за фирмите да плаќаат давачки. Во современите услови, во кои е зголемена улогата на државата, како во стопанството, така и во социјалните потреби, преку јавните приходи најчесто се собираат и се насочуваат сите јавни расходи од 30% до 50% од општествениот производ. Во РСМакедонија, со оглед на сè уште ниското ниво на економска развиеност и големите потреби за социјални побарувања и инвестиции, јавните приходи и расходи се движат од 35% до 45% од БДП.

1.1. Јавни приходи

Постојат различни видови јавни приходи, но, во основа, се делат на:

- **приходи од граѓани**
- **приходи од фирми**

Според видот, јавните приходи се составени од:

- 1. приходи од државните и од јавните претпријатија;*
- 2. даноци;*
- 3. придонеси;*
- 4. царини;*
- 5. такси;*

6. јавни заеми;

7. подароци и помош

- **Даноците** се задолжителни давачки за физичките и за правните лица што државата им ги наметнува да ги плаќаат од своите приходи, имот, потрошувачка.

- **Придонеси** се такви давачки кај кои за плаќање не постои присила од државните органи. Тие не се задолжителни, туку се **доброволни давачки** за определен дел од граѓаните, кои плаќајќи го тој придонес имаат директна или индиректна корист од потребата за чие задоволување се плаќа тој придонес. Придонесите се уплатуваат како приход на фондовите од кои се финансираат овие потреби. Во сегашниот даночен систем придонесите се плаќаат само за покривање на социјалните потреби, односно за здравствено, пензиско и инвалидско осигурување, како и за случаи на невработеност, за што има и оправдување со оглед на карактерот на овие потреби. Не напуштајќи го целосно принципот на солидарност, се воспоставува подиректна поврзаност меѓу придонесот и користењето на некоја потреба. Се предвидува пензиското осигурување да се заснова на три столба. Покрај задолжителното осигурување, постои и доброволно и приватно осигурување. За овие фондови се уплатува посебен придонес и секој од нив работи врз различни принципи, при што некои работат врз пазарни принципи и сл.

- **Царини** се давачки што имаат фискална функција, а основна функција, според економските анализи, им е заштитната функција. Тоа значи дека кога се пропишува плаќање царина за одреден производ, при негов увоз, цената му се оптоварува со износот на царината. Тој увозен производ ќе биде со повисока цена од домашните производи и притоа ќе има намалена конкуренција, а тоа е и причината поради која се пропишуваат царините. Да се стимулира домашното производство и да се полни државната каса. Стапките по кои се плаќа царина се утврдуваат како царински тарифи, со посебни законски одредби и во посебни книги. Р. Северна Македонија на патот кон членство во ЕУ, мора да го усогласи нашиот царински тарифник со правилата на ЕУ и со правилата на Светската трговска организација.

- **Такси** се надоместокот што државните органи го наплатуваат од физичките и од правните лица за услугите што им ги даваат. Значи, за разлика од даноците, кај таксите има директен надоместок, односно граѓаните за платената такса добиваат конкретни услуги, при што и висината на таксата се определува од карактерот на услугата што се бара. Така, на пример, за добивање уверенија и други документи од државните органи се наплатуваат **административни такси**, како на барањето, така и на документот што се добива. За користење услуги од судските органи, исто така, се плаќаат **судски такси**, а поради карактерот на услугите, најчесто се повисоки од административните такси. Граѓаните и фирмите плаќаат и комунални такси, на пример, за користење на некои комунални услуги или погодности, како што се: истакнување реклами и огласи на јавно место, за истакнување фирми, за паркирање, туристички такси и сл. **Комуналните такси**, по правило, се приход на локалните органи, додека административните и судските такси се приход на државните и на судските органи.

Обврзници се сите корисници, правни и физички лица, а таксите се наплатуваат со таксени марки или слични потврди што влијае овој вид јавен приход лесно и брзо да се наплатува. И кај овој вид јавни приходи постојат ослободувања и олеснувања.

- **Јавни заеми** се еден од многу важните извори на јавни приходи во современи услови. Тоа се од заеми што државата ги зема од населението и од деловните банки или од централната банка (ако зборуваме за внатрешни заеми), или од странство (кога зборуваме за надворешни заеми).

Јавни заеми државата распишува, односно зема за повеќе потреби, кога се спроведува некоја значајна стопанска активност, на пример, изградба на патишта, дефицитот во буџетот и сл. Покривањето на буџетскиот дефицит, во современи услови, е најчеста причина за јавен заем. Со него се покриваат расходите што се поголеми од приходите собрани во државниот буџет. При земањето јавни заеми државата најчесто се задолжува на слободниот пазар на капитал, при што пушта во продажба хартии од вредност во форма на обврзници што доброволно, според својот интерес, ги купуваат граѓаните и фирмите, пласирајќи ги своите слободни финансиски средства и очекувајќи, на определен рок, камата што, обично, е сигурна и повисока од редовната банкарска камата. Значи, јавните заеми, всушност, се доброволни вложувања на парични средства од граѓаните и од фирмите за потребите на државата, што таа мора да им ги врати, со камата.

Земјите во развој, како Р Македонија, немаат доволно сопствена акумулација, па имаат потреба од странски заеми за изградба на значајни економски капацитети (во индустријата, земјоделството, инфраструктурата, за подобрување на билансот на плаќањата со странство и др.).

- **Подароци и помош** се средствата што домашните и странските физички и правни лица ги донираат, ѝ ги подаруваат на државата во различни износи (доброволно и самостојно).

- **Местен самопридонес** е јавен приход што се употребува како средство за собирање приходи кај локалните органи по пат на референдум или јавен собир и се користат за определена конкретна намена (за изградба на објекти од комунална и од социјална инфраструктура, училишта, амбуланти и сл.).

Сите овие јавни приходи се утврдуваат и се наплатуваат преку Управата за јавни приходи и Управата за царини.

2. Јавни расходи

Под **јавни расходи** се подразбира употребата на средствата собрани од јавните приходи, односно расходите што ги прави државата за покривање на јавните потреби. Функциите на државата се многубројни и различни, почнувајќи од функционирањето на државните органи, судството, одбраната на земјата, сè до значајната улога што ја има

современата држава во регулирањето на стопанскиот живот и социјалната политика. Државата ги прави, поттикнува и ги поддржува стопанските движења, се грижи за постигнување постојан развој и зголемување на вработеноста, за економската и за социјалната стабилност.

Државата се ангажира и за обезбедување одредено ниво на здравствена и социјална заштита, особено за граѓаните што не можат со сопствени приходи да ги плаќаат овие потреби. Државата води активна политика и во образованието и заштитата на животната и на работната средина. За сите овие слични други потреби државата троши средства, прави јавни расходи.

Меѓутоа, во настојувањето да ги задоволи големите потреби, државата треба да не претерува со даночното оптоварување на граѓаните и на општеството. Искуството покажало дека ако даноците се претерано високи, граѓаните ќе ги избегнуваат и нема да ги плаќаат (**свазија**), а државата ќе оствари помали приходи отколку ако се применуваат пониски даночни стапки. Со претераното даночно оптоварување на граѓаните и на стопанството се намалува можноста за инвестиции и, воопшто, се дестимулира развојот, но, исто така, се намалува и куповната сила, односно побарувачката, што повратно влијае врз намалувањето на понудата и сл.

Големината на јавните приходи најчесто се истакнува како дел, односно процентуално учество во БДП. Практиката покажала дека современите држави за своите јавни расходи, односно за потребите што ги задоволуваат, најчесто, ангажираат од 30% до 50 % од БДП.

Преку јавните расходи се врши распределба на БДП и се ублажуваат социјалните разлики меѓу богатите и сиромашните слоеви на населението.

Во РСМакедонија за јавните расходи на почетокот на 90-тите години од минатиот век постојано се одвојуваше од 40% до 45 % од БДП, што е мошне високо оптоварување. Веќе подолго време се настојува јавните расходи на државата да бидат од 35% до 40% од БДП, што не е лесно да се оствари со оглед на големите потреби на државата и на социјалните служби, но и поради големата финансиска исцрпеност на стопанството и на населението. Притоа, треба да се има предвид дека овие расходи се повисоки, бидејќи дел од поранешните јавни расходи за некои јавни потреби, што досега ги обезбедуваше државата врз принципот на солидарност како заедничка потрошувачка, сега се префрлени на товар на граѓаните, што сами ги плаќаат од сопствените приходи, како што се, на пример, некои видови здравствена заштита, но и тоа многу не ги намалува јавните расходи. Разликата меѓу помалку собраните приходи и повисоките расходи што се јавуваше во буџетот, всушност, претставува буџетски дефицит, кој се покрива со странски заеми што, пак, претставува голем товар за иднината.

Системот на финансирање на јавните расходи, како и системот на јавни приходи се менуваат така како што се менуваше и се усовршуваше целиот економски систем.

3. Буџет

Буџетот претставува план на приходите и на расходите на една држава во текот на една година. Тоа е документ, акт на државата што го донесува законодавното тело, парламентот, во строго пропишана форма и процедура. Се донесува на крајот од годината што изминува, за наредната година. Буџетската година не се поклопува секогаш со календарската година. Во буџетот, на една страна, се наведени јавните приходи што се очекуваат идната година, вкупно и по одделни извори, а на друга страна се дадени јавните расходи, исто така, вкупно и по намена. Во буџетот поединечно се наведени главните намени и носителите на јавните расходи, заедно со износот на парични средства со кои учествуваат во јавните расходи.

Државните органи што се задолжени за изготвување на буџетот, најчесто министерството за финансии, спроведуваат постапка за составување на буџетот. Врз основа на своите критериуми и на предлозите од корисниците на буџетот се утврдува предлог на обемот на средства што им се потребни во наредната година на одделни корисници, земајќи ги предвид зголемените или намалените обврски. Дебатата што се води во Собранието на РСМ при донесувањето на буџетот, всушност, се состои во понатамошно усогласување на барањата на корисниците на буџетот, кои најчесто секогаш се поголеми од можностите, односно од вкупните приходи и од предвидените расходи на буџетот.

Буџетот се утврдува во законска форма што сугерира извршување на буџетот така како што е предвидено. За извршување на буџетот се задолжени Владата и Министерството за финансии. Органите што конкретно се задолжени за извршување на буџетот, наредбодавците, сметкополагачите и слично, мора строго да се придржуваат до одредбите во буџетот. Извршителите на буџетот не смеат да им исплатуваат помали или поголеми парични износи на одделни корисници од оние што се предвидени. Еден од основните буџетски принципи е принципот на буџетска рамнотежа што претставува рамнотежа меѓу приходите и расходите. При составувањето на буџетот, *приходите и расходите треба да бидат урамнотежени*, но при извршувањето на буџетот оваа рамнотежа се нарушува, па често се прават поголеми расходи од приходи. На тој начин настанува *дефицит на буџетот* и потреба да *се врши ребаланс на буџетот*, односно повторно да се утврдува нова рамнотежа на приходите и расходите, поточно да се обезбедуваат нови приходи за поголемите расходи. Доколку јавните приходи се поголеми од јавните расходи тоа е *суфицит*. Во нашата практика многу често се прави ваков ребаланс на буџетот. Во буџетот за 1994 година прв пат дефицитот бил планиран уште при составувањето на буџетот. Во 2000 година беше направен ребаланс поради зголемените приходи, а во 2001 година се изврши ребаланс поради зголемените расходи. Во 2004 година беше предвиден дефицит на буџетот во износ од 2.447.306.000 денари.

Во рамките на буџетот на РСМ за 2004 година беа предвидени и издатоци на јавните приходи од 57.255.000.000 денари и јавни расходи од 59.702.306.000 денари. Во сегашниот фискален систем е изграден нов буџетски систем. Основна карактеристика е ширењето на

улогата на буџетот. Во буџетското финансирање се интегрирани некои јавни потреби на граѓаните што претходно се финансираа преку самоуправните интересни заедници.

- Оптоварување на буџетот претставува **финансирање на социјалните програми**. Државата од средствата на буџетот, преку соодветни фондови, им ги надоместува трошоците на здравствените и на социјалните институции за услугите на оние граѓани што не може сами од своите приходи да уплатуваат придонеси во фондовите.

- Улогата на буџетот е проширена со вклучувањето во буџетот на поранешното таканаречено **вонбуџетско финансирање**, односно финансирање на некои посебни потреби во материјалното производство, како што се премиите, регресите, стимулациите и друго, со кои државата, на пример, го поттикнува производството на пченица или го стимулира извозот.

- Преку буџетот **се финансираат некои нови инвестиции за јавниот сектор** (инфраструктурни капацитети – хидроцентрали, железници, гасоводи и сл.).

- Со економското и со политичкото осамостојување и со преминот од еден во друг стопански систем се појавија **нови трошоци** што требаше да се покриваат со средства од буџетот, како што беа средствата потребни за санација на банките, за нивните странски долгови и за покривање дел од старото девизно штедење, потоа покривање на надоместоците за стечајните работници и на другите што остануваат без работа во процесот на приватизација, како и други. Потребата за повисоки расходи во буџетот произлезе и од новата територијална поделба на РСМ во 1996 година, како и за спроведување на процесот на денационализација.

Буџетот на Република Северна Македонија за 2022 година се состои од: во милиони денари

I Вкупни приходи = 238.900

- **изворни приходи = 230.000**
- **капитални приходи = 3.300**
- **донации = 5.570**

II Вкупни расходи = 272.428

- **утврдени намени = 272.228**
- **резерви = 220**

III Дефицит = 33.529

- **приливи = 45.103**
- **одливи = 11.574**

Извор: Министерство за финансии на РСМ (<https://finance.gov.mk>)

Клучни поими

- фискална политика
- јавни приходи
- даноци
- придонеси
- јавни заеми
- царини
- такси
- подароци и помош
- местен самопридонес
- јавни расходи
- буџет
- буџетски суфицит
- буџетски дефицит

Резиме

- Фискална политика претставува употребата на јавните приходи и расходи за дејствување врз макроекономските агрегати, односно врз вкупната економска активност.
- Јавните приходи се позитивна страна во буџетот и во фискалната политика на секоја земја. Тоа се средствата што државата ги собира од граѓаните и од фирмите, претпријатијата, а служат за покривање на јавните потреби. Државната сопственост и сопствените приходи собрани од неа, никогаш не се доволни за да ги задоволат т.н. јавни потреби, па затоа државата, покрај средствата собрани од сопствените установи, собира средства од граѓаните и од фирмите. Така, тие плаќаат дел од својот приход, имот или од потрошувачка на државата.
- Во Р.Северна Македонија постојат следните видови јавни приходи: приходи од државните и од јавните претпријатија, даноци, царини, такси, придонеси, јавни заеми, местен самопридонес, подароци и помош. Даноците се задолжителни давачки што граѓаните и фирмите ѝ ги плаќаат на државата, царините се плаќаат при увоз на некои производи за кои е пропишана таа давачка и тие треба да бидат заштита на домашните производи од конкуренција, таксите се давачки за некоја услуга што државните органи ја прават за граѓаните и за фирмите, а се среќаваат како: административни, судски и комунални, придонесите се доброволни давачки што се плаќаат за задоволувањето на некои потреби од областа на здравството, образованието и др., јавни заеми државата зема од граѓаните, фирмите, од банките во земјата (како внатрешни) и од странски банки, држави (како надворешни).

- Јавни расходи се средствата што ги троши државата за задоволување на потребите во државните, јавните установи т.е. средствата со кои треба да се покријат трошоците од работењето на институциите во образованието, здравството, полицијата, армијата, судството, администрацијата и сл. Тие потреби се финансираат од страна на државата, освен оние што граѓаните сами ги задоволуваат или партиципираат во нивната цена (здравствено, пензиско и инвалидско осигурување).
- Буџетот е план на државата што ги опфаќа јавните приходи и расходи. Го изготвува Владата, а го донесува Собранието, за една година и искажан е по видови приходи и видови расходи. Таа строго пропишана форма бара и такво извршување. Основен принцип е буџетската рамнотежа, но таа често е нарушена со поголеми расходи (буџетски дефицит), а некогаш има и поголеми приходи од расходи (буџетски суфицит), а тогаш мора да се прави ребаланс на буџетот што најчесто се покрива со кредити.

Прашања за проверка на знаењето

1. Што е фискална политика?
2. Дефинирајте што се јавни приходи!
3. Кои видови јавни приходи постојат?
4. Што се јавни расходи?
5. Како се финансираат јавните расходи?
6. Што е буџет?
7. Кој го донесува буџетот и каква е таа постапка?
8. Кои се буџетските принципи?
9. Што е буџетски дефицит?
10. Што е буџетски суфицит?

Задачи за практична примена на знаењето

1. Какво салдо и колку тоа изнесува во државата ХХ доколку јавните приходи изнесуваат 59.444.000.000 п.е., а јавните расходи изнесуваат 63.278.000.000 п.е.?

Поглавје 3

Даноци и даночен систем

Содржина:

1. Поим за даноци, карактеристики и елементи на даноците
2. Видови даноци
3. Данок на добивка
4. Персонален данок
5. Даноци на имот
6. Даноци на потрошувачка (ДДВ, акцизи и царини)

Кога ќе го завршите ова поглавје, треба да знаете да:

- дефинирате даноци;
- опишувате карактеристики на даноците;
- разликувате елементи на даноците;
- набројувате видови даноци;
- објаснувате данок на добивка;
- објаснувате персонален данок;
- наведувате и објаснувате даноци на имот;
- објаснувате ДДВ;
- објаснувате акцизи и царини.

1. Поим за даноци, карактеристики и елементи на даноците

Најзначајни видови јавни давачки се даноците. **Даноците се еден вид јавен приход, кој произлегува од обврската што им ја наложува државата на граѓаните и на претпријатијата задолжително да издвојат дел од својот приход или имот за задоволување на јавните, државни потреби.** Даноците имаат неколку важни карактеристики и тоа:

- 1) Тие се задолжителни давачки пропишани со закон, се наплатуваат од страна на државата дури и со присила;
- 2) Даноците се давање без директен надоместок;
- 3) Тоа се неповратни давачки.

Според обликот на плаќање се плаќаат во натура (доминирале пред развојот на стокопаричните односи) и во пари (тие се главен облик на плаќање во сите современи даночни стопанства).

Даноците имаат неколку основни елементи:

А) Објект на оданочување – предмет: Што е тоа што е предмет на оданочување? Тој со развојот на даночниот систем се менува и така ги определува видовите даноци. Како предмет на оданочување се јавуваат приходот, потрошувачката и имотот.

Б) Даночен субјект – обврзник: За секој вид даноци е важно кој е даночниот обврзник што треба да го плаќа данокот. Во сегашните даночни системи носители на даночна обврска се фирмите и граѓаните.

В) Даночна основа: Тоа е оној обем и износ од предметот на оданочување врз кои се пресметува данок. На пример, данок на добивка се плаќа на даночна основа – висината на остварената добивка.

Г) Даночна стапка: Тоа е процентот, делот што треба да се плати во вид данок од утврдената даночна основа. Може да биде пропорционална даночна стапка (секогаш се плаќа данок со иста стапка, независно од големината на имотот или на приходот) и прогресивна даночна стапка (на поголем износ на имот, приход или поголема добивка се пресметува повисока стапка, а на помала добивка пониска стапка).

Пример:

17.000 ден. основа – 15% стапка

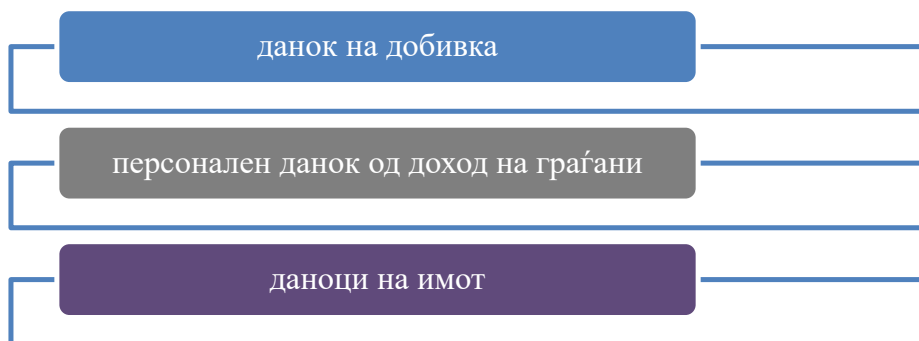
50.000 ден. основа – 18% стапка

Основна функција на даноците, секако, е фискалната, односно собирањето приходи за потребите на државата. Меѓутоа, многу често и одамна даноците се користат и за постигнување определени економски и социјални цели. Во современите услови даноците, особено, се користат во остварувањето на стабилизационата политика и во спречувањето на инфлацијата, бидејќи со зголемување на даноците се намалува куповната моќ на граѓаните. Даноците, особено, се користат како инструмент за прераспределба на бруто домашниот производ, особено, за определено ублажување на социјалните разлики меѓу населението, како и за зголемување на средствата за инвестиции и за други јавни потреби.

2. Видови даноци

Во сегашниот даночен систем на РСМ, воведен на почетокот на 90-тите години на минатиот век, постојат директни даноци (каде што се познати субјектот, обврзникот и неговата даночна сила) и индиректни даноци (каде што не се познати обврзникот и неговата даночна основа).

- *Директни непосредни даноци во нашиот даночен систем се:*

- *Индиректни посредни даноци на потрошувачка се:*

3. Данок на добивка

Во согласност со промените во целиот економски систем и посебно во пресметковниот систем, каде што добивката е прифатена како основна економска категорија, поранешниот данок на доход, кој во самоуправниот систем го плаќаа стопанските субјекти, во новиот даночен систем е заменет со данок на добивка.

Според Законот за данок на добивка од 1993 година, овој данок, покрај правните лица, го плаќаа и физичките лица што вршеле регистрирана дејност. Со промените донесени на почетокот на 2001 година, данок на добивка плаќаат само поголемите фирми, акционерските друштва и друштвата со ограничена одговорност, познат во литература како данок на корпорациите.

Значи, *обврзници* на данокот на добивка *се правните лица, домашни и странски*, што остваруваат добивка на територијата на Република Северна Македонија, како и претпријатијата од РСМ што остваруваат добивка во странство, кога таму не се оданочени.

Основа за пресметување на овој вид данок е добивката што претставува разлика меѓу вкупните приходи и расходи на даночниот обврзник, утврдена според книговодствените прописи и Законот за данокот од добивка каде што точно е наведено што се смета за приход, а што се признава како расход, за точно и прецизно да се утврди добивката како основа на оданочување.

Стапката на овој данок е пропорционална и изнесува 10% од основата на оданочување (рамен данок).

Во Законот се дадени даночни олеснувања и ослободувања, со кои се поддржуваат или се поттикнуваат некои активности што се од општ интерес за државата и што важат за сите, а не само за одделни дејности и сектори, на пример: на даночниот обврзник му се намалува даночната основа за инвестиции во основни средства, со цел да се стимулира вложувањето на добивката во инвестиции (реинвестирање), место за лична потрошувачка и набавка на автомобили или слично. Се признава и забрзана амортизација, доколку притоа се врши модернизација, структурно приспособување и заштита на околината. Не се плаќа данок и на оној дел од добивката што ќе се вложи во недоволно развиените подрачја за заштита на животната средина, меѓународен спорт и култура и сл. Со определени овластувања се поддржуваат и заедничките вложувања со странски партнер за првите три години, како и обврзниците што прв пат почнуваат со вршење дејност во првата година во која е искажана добивката.

4. Персонален данок на доход

Овој Закон е воведен во 1993 година и, всушност, претставува збирен данок на поранешните одделни даноци што ги плаќале обврзниците. Тогаш граѓаните што се занимавале со некоја стопанска или професионална дејност, плаќале различни даноци, како што беа данокот на личен доход, данокот на приход од земјоделската дејност и други. Во новиот даночен систем се задржани овие даноци, но сега тие се утврдуваат како единствен, збирен данок на доход на граѓаните. Овој данок е наречен персонален данок на доходи, за разлика од данокот на добивка, го плаќаат само граѓаните, односно физичките лица – резиденти на РСМ, за доходот што го остваруваат во земјата и во странство, како и лица што не се резиденти на РСМ, а тука остварувале доход. Обврзник на овој данок е физичко лице-трговец, трговец-поединец, како и физички лица што се занимаваат со земјоделска и со занаетчиска дејност и лица што вршат услуги или слободни занимања.

Со измените во Законот во 2001 година, индивидуалните фирми нема да плаќаат данок на добивка, ни на своите плати, како што беше пред овие измени, туку ќе плаќаат **данок на вкупниот приход** што го остваруваат со вршење на таа дејност. Предмет на оданочување кај овој данок се **нето-приходите од сите извори**, односно вкупниот приход-доход на граѓаните во текот на една година. Такви приходи се: лични примања, приходи од земјоделска дејност, приходи од имот и од имотни права, приходи од авторски права и права од индустриска сопственост, приходи од капитал, капитални добивки од игри на среќа и други приходи.

Во Законот се набројани и примања за кои не се плаќа данок на доход. Такви примања, на пример, се: примања на воени инвалиди, награди, стипендии, детски додаток, социјална помош, камати по обврзници, штедни влогови, тековни сметки по видување и др.

Од утврдената даночна основа на обврзникот му се признаваат како одбиток придонесите за пензиско и инвалидско осигурување и вработување, како и таксите, другите јавни давачки платени од приходите на обврзникот. Персоналниот данок на доход порано се наплатувал со 23%, 27%, па до 35% од остварените приходи на обврзникот. Потоа овие стапки беа намалени и за доход од 360.000 денари се плаќаше данок со стапка од 15%, а за доход над 360.000 денари годишно стапката на данокот изнесуваше 18%. Денес и овде се користи само 10% рамен данок.

А) Данокот на лични примања е најчест данок што го плаќаат сите вработени граѓани како персонален данок на доход. Даночна основа на која се плаќа овој данок се платите од работен однос, пензиите, примањата на функционерите, пратениците, советниците, членовите на управните и на надзорните одбори и други примања и надоместоци. Од овој данок се ослободени странските државјани што се на служба во РСМ, но не и македонските државјани што работат во странските дипломатски и конзуларни претставништва и други организации.

Б) Персонален данок на доход врз основа на приходите остварени со вршење земјоделска дејност и шумарство плаќаат сопствениците или корисниците на земјоделско земјиште и шуми, на катастарскиот приход што се утврдува за секоја единица од земјиштето

што може да се користи за земјоделско производство, односно шумарство, без оглед на тоа дали површината се користи за производство или не.

Катастарскиот приход се утврдува како претпоставен просечен приход што се остварува на одредено земјиште со определен бонитет и просечна употреба на агротехнички средства. Иако како основа на оданочување по избор може да се земе реалниот, вистинскиот, што се утврдува на посебен начин, сепак, повеќе се применува принципот на катастарски приход. Во овој Закон се даваат определени олеснувања за некои активности што се од општ интерес на државата, или се ослободуваат од данок за определен период или, пак, постојано.

В) Во овој данок на доход влегува и приходот, доходот што се остварува со вршење самостојна дејност (производна и услужна), а обврзници се: физичко лице, трговец, трговец-поединец, како и сите физички лица што се занаетчии или вршат друго слободно занимање.

5. Даноци на имот

И во новиот даночен систем на РСМ, како и во самоуправниот, се плаќаат исти видови **даноци на имот:**

- данок на имот;
- данок на наследство и подарок;
- данок на промет на недвижен имот и права;

Предмет на оданочување кај данокот на имот е сопственоста на недвижен имот, како што се неземјоделско земјиште, станбени згради и станови, деловни простории, административни згради, згради или станови за одмор и рекреација и други градежни објекти. Данок на имот се плаќа и на подвижен имот, како што се патнички моторни возила над определена зафатнина на моторот, автобуси, товарни моторни возила, трактори, пловни објекти и авиони.

И за овој данок се предвидени ослободувања, како што се згради и земјиште во сопственост на државата, црквата и на верските заедници и др., а се предвидени и олеснувања.

Даночен обврзник е секој граѓанин што има имот кој е во употреба, а основата на која се плаќа данокот е пазарната вредност на недвижниот и на подвижниот имот. Данокот на имот се наплатува со пропорционална стапка од 0,1% за недвижниот имот и 0,05% за подвижниот имот.

Данокот на имот по основа на наследување, како и по основа на промет на имот се плаќа со пропорционална стапка. Кај данокот на наследство, наследниците од втор ред плаќаат 3% данок од пазарната вредност на наследниот имот, а од трет ред 5%. Наследниците од прв ред се ослободени од плаќање данок. Даночната стапка кај данокот на промет на имот и имотни

права е, исто така, пропорционален и изнесува 3% од вредноста на имотот што е предмет на купопродажба.

6. Даноци на потрошувачка

6.1. Данок на додадена вредност (ДДВ)

Во видовите даноци значајна улога имаат даноците на потрошувачка. Такви даноци се: данокот на додадена вредност, односно досегашниот данок на промет, а на одреден начин тука спаѓаат и царините и другите увозни давачки. Замената на данокот на промет со ДДВ е направена во април 2000 година. Во поранешниот даночен систем данокот на промет претставуваше еден од најзначајните приходи на буџетот, а се наплатуваше во финалната потрошувачка, при што беа зафатени речиси сите производи, но со различни стапки, според карактерот на производите и нивната потрошувачка. **Данокот на промет** не се плаќаше само на основните прехранбени производи. Од април 2000 година овој данок **е заменет со ДДВ** и е познат како **VAT (Value Added Tax)**, а веќе подолго време се применува во земјите на ЕУ. Имајќи ја предвид насоченоста на РСМ кон ЕУ, логична е определбата за замена на досегашниот данок на промет со ДДВ. Општо, воведувањето ДДВ се смета како најважен процес во даночните реформи. Сериозните подготовки што му претходеа на неговото воведување имаа цел да се избегнат негативните последици со кои се соочија некои земји во транзиција при воведувањето на овој данок, особено влијанието врз цените и инфлацијата.

Секако, определбата за прифаќање на овој данок е и поради многубројните предности што ги има над поранешниот данок на промет. Така, за разлика од данокот на промет, кој беше еднофазен и се плаќаше само во крајната потрошувачка, **ДДВ е повеќефазен данок, односно се плаќа во повеќе фази на производството и прометот, вклучувајќи ја и финалната потрошувачка.** При преминот на производот од една во друга фаза се плаќа само за додадената вредност во таа фаза, при што при продажбата се одбива платениот данок при купувањето на тој производ. Значи, данок плаќа, поточно пресметува, секој учесник во секоја фаза на минување на производот до крајниот потрошувач и тоа само на вредноста што тој ја додава на производот. Меѓутоа, секој учесник има можност да си го врати платениот данок. Таква можност нема само крајниот потрошувач што е корисник на производот или на услугата, па тој дефинитивно ја плаќа предвидената стапка на ДДВ на формираната продажна цена.

Како што може да се забележи, со ваквиот систем на оданочување на прометот е вградена самоконтролата на учесниците во прометот, а со тоа и ефикасноста во опфатот на даночните обврзници, се оневозможува евазија, односно избегнување на плаќањето данок. Притоа, документ на меѓусебната контрола е издадената, односно примената фактура како потврда за извршениот промет.

Според Законот за данок на додадена вредност, ДДВ како општ потрошувачки данок се пресметува и се плаќа во сите фази на производство и трговија, како и во севкупниот услужен сектор. Предмет на оданочување е прометот на добра и на услуги што го врши даночниот обврзник во рамките на неговата стопанска дејност, како и увозот.

Даночни обврзници на ДДВ се лица што трајно или повремено самостојно вршат стопанска дејност, со цел да остварат приход. Меѓутоа, крајни носители на даночното оптоварување, всушност, се крајните потрошувачи, граѓаните, крајните учесници во прометот.

Даночна основа на ДДВ е додадената вредност, односно вкупниот износ што треба да се добие за прометот, а одбиен е данокот што производителот го платил при влезот на производот. Но, затоа, пак, даночната основа ги опфаќа платените даноци, на пример: на добивка, на плата, претходно платениот данок на ДДВ. Даночна основа за увозот на добра е вредноста на увезените добра утврдена според царинските прописи.

ДДВ се пресметува со примена на пропорционални даночни стапки врз даночната основа за прометот на стоки и на услуги и увозот, и тоа: според општа даночна стапка од 18% и според повластена даночна стапка од 5%. Во Законот таксативно се набројани случаите на промет на добра и вршење на услуги на кои не се плаќа ДДВ, односно кои се ослободени од плаќање ДДВ.

Меѓутоа, за најголем број производи и услуги се плаќа ДДВ по општа даночна стапка од 18% , а за мал број производи се плаќа повластена стапка од 5%.

Процесот на воведување ДДВ во РСМ се оценува како успешен, особено имајќи го предвид релативно малото влијание врз инфлацијата и цените, иако сега ДДВ се плаќа и за оние производи и услуги за кои дотогаш не се плаќал данок на промет или се плаќал по повластена стапка од 5%. На воведувањето ДДВ му претходеа сериозни административно-технички и стручни подготовки во Министерството за финансии и во Управата за јавни приходи, пред сè, компјутеризација и едукација на службите, па и на обврзниците и слично.

6.2. Акцизи

Акцизите се посебен вид данок на потрошувачка. Со акцизите некои видови производи, како што се алкохолни пијалаци, тутунски производи, нафтени деривати, автомобили и друго, пред да се оданочат со највисоката стапка на ДДВ, на утврдената цена на тие производи се додава определениот износ како акциза, а потоа на таа цена се пресметува ДДВ.

Еден од сериозните проблеми што настана при воведувањето ДДВ е високото зголемување на акцизите. Поточно, се постапи така што ДДВ се додаде на веќе утврдените

цени со вградени акцизи. Иако се предвидуваше намалување на акцизите, досега тоа не се случи, а основна причина е потребата да се обезбедат што повеќе приходи за буџетот. Прашањето за карактерот и за висината на акцизите е актуелен и денес, како што се, на пример, акцизите за автомобилите.

6.3 Царини

За разлика од другите видови даноци на кои основна функција им е фискалната, кај царините, како еден вид данок, таа функција би требало да биде споредна, а основна да им биде **заштитната функција**. Со тоа, при увозот цената на некој производ се оптоварува со износот на царината, тој увезен производ во споредба со домашните производи ќе биде со повисока цена и со намалена конкурентност, што е цел и на царината. Меѓутоа, во досегашниот систем на јавни приходи во РСМ, заштитната функција најчесто беше жртвувана за сметка на фискалната функција. Се воведуваат високи царини и кога не е потребна висока заштита, со цел да се соберат поголеми приходи.

Предмет на царинење, односно на оданочување е увозот на стоки, ретко извозот, а во основа на царината е вредноста на увезената стока. Како обврзници се јавуваат сите физички и правни лица што увезуваат стоки од странство. Притоа се предвидени олеснувања или ослободувања за определени стоки, за личниот багаж на патниците, за дипломатските и за конзуларните службеници, за вработените во странство и сл.

Стапките, односно **царинските тарифи**, како многу важен елемент на царинскиот систем, во сегашниот царински систем се пониски за производите што не се произведуваат во Република Северна Македонија, а за другите производи тие се повисоки врз основа на потребата од заштита на тие производи. Во царинскиот систем е прифатена определбата за поголема либерализација на економските односи со странство, а тоа подразбира и пониска царинска заштита. Претстои многу тежок и сложен процес на усогласување на царинскиот тарифник на РСМ со правилата на ЕУ, но, пред сè, и со правилата на **Светската трговска организација (СТО)**. Спогодбите за слободна трговија со некои соседни земји и со други, исто така, наложуваат приспособување на царинските стапки на тие спогодби. Притоа, треба да се обезбеди и определена заштита на домашното производство, со оглед на сè уште ниското ниво на економска развиеност на РСМ, но и да не се претерува во заштитата.

Клучни поими

- даноци
- даночен субјект
- даночен објект

- даночна основа
- даночна стапка
- данок на добивка
- персонален данок
- данок на имот
- данок на додадена вредност
- акцизи
- царини
- побарувачка на труд
- понуда на труд
- урамнотежување на пазарот на труд
- разлики во плати
- синдикати

Резиме

- Даноците се јавен приход што произлегува од обврската што им ја наложува државата на граѓаните и на претпријатијата задолжително да издвојат дел од својот приход или имот за задоволување на јавните државни потреби. Имаат три карактеристики: задолжителност, неповратност и се давачки без надоместок. Основни елементи на даноците се: даночен објект-предмет на оданочување (приход, имот, потрошувачка), даночен субјект (физичко или правно лице што се оданочува), даночна основа-на која основа или обем се пресметува данокот и даночна стапка (процентуален износ на давачка што треба да се плати од основата и може да биде прогресивна стапка и пропорционална стапка).
- Во даночниот систем на РСМ се разликуваат директни, непосредни даноци: данок на добивка, персонален данок од доход на граѓани и даноци на имот, како и индиректни посредни даноци (ДДВ, акцизи, царини). Данок на добивка плаќаат само фирмите што остваруваат добивка по стапка од 10% - рамен данок. Персонален данок е данок што го плаќаат само граѓаните што остваруваат доход по различни основи во земјата и за него се плаќа 10% стапка како рамен данок. Даноци на имот може да бидат: данок на имот (се плаќа по 0,10% и по 0,5% за подвижен и за неподвижен имот), данок на наследство и подарок и данок на промет на недвижен имот и права. ДДВ е данок што се плаќа во повеќе фази на производството и прометот со стапки од 18% општа стапка и 5% повластена стапка за сите производи и услуги во производството и во прометот. Овој данок ги оптоварува само крајните потрошувачи. Акцизи се посебен вид данок на потрошувачка за некои видови производи како алкохолни пијалаци, тутун, кафе,

автомобили, нафтени деривати. Царините се давачка при увоз на одредени производи, со цел да се заштити домашното производство од конкуренција.

Прашања за проверка на знаењето

1. Што се даноци?
2. Кои се даночните карактеристики и даночните елементи?
3. Објаснете го данокот на добивка!
4. Кои видови даноци постојат во РСМ?
5. Објаснете го персоналниот данок на доход!
6. Објаснете го данокот на имот!
7. Што е ДДВ и како се пресметува?
8. Што се акцизи?

Задачи за практична примена на знаењето

1. Пресметајте колку данок на добивка ќе плати претпријатието ХХ доколку вкупните приходи му изнесуваат 1.625.000 п.е., а вкупните расходи изнесуваат 1.120.000 п.е.!
2. Дали ДДВ придонесува да се намали евазијата во плаќањето данок и зошто? Објаснете!

Модуларна единица 5

Меѓународна економија

Резултати од учењето

Ученикот/ученичката ќе биде способен/а да:

- Разликува облици на меѓународни економски односи;
- Споредува протекционизам и либерализам како системи на меѓународна трговија;
- Објаснува девизен систем и девизна политика;

Поглавје 1

Меѓународни економски односи

Содржина:

1. Облици на меѓународна трговија
2. Меѓународни економски односи
3. Надворешно-трговски систем и надворешно-трговска политика

Кога ќе го завршите ова поглавје, треба да знаете да:

- објасните меѓународна економија;
- наведете облици на МЕО(меѓународни економски односи);
- опишете облици на МЕО;
- нагласите значење на МЕО за економскиот развој на земјите;
- разликувате надворешно-трговски систем и надворешно-трговска политика.

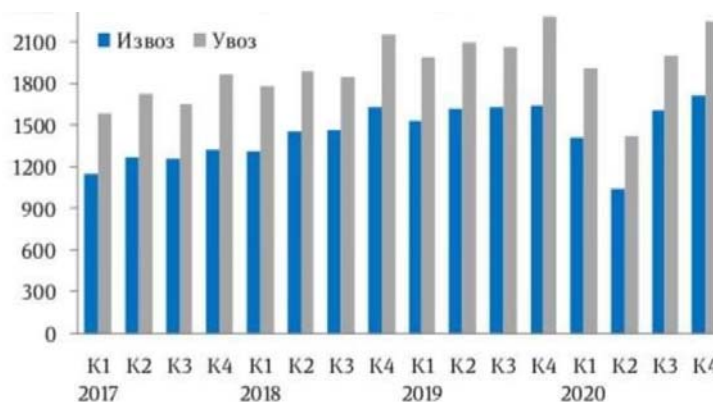
1. Облици на меѓународна трговија

Во економската наука одамна е познато дека *стоковната размена меѓу земјите претставува начин за оптимално користење на природните и на други компаративни предности на една земја во однос на другите земји*. Имајќи го предвид ова може да се каже дека и потребата за меѓународна трговија е предвидена од бројни резони – фактори:

- Современите економии се отворени економии, што значи дека меѓу себе тргуваат со најразлични добра и услуги, извозуваат и увезуваат работна сила, капитал, технологии и слично;
- Нето-извозот е компонента на агрегатната побарувачка на БДП;
- Извозот и увозот на добра се најзастапени форми на меѓународна трговија, бидејќи имаат силно дејство врз современите процеси на глобализација на вкупната економска активност, со други зборови, меѓународната трговија е факт за секоја земја: возиме странски автомобили, јадеме јужно овошје, секаде во светот се пијат француски вина, сите земји користат услуги од странски авиокомпаниии и сл.

Во услови на меѓународна трговија ние со увозот трошиме туѓ БДП, а со извозот во други земји таму се троши дел од нашиот БДП. Разликата меѓу извозот и увозот на добра и на услуги се нарекува нето-извоз. Кога извозот е поголем од увозот во земјата, тогаш тоа е позитивен нето-извоз, кој се нарекува трговски суфицит, и обратно, кога увозот на добра и на услуги е поголем од извозот, тоа е негативен нето-извоз или трговски дефицит. Цените на добрата дома и во странство, девизниот курс, надворешно-трговската политика на владата и друго, според американскиот економист Менкју, се значаен фактор што влијаел на обемот и на динамиката на нето-извозот.

Слика 5-1: Извоз и увоз из стоки во РСМ (во милиони евра)

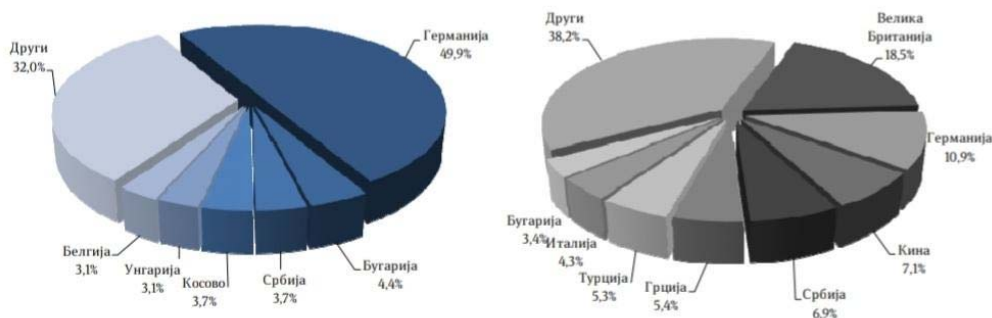

Извор: Државен завод за статистика

Според податоците на ДЗС, вкупната надворешно-трговска размена со странство во К-4-2020 година изнесува 3.973,4 милиони евра и бележи пораст од 1,3% во однос на истиот

квартал од 2019 година. Ова укажува на поповолни движења во надворешно-трговската размена со странство, по падот на истата во првите три квартали од 2020 година, како резултат на ширењето на пандемијата предизвикана од корона вирусот.

Слика 5-2: Земји со најголемо учество во извозот(лево) и во извозот(десно) во К-4 2020 година

Извор: Пресметки на Министерството за финансии врз база на податоци од ДЗС

2. Меѓународни економски односи

Покрај извозот и увозот на добра, меѓународните економски односи во себе го содржат и прометот на услуги, прометот на капитал, трансферот на технолошки знаења, движењето на работна сила. **На меѓународниот пазар се вршат и разни услуги.** Позначајни се:

- **Транспорт на стоки и превоз на патници;**
- **Услуги на градежништвото (проектирање, изградба и монтажа на објекти во странски земји);**
- **Туризмот, односно, услуги поврзани со патувања и престој на странски туристи и домашни граѓани во странски земји;**
- **Консалтинг услуги од најразличен вид и друго;**
- **Друг елемент во меѓународните економски односи е движењето на капиталот.**

Двете најзначајни форми на извоз на капитал се:

- **Странски директни инвестиции;**
- **Портфолио-инвестиции.**

Странските директни инвестиции (СДИ), најсинтетички гледано, се реализираат од страна на транснационалните компании (ТНК) преку отворање нивни (сопствени) **афилијации** - производствени фирми во странски земји преку откупување на контролниот

пакет акции на постојното претпријатие или, пак, со воспоставување комплетно ново претпријатие. Денес во светот дејствуваат повеќе од 650.000 странски афилијации, воспоставени од околу 60.000 родителски компании. Општо, ТНК опфаќаат големи фирми повеќе на релација развиена - развиена земја, но, исто така, и фирми од земјите во развој, а во поново време и од економиите во транзиција, како мали и средни фирми (UNCTAD 1999, П.1). Постојат фактори што ги детерминираат странските директни инвестиции. Меѓу нив позначајни се:

- **Шириката и апсорпциската моќ на пазарот во економијата каде што се упатени СДИ;**
- **Расположливи, евтини ресурси (работна сила, земја, енергија, суровини и друго);**
- **Инфраструктурната стабилност на земјата;**
- **Политичка стабилност на земјата;**
- **Пријателска клима и поволен третман кон странските инвеститори.**

Во РСМ примери за СДИ се „Пивара“, Жито лукс“, „ОКТА“, „Македонски Телеком“ АД, „Донсон Контролс“, „Донсон Мети“, „Ван Хол“, „Дрекслер Мајер“, „Кромберг и Шуберт“ и др.

Во портфолио-инвестиции се вбројуваат корпорациските акции во процент помал од 10% од вкупниот број акции со право на глас, вложувањата во корпорациски обврзници (издадени од претпријатијата за да дојдат до дополнителен капитал), вложувањата во државни обврзници, специјални емисии на обврзници (како, на пример, еврообврзници, еуробондс и др.). Значи, ова се инвестиции за остварување профит, а не за откуп на контролниот пакет на акции. Исто така, како и СДИ, најчесто се насочени на релации развиена - развиена земја, а по деведесеттите години постои тенденција на пораст на портфолио-пласманите и во земјите во развој и во земјите во транзиција.

Странските директни инвестиции (СДИ) се остваруваат низ светот преку транснационалните компании (ТНК)

Слика 5-3: Нето-приливи на СДИ во РСМ во периодот 1998-2014 година во долари

Година	Износ на СДИ	Година	Износ на СДИ
1998	150	2008	600
1999	88	2009	185
2000	216	2010	207
2001	446	2011	474
2002	105	2012	165
2003	117	2013	305
2004	322	2014	261
2005	94	2015	
2006	424	2016	
2007	700	2017	

Извор: „Графикон на месецот“, Економија и бизнис, година 18, број209, ноември 2015, стр.7

Слика 5-4: Нето-приливи на СДИ во РСМ во периодот 1998-2014 година во процентуално учество во БДП

Година	Износ на СДИ	Година	Износ на СДИ
1998	4,2%	2008	6,1%
1999	2,4%	2009	2%
2000	5,7%	2010	2,2%
2001	12%	2011	4,5%
2002	2,6%	2012	1,7%
2003	2,4%	2013	2,8%
2004	5,7%	2014	2,3%
2005	1,5%	2015	
2006	6,2%		
2007	8,4%		

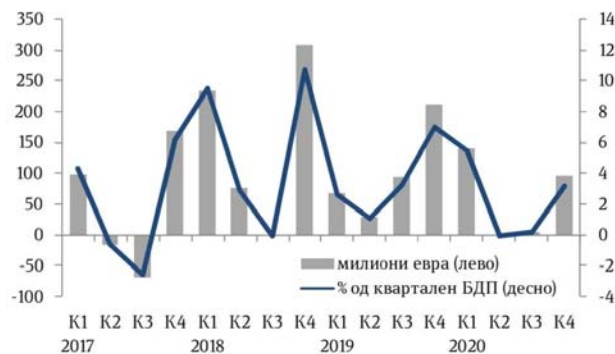
Извор: „ Графикон на месецот „ Економија и бизнис“, година 18 број 209, ноември 2015, стр.7

Слика 5-5: Земји-најголеми учесници во СДИ во РСМакедонија во периодот 1998-2014 година

Земја	Учество во вкупните СДИ
Холандија	21,6%
Австрија	12,8%
Грција	10,7%
Словенија	9,6%
Унгарија	5,6%
Турција	4,5%
Швајцарија	4,3%
Обединето Кралство	3,5%

Извор: „ Графикон на месецот „ Економија и бизнис, година 18 број 209, ноември 2015, стр.7

Слика 5-6: Странски директни инвестиции во РСМакедонија од 2017-2020 година (во милиони евра)

Извор: Народна банка на Република Северна Македонија и пресметки на МФ

Трансферот на технолошки знаења е специфичен вид промет што добива сè поголемо значење за економскиот развој, како во светот, така и во економијата на РСМ. Како резултат на научните истражувања постојано се јавуваат нови технолошки процеси, технички пронајдоци, нови методи на организација во работењето и сл. Новите знаења се предмет на меѓународниот промет, се купуваат и се продаваат, слично како што се продаваат и се купуваат добра и услуги и на тој начин се врши трансфер (пренос) на знаења во другите земји. Всушност, се купуваат права за да се произведуваат производи според новите технолошки знаења. Така се шири технологијата и, воопшто, технолошкиот развој во светот.

Движење на работна сила – Во земјите во развој најчесто се јавува „вишок“ на работна сила, односно работна сила што поради недостиг на капитал не може, за краток рок, да се ангажира во производството, прометот и во услугите. Во некои развиени земји, пак, се јавува недостиг на работна сила. Така настанува движење на работната сила. Од вработувањето во странство, како економски однос, настануваат позитивни ефекти како што се намалување на невработеноста, зголемување на животниот стандард, прилив на девизни средства, стекнување работно искуство и сл. Меѓутоа, има и негативни ефекти, особено, кога земјата ја напуштаат високо стручни кадри за чие образование во земјата се потрошени значајни средства, кои со тоа свое знаење и стручност ќе создаваат доход во други земји. Денес, таков е случајот со РСМ, кога многу млади луѓе не можејќи да се вработат дома, вработување бараат во други земји, односно во странство.

3. Надворешно-трговски систем и надворешно-трговска политика

Во современите услови на пазарни економии, ни една земја во светот не може да има затворено стопанство, што значи мора да врши надворешна трговија и притоа во тие односи

да се потруди да ги искористи своите погодности за производство и за услуги извозувајќи ги како конкурентни, а да увезува добра и услуги, за кои не може да оствари евтино производство или тоа воопшто не може да го произведе. Со правилата на надворешно-трговскиот систем се регулираат условите за вршење надворешно-трговско работење, односно увозот и извозот на добра и на услуги и вршењето други стопански дејности во странство. Во основа, според правилата на надворешно-трговскиот систем, извозот и увозот на стоки е слободен. Најголем број производи се на слободен, односно на **либерален режим**. Ова е во согласност со карактерот на стопанствата, бидејќи во современи услови тие се отворени пазарни стопанства, па поради тоа извозот и увозот на стоки може да се врши слободно, во количества и вредности што ќе ги одредат за себе извозно-увозните фирми.

За увозот на некои стоки е пропишана и посебна проверка на здравствената исправност и контрола на квалитетот, што го вршат овластени инспекциски органи.

Определен број производи не се на либерален режим, туку на некој од **режимите на ограничување**. Еден таков режим се **контингентите на стоки** што може да се увезат и да се извезат. Тоа значи дека определени стоки може да се увезуваат и да се извозуваат сè додека не се достигне количеството или вредноста одобрена од надлежните органи како контингент. Овој режим се користи како еден вид заштита на домашното производство. Со примена на режимот на контингенти, при извозот што поретко се употребува поради значењето на некои производи, **количински се ограничува извозот**, а притоа да не се загрози понудата на домашниот пазар.

Построг режим на контрола е **режимот на дозвола**, кој се применува при извозот и увозот на специфични производи, како што се воена опрема и оружје, дела со историски и уметнички вредности и благородни метали. Дозволите често се издаваат и за увоз без или со помала царина или други нецарински давачки на производи што се дефицитарни на пазарот, на пример, шеќер, масло за јадење и сл.

Некои од стоките може да се најдат и на режим на согласност за увоз или извоз на тие производи. Таквиот режим за увоз или извоз на стоки би можело да се преземе поради регионално насочување и урамнотежување на размената со некои земји.

Клучни поими

- меѓународна трговија
- меѓународни економски односи(МЕО)
- увоз
- извоз

Резиме

- Во современите пазарни услови на стопанисување меѓународната трговија е основен предуслов за остварување на богата понуда на добра и на услуги во земјите во светот. Таа вклучува увоз-извоз на стоки и на услуги, увоз-извоз на капитал, техника и на технологија. Најзастапен елемент во меѓународната трговија е увозот-извозот на стоки, а како резултат на тоа со увозот трошиме туѓ БДП, а со извозот во други земји таму се троши дел од нашиот .
- Меѓународните економски односи се поширок поим од меѓународната трговија, бидејќи покрај увозот и извозот на стоки го опфаќаат и увозот и извозот на капитал, услуги, техника и технологија, работна сила. Двете најзначајни форми на извоз на капитал се СДИ и портфолио-инвестициите. СДИ најчесто се реализираат на релација развиена-развиена земја и бараат исполнување на некои услови за инвеститорите да направат СДИ.

Прашања за проверка на знаењето

1. Што е меѓународна трговија?
2. Објаснете ја потребата од меѓународна трговија!
3. Што се странски директни инвестиции (СДИ)?
4. Кои предуслови ги бараат СДИ?
5. Што подразбирате под поимот портфолио-инвестиции?

Задачи за практична примена на знаењето

1. Каква промена ќе предизвика девалвацијата на денарот во надворешно-трговските односи доколку како мерка ја преземе владата на државата?
2. Направете истражување и преку анализа наведете ги државите-најголеми инвеститори во РСМ!

Поглавје 2

Протекционизам и либерализам како системи на меѓународна трговија

Содржина:

1. Апсолутни и компаративни предности
2. Протекционизам
3. Либерализам

Кога ќе го завршите ова поглавје, треба да знаете да:

- ја објасните теоријата на апсолутни предности;
- ја објасните теоријата на компаративни предности;
- илустрирате пример за апсолутни и компаративни предности;
- објасните за протекционизам во меѓународната трговија;
- презентирате инструменти на протекционистичката политика;
- објасните за либерализам како систем на слободна меѓународна трговија;
- анализирајте меѓународни економски организации;
- споредувате протекционизам и либерализам како системи на меѓународна трговија.

1. Апсолутни и компаративни предности

Сите земји имаат корист од меѓународната трговија. Преку неа тие може да купат одредени добра и услуги од странство по пониски цени отколку што чини производството на истите добра и услуги дома. Значи, во економијата производството на кое било добро или услуга има свој **опортунитетен трошок**.

Опортунитетниот трошок за производство на едно добро или услуга се сведува на количествата други добра и услуги што мора да се жртвуваат (да не се произведат) доколку се сака да се произведе уште една дополнителна единица од тоа добро или услуга.

Ваквата законитост произлегува од реткоста (ограниченоста) на ресурсите. Имено, ако една економија може определени добра и услуги да ги произведе за покусо време и со помал трошок на другите фактори на производство, таа може да се **специјализира** и **концентрира** токму на производството на тие добра и услуги. Самата специјализација натаму ќе дејствува врз намалувањето на трошоците за производство на тие добра и услуги. Потоа, таа земја може да ги произведува тие добра и услуги во големи серии и да постигнува **економии од обем**. **Економиите од обем ги намалуваат фиксните трошоци по единица производ**. Благодарение на специјализацијата и економиите од обем, земјата е во состојба евтино да произведува големи количества од одредени добра и услуги и да ги разменува за добра и услуги, кои ќе чинат поскапо, доколку се произведуваат дома. На овој начин опортунитетниот трошок од производството на добра и на услуги во кои земјата се специјализирала значително се намалува.

Постојат некои значајни теоретски поставки со кои се дава објаснување за специјализацијата во производството во меѓународната трговија. Меѓу нив се теоријата на апсолутни предности и теоријата на компаративни предности.

1.1. Теорија на апсолутни предности

Оваа теорија ја развил Адам Смит во своето дело „Истражување на природата и причините на богатството на народите“, објавено во 1776 година. Адам Смит се залагал за слободна трговија меѓу народите, која придонесува за зголемување на нивната благосостојба.

Според теоријата на апсолутни предности, секоја земја треба да се специјализира за производство на оној производ што го произведува поефикасно од другите земји. Според тоа, ако одреден производ земјата може да го набави поетивно од некоја друга земја, таа не треба сама да го произведува, туку подобро е да го увезува. Значи, ако една земја има апсолутна предност во производството на еден производ, таа треба да се специјализира во производството на тој производ и него да го извозува во замена за друг производ, кој го произведува поскапо во споредба со другите земји.

Табела 5-1: Апсолутни предности

	Земја А	Земја Б	Вкупно
Производ X	4	1	5
Производ Y	2	3	5

Од табелата се гледа дека земјата А произведува 4 единици од производот X за еден час, а земјата Б од истиот производ произведува само едно парче на час. Според тоа, земјата А има апсолутна предност во производството на тој производ. Земјата Б е поефикасна во производството на Y, таа произведува 3 единици на час од тој производ, а земјата А само 2 единици на час. Исто така, се забележува дека ако двете земји сами ги произведуваат двата производа вкупното производство изнесува по 5 единици од едниот и од другиот производ.

Со оглед на тоа дека земјата А има апсолутна предност во производството на X, таа ќе се специјализира во производството на тој производ и него ќе го извозува во замена за производот Y што ќе го произведува земјата Б, која е поефикасна во неговото производство.

Табела 5-2: Теорија на апсолутни предности

	Земја А	Земја Б	Вкупно
Производ X	8	0	8
Производ Y	0	6	6

Како што рековме, земјата А ќе се специјализира за првиот производ така што за два часа ќе произведува 8 единици. Земјата Б ќе се специјализира за вториот производ и ќе произведе 6 единици од него. Според тоа, доколку секоја земја се специјализира за оној производ што се произведува поефикасно, ќе се зголеми вкупното производство на двата производа, а тоа значи и можност за поголема потрошувачка во двете земји. Оттука се гледа добивката во меѓународната трговија.

1.2. Теорија на компаративни предности

Теоријата на компаративни предности ја развил англискиот економист Дејвид Рикардо во своето најпознато дело „Принципи на политичката економија и оданочувањето“ од 1817 година.

Како што рековме, според теоријата на апсолутните предности на Адам Смит, секоја земја треба да се специјализира за оној производ што го произведува поефикасно од другите земји. Но, што се случува ако една земја не е ефикасна во сите производи? Дали тоа значи

дека таа не треба да произведува ниту еден производ, туку сите производи треба да ги увезува од други земји? Одговорот го дава теоријата на компаративните предности, која покажува дека и земјите што одреден производ го произведуваат понеефикасно во споредба со другите, може да учествуваат во меѓународна трговија.

Еве пример за оваа теорија.

Табела 5-3: Теорија на компаративни предности

	Земја А	Земја Б	Вкупно
Производ X	6	1	7
Производ Y	4	2	6

Од табелата се гледа дека земјата А е поефикасна во производството на двата производа во споредба со земјата Б. Дали тоа значи дека таа треба да ги произведува двата производа? Теоријата на компаративни предности ги покажува принципите според кои земјите ќе се специјализираат во производството и ќе се вклучат во меѓународната трговија. Имено, земјата А е апсолутно поефикасна во двата производа, меѓутоа, првиот производ таа го произведува многу поефикасно отколку вториот производ. Во производството на првиот производ таа е шестпати поефикасна од втората земја, а во производството на вториот производ таа е само двапати поефикасна. Според тоа, земјата А има компаративна предност во производството на производот X и ќе се специјализира за негово производство, додека земјата Б има компаративна предност во производството на производот Y и ќе се специјализира за негово производство.

Од табелата може да се забележи дека земјата А произведува 6 единици од првиот производ на час и 4 единици од вториот производ на час. Според тоа, производите ќе се разменуваат во однос 6 : 4, што значи дека една единица Y ќе се разменува за 1,5 единици од X. Земјата Б произведува 1 единица X за еден час, а од вториот производ произведува 2 единици на час. Тоа значи дека производите X и Y ќе се разменуваат во однос 1 : 2, односно една единица X ќе се разменува за две единици Y.

Како што рековме, земјата А ќе се специјализира за производот X и него ќе го извозува во земјата Б, која ќе се специјализира за производот Y, а ќе го увезува производот X. Под претпоставка дека двата производа во меѓународната трговија ќе се разменуваат во однос 1 : 1, земјата А за еден час ќе произведе 6 единици од X за своите потреби, а за другиот час ќе произведе, исто така, 6 единици што ќе ги извозува во земјата Б. Земјата Б за еден час ќе произведе 2 единици од Y за своите потреби, а во следните три часа ќе произведе 6 единици што ќе ги размени за 6 единици од производот X, кои ги увезува од земјата А.

Како што може да се согледа, користа од специјализацијата и од меѓународната трговија е очигледна: двете земји со помал трошок на труд и на други ресурси добиваат повеќе производи, што значи и можност за поголема потрошувачка. Специјализацијата и меѓународната размена, врз основа на компаративните предности, им носат корист на сите

земји што учествуваат во размената, бидејќи овозможува проширување на производните можности на секоја земја, а со тоа и пораст на севкупното светско производство и зголемување на општата благосостојба.

Принципот на компаративни предности е основа на меѓународната размена. Меѓутоа, теоријата на компаративни предности има некои недостатоци. Имено, таа се заснова на претпоставка дека постои флексибилност на цените и на наемнините во меѓународни размени што не одговара на реалноста. Покрај тоа, теоријата е применлива само за земји што се наоѓаат на приближно ист степен на развој, а ако постојат големи разлики меѓу земјите што тргуваат, тогаш посиромашните земји се осудени да бидат суровински додаток на развиените земји.

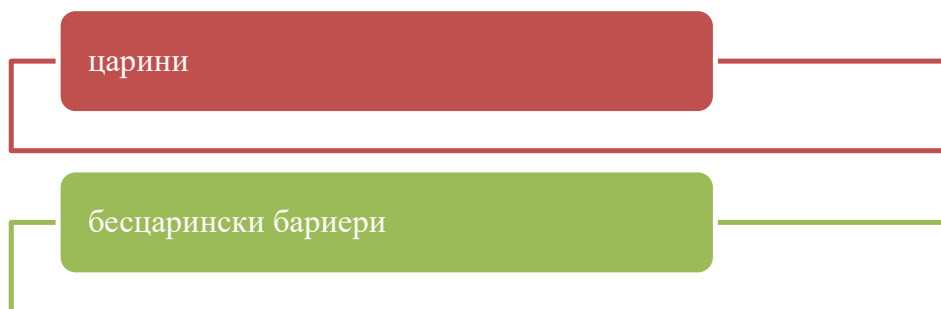
2. Протекционизам во меѓународната трговија

Меѓународната трговија во многу земји во светот во последните 50 години е значајно либерализирана. Меѓутоа, тие често посегнуваат во протекционистички мерки (како што се високи царини, извозни и увозните квоти, извозни и увозни дозволи, субвенции итн.). Цел е да го заштитат домашното производство од странска конкуренција. Честопати дури се јавуваат и таканаречени трговски војни меѓу одделни земји, со цел да се преовладува во економските односи и влијанија.

Протекционизам е појава на заштита на домашното производство од странската конкуренција, односно од поевтините производи и услуги од странско потекло.

Постојат две големи групи инструменти на протекционистичката политика:

Слика 5-7: Инструменти на протекционистичката политика

- царини
- бесцарински бариери

Еден од најупотребуваните инструменти во протекционистичката политика се царините. Тие се данок на увозот. Нив ги плаќаат увозниците на добра од странско потекло, за на тој начин да се зголеми нивната цена на нашиот пазар и да се приближи, а можеби и да се

изедначи со цената на истото добро произведено во земјата. На тој начин домашните производители се штитат од странска конкуренција.

Втората група протекционистички инструменти се: **увозните и извозните квоти** со кои количински, квантитативно се ограничува увозот. Односно, извозот на едно добро од една во друга земја, дозволи за увоз и извоз, односно административни процедури со кои државните органи претходно го одобруваат извозот или увозот на одредени добра, извозни субвенции со кои државата на домашните претпријатија им ја надоместува разликата на цената на доброто што се извозува (во овој случај домашниот производител е помалку продуктивен и има повисока цена на производот од онаа на светскиот пазар), здравствени стандарди со кои се забранува увоз на некое добро, бидејќи не ги задоволува пропишаните критериуми за заштита на здравјето на потрошувачите на земјата-увозник, еколошки стандарди со иста или со слична логика како и кај здравствените стандарди, царински процедури, со кои се дестимулира извозот на некои добра итн.

И првата и втората група инструменти даваат некои негативни економски ефекти. Тие може да се симулираат како:

- Царината дава економска неефикасност, бидејќи повисоката цена на производот им овозможува на дел од домашните претпријатија што порано биле недоволно продуктивни и конкурентни со странските добра, благодарение на царината, да опстојат и да продолжат да егзистираат, иако недоволно ги користат ретките ресурси.
- Воведената царина и зголемената цена на производите на домашниот пазар ги принудуваат потрошувачите да ги купат добрата поскапо токму за износот на царината – губитници се потрошувачите.
- Царините се давачка со фискален ефект и треба да се користат за некои јавно општествено корисни цели.

3. Слободна меѓународна трговија – либерализам

Светската економска активност во современите услови сè повеќе се глобализира и постои многу интензивна меѓународна економска соработка и увоз на капитал. Тие се понагласени од кога и да било порано. Ова е резултат на тоа што земјите се свесни за користа што ја имаат од меѓународната трговија и, според тоа, тие настојуваат колку што е можно повеќе да ги намалат и да ги отстранат трговските бариери во меѓународната економска соработка.

Во 1947 година била формирана **Општата спогодба за царини и трговија (GATT – General Agreement on Tariffs and Trade)** и како меѓународна институција таа се грижела за либерализација на меѓународната трговија врз мултилатерална основа.

Во 1995 година оваа институција била трансформирана во **Светска трговска организација (СТО) - (WTO – World Trade Organization)**. Во неа и денес членуваат над 140 земји. И РСМ е членка на СТО. Оваа организација пропишува принципи и стандарди за

однесување на земјите-членки во меѓународната трговија, кои придонесуваат за либерализација на трговската размена во светски размери и за фер и коректни односи меѓу земјите во нивната трговска соработка. Меѓу тие принципи на СТО е принципот на недискриминација на сите земји-членки и тие треба да уживаат статус и третман на најповластена нација. СТО, исто така, ги обврзува своите членки да работат на намалување на сите видови трговски бариери, царински и нецарински. Високоразвиените земји под закрила на СТО постојано преговараат за намалување на трговските бариери врз мултилатерална основа. Во овие современи услови постојат некои големи економски интеграции, како ЕУ, што даваат голем придонес во либерализацијата на надворешно-трговската размена меѓу земјите-членки на Унијата. Таа, всушност, е најмоќна светска економска интеграција што има единствен пазар од над 400 милиони луѓе и каде што постои слободно движење на стоки, услуги, работна сила, капитал.

Други такви моќни економски интеграции се **НАФТА** (здружение од три земји – САД, Канада и Мексико), **ЕФТА** – најстара зона на слободна трговија во која членуваат поголем број европски земји.

Клучни поими

- апсолутни предности
- компаративни предности
- либерализам
- протекционизам
- контингентен увоз
- увоз со дозволи
- режим на согласност
- царини
- квоти
- Светска трговска организација (СТО).

Резиме

- Ниедна држава во светот нема затворено стопанство, што значи е упатена на соработка (увоз-извоз) со другите земји. Притоа се почитуваат одредени законитости преку кои се истакнуваат условите и предностите што ги имаат земјите во таа надворешно-трговска соработка. Земјите се специјализираат за производство на одредени добра, за кои имаат предност во однос на другите. Теорија на апсолутни предности значи секоја

земја да се специјализира за производство на оној производ што го произведува поефикасно од другите земји и тој производ да го извозува. Теоријата на компаративните вредности овозможува корист на сите земји што учествуваат во размената, бидејќи создава проширување на производните можности на секоја земја, а со тоа и пораст на севкупното светско производство и зголемување на општата благосостојба.

- Протекционизам е појава на заштита на домашното производство од странската конкуренција, односно од поевтини производи и услуги од странско потекло. Притоа се користат две групи инструменти: царини и бесцарински бариери.
- Либерализам значи слободна меѓународна трговија, трговија во која ќе се намалат и ќе се отстранат трговските бариери во меѓународната економска соработка. Во светот постои СТО (Светска трговска организација), која се грижи за либерализација на меѓународната трговија врз мултилатерална осно

Прашања за проверка на знаењето

1. Какви видови контролиран увоз-извоз разликуваме?
2. Објаснете ја суштината на апсолутни вредности!
3. Објаснете ја Рикардовата теорија за компаративни предности!
4. Што е протекционизам?
5. Каква важност имаат царините?
6. Што се квоти?
7. Што е слободна трговија?
8. Што е Светска трговска организација (СТО)?

Задачи за практична примена на знаењето

1. Дали РСМ има апсолутни предности во производството на земјоделски производи во однос на земјите од ЕУ? Објаснете!
2. Преку истражување, направете споредбена анализа на увозот и извозот во македонската економија во последните неколку години!

Поглавје 3

Девизен систем и девизна политика

Содржина:

1. Девизен систем и девизна политика
2. Девизен курс
3. Биланс на плаќање (техника на меѓународни плаќања)

Кога ќе го завршите ова поглавје, треба да знаете да:

- дефинирате девизен систем и девизна политика;
- објасните за конвертабилност на девизите;
- дефинирате девизен курс;
- разликувате фиксен и флукуирачки девизен курс;
- прикажувате графички формирање на девизен курс;
- дефинирате биланс на плаќање.

1. Девизен систем и девизна политика

Девизниот систем е непосредно поврзан со надворешно-трговскиот систем. Тие заедно прават една целина. Имено, во врска со увозот и со извозот на производи настанува платен промет, односно плаќања и наплатувања. Токму тие правила за вршење на платниот промет со странство се и најбитниот елемент на девизниот систем. Имајќи го предвид ова, *девизниот систем може да се дефинира како збир на правни прописи и мерки со кои државата го регулира платниот промет со странство, добивањето и располагањето со странски средства за плаќање и начинот на купување и на продажба на странски платежни средства*. Покрај тоа, како посебен комплекс на регулатива, девизниот систем ги опфаќа прописите и мерките во врска со одржувањето на девизниот курс, одржувањето на рамнотежата на платниот биланс, девизниот пазар, девизните резерви и прометот со благородни метали.

Девизниот пазар е специфичен вид организационен пазар на кој се врши купување и продавање на девизи, а на кој учествуваат централната банка, овластените банки и други финансиски институции и други домашни лица.

Секоја земја има своја *национална валута* што се користи како законско средство за плаќање во рамките на земјата. Домашните субјекти, ако сакаат да извршат некое плаќање кон странство, ќе мора да ја набават валутата – националната парична единица на странската земја. Се разбира, странските валути ќе ги платат со домашни пари.

Девизи се кусорочни побарувања изразени со странски пари, односно девизите се странски кусорочни побарувања. На пример, ако домашно претпријатие му продаде стоки на странско претпријатие, а тоа стоките ги плаќа со меница што гласи на странска валута, во тој случај домашното претпријатие се добива со девизи. Некои автори во девизите ги вклучуваат и валутите, странските ефективни пари, односно странските готови пари, а други автори прават разлика меѓу девизи и валути. Девизите може да се поделат според повеќе критериуми. Ќе се задржиме само на две поделби.

Во зависност од тоа дали девизите може слободно да се заменуваат една за друга, тие се делат на: *конвертибилни и неконвертибилни*.

Првите се девизи што може слободно да се конвертираат, да се заменат со други девизи. Вторите се оние девизи што не може да се заменат за други девизи. На пример: американскиот долар е конвертибилен, бидејќи слободно низ цел свет може да се замени за други валути. Затоа уште се нарекува и стабилна валута. Наспроти тоа, денарот е неконвертибилен, бидејќи него не може во некоја странска земја да го менуваме за долари, евра и сл. Денарите имаат нестабилна вредност и често може да ја менуваат, односно таа да опаѓа.

Девизните резерви се многу важен инструмент на централната банка за одржување на ликвидноста на плаќањата спрема странство. Но, исто така, тие може да се користат и за

интервенција на девизниот пазар. Со нив се влијае врз одржувањето на курсот на денарот, што кај нас е честа причина.

Еден дел од резервите се чуваат како *постојани*. Тоа е делот од девизните резерви со кој се обезбедува минимум едномесечна општа ликвидност во плаќањата спрема странство. Друг дел се *тековните резерви*, со кои се обезбедува тековна ликвидност во плаќањата спрема странство. Обемот на постојаните и на тековните резерви се утврдува секоја година со посебен документ што го донесува собранието, а непосредно со нив располага централната банка (кај нас НБ).

Според девизниот систем, девизните резерви во РСМ ги сочинуваат: побарувањата во странство и хартиите од вредност што гласат на странски парични единици, а кои ги имаат и со нив располагаат НБРСМ, овластените банки и други домашни економски субјекти. Во девизни резерви се сметаат и ефективните странски пари и монетарното злато.

2. Девизен курс

Цената на странските пари изразена во домашни пари го искажува девизниот курс.

Според тоа, девизниот курс покажува *колку домашни пари треба да се дадат за една или за сто единици странски пари*, што значи дека девизниот курс ја претставува надворешната вредност на домашната валута.

На пример, курсот на денарот е 61,8 денари, а тоа значи дека за купување едно евро треба да дадете 61,8 денари (денарот е врзан за еврото).

Девизниот курс претставува врска меѓу домашната економија и странство. Имено, ако увезуваме производ што има цена изразена во странска валута, преку девизниот курс неговата цена ја претвораме во домашни пари и на тој начин добиваме претстава дали цената на тој производ е повисока или пониска од домашната цена, а со тоа дали ќе се исплатува да го увезуваме или, пак, е подобро да го купиме во земјата. Натаму, ако цените на странските производи не се променат, но се покачи девизниот курс, тогаш странските стоки стануваат поскапи, изразени во домашни пари. Или, пак, покачувањето на девизниот курс ќе предизвика поскапување на материјалите што ги увезуваме, а со тоа и пораст на домашните цени. Како што се гледа, девизниот курс има многу големо значење за националната економија и затоа секоја земја – влада интервенира во оваа област.

Девизите се купуваат и продаваат на девизен пазар, значи, на девизниот пазар се тргува со паричните единици на различни земји и под дејство на односите на понудата и на побарувачката се формираат цените на странските девизи, односно нивните девизни курсеви.

Режимот на девизниот курс ги објаснува основите врз кои националните влади го утврдуваат девизниот курс. Постојат два основни режима – системи на девизни курсеви:

- **фиксни девизни курсеви**
- **флукутирачки девизни курсеви**

Фиксен девизен курс постои кога вредноста на домашната валута е врзана (фиксирана) за некој објективен стандард, како што е некоја стока, некоја странска валута или група валути. Според тоа, девизниот курс е одреден во фиксен износ и не се менува во определен временски период. Во рамките на фиксните девизни курсеви, вредноста на домашната валута може да биде врзана за злато, некоја валута (долар, евро, франк) или група валути.

Во рамките на златниот стандард, кој функционираше во периодот од 1870 до 1914 година, секоја земја ја одредувала вредноста на националната валута во однос на златото. Овој однос на вредноста на националната валута и златото го претставувал „златниот паритет“, односно „златната средина“ на домашната валута. На пример, еден долар содржел 0,5 грама злато, а една марка имала 0,25 грама злато итн. Доколку секоја земја ја фиксира вредноста на домашната валута во однос на еден општо прифатен стандард, тогаш може да се одреди курсот на една валута во однос на друга.

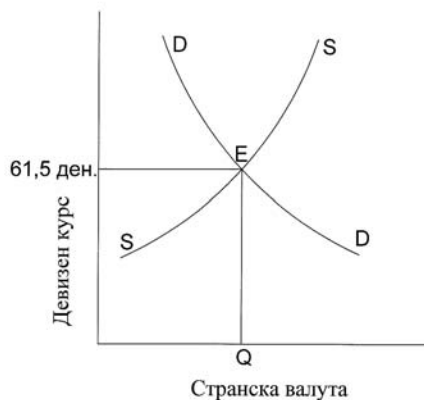
И денес одредени земји применуваат фиксен девизен курс, така што својата валута ја врзуваат за некоја друга, стабилна валута. Тоа значи дека како што ќе се движи курсот на таа валута, така ќе варира и курсот на врзаната валута. Така, на пример, денес вредноста на денарот е врзана за еврото. Односот е 61,8 денари = на 1 евро. Доколку централната банка и владата се определат за фиксен девизен курс, тие понатаму го „бранат“ така утврдениот фиксен курс со мерките на економската политика.

Вториот вид девизен курс е *флексибилно-флукутирачкиот девизен курс*. Тој постои *кога девизниот курс се формира слободно, во зависност од понудата и од побарувачката на девизите*. Тоа значи дека девизниот курс ќе се менува (ќе се флукутира), во зависност од промените во понудата и во побарувачката на девизи. Во рамките на овој систем на девизни курсеви постојат слободно флукутирачки (слободно пливачки) курсеви и флукутирачко управувани курсеви.

Слободно пливачки курсеви се оние што се формираат слободно, на девизниот пазар, врз основа на понудата и на побарувачката на девизи. Притоа, во онаа точка Е каде што ќе се изедначат понудата и побарувачката, ќе се формира пазарен девизен курс.

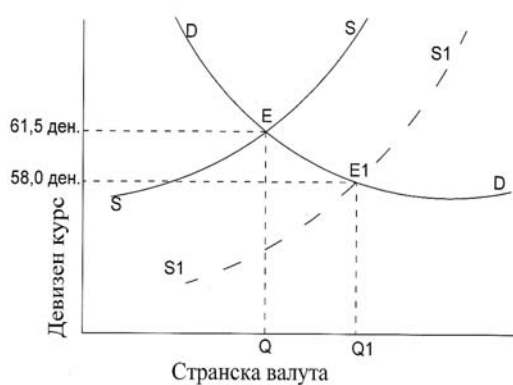
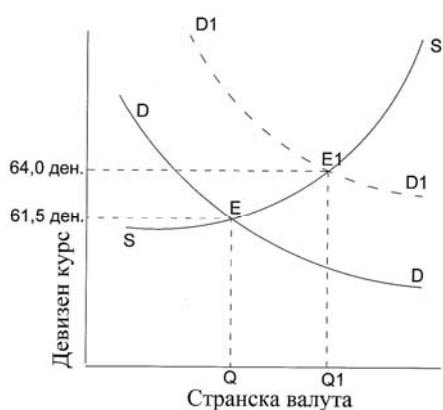
Со линијата DD е претставена побарувачката на девизи, додека линијата SS ја покажува понудата на девизи. Во точката Е понудата и побарувачката се изедначени и на тоа ниво ќе се формира рамнотежен курс. Ова може да го видите на графиконот 5-4 за рамнотежен девизен курс:

Графикот 5-1: Рамнотежен девизен курс

Слободно формирање на девизен курс значи дека ако дојде до поместување на кривата на понудата (SS) или на кривата на побарувачката (DD) на девизи, девизниот курс ќе се промени нагоре или надолу. Доколку понудата ја надминува побарувачката, девизниот курс ќе се намалува – девалвира, сè додека не се воспостави нова рамнотежа. Обратно, поголемата побарувачка на девизи од понудата ќе доведе до пораст на девизниот курс – ревалвација. Поради тоа што девизниот курс постојано се движи нагоре и надолу, се вели дека девизниот курс флукутира, односно „плива“. Тоа се гледа од следниве графикони.

Графикон 5-2: Флукутирачки девизен курс Графикон 5-3: Флукутирачки девизен курс

Како што рековме, промената на понудата и на побарувачката на девизи предизвикува поместување на девизниот курс. Во таа смисла, се поставува прашањето што влијае врз понудата и побарувачката на девизи? Девизите се користат за плаќање во странство, а се остваруваат со наплата од странство. Оттука, јасно е дека зад понудата и побарувачката на девизите стојат увозот и извозот на стоки и на услуги и други плаќања со странство. Порастот на увозот ќе предизвика зголемување на побарувачката на девизи, а порастот на извозот доведува до пораст на понудата на девизи.

Флукуирачко управуван девизен курс е оној што се формира под дејство на понудата и побарувачката на девизи, при што државата преку централната банка интервенира на девизниот пазар, така што продава или купува девизи и на тој начин го брани девизниот курс.

Значи, во рамките на системот на управувани курсеви се дозволува пазарот да го одредува девизниот курс. Но, ако на пазарот постојат неурамнотежени односи меѓу понудата и побарувачката на девизи, во тој случај државата интервенира на девизниот пазар и придонесува за одржување стабилен девизен курс.

Со оглед на тоа дека девизниот курс има големо влијание врз националната економија, денес сите земји интервенираат на девизниот пазар и не дозволуваат слободно формирање на девизните курсеви.

3. Биланс на плаќање

Меѓународната трговија, како и внатрешната трговија, во современи услови се одвива со посредство на парите. Само мал обем од меѓународната размена се извршува со директна размена стока за стока. Оттука, **меѓународните реални трансакции** (движењето на стоките, услугите и производствените фактори) **се проследени со финансиски трансакции т.е. со движење на парите и на финансиските инструменти.** Со оглед на тоа дека секоја земја има своја валута и посебни прописи со кои се регулираат плаќањата, неизбежно се наметнува прашањето за начинот на кој ќе се извршуваат меѓународните плаќања. Притоа, меѓународните финансиски трансакции не само што се придружници на реалните трансакции, туку начинот на меѓународните плаќања има големо влијание врз непреченото извршување на меѓународната размена.

3.1. Техника на меѓународните плаќања

Секоја земја има своја валута што е нејзино законско средство за плаќање во рамките на националната економија. Меѓутоа, важењето на националната валута е ограничено со државните граници. Оттука се поставува прашањето на кој начин ќе се извршуваат плаќањата меѓу субјектите од различни земји. На пример: да претпоставиме дека едно претпријатие А од земјата А увезува добро од некое претпријатие Б. Се разбира, увозното добро мора да се плати. Плаќањето ќе се изврши на следниов начин:

1. Претпријатието од земјата А ќе купи од својата банка одреден износ девизи со кои ќе ги плати увозните добра. Купените девизи претпријатието ќе ги плати со домашна валута.

2. Домашната банка ќе ги дозначи девизите на својата кореспондентна банка во земјата Б, ќе му ги исплати девизите на претпријатието што ги извезло добрата, кое на тој начин ја добива противвредноста на продадените добра во домашната валута.

Значи, меѓународните плаќања се извршуваат со посредство на банките. Имено, банките една кај друга имаат сметки преку кои ги извршуваат меѓусебните плаќања. Овие банки се нарекуваат кореспондентни банки.

Така, во примерот кога претпријатието од земјата А треба да ги плати увезените добра, тоа купува девизи од својата банка на која и плаќа во домашната валута. Домашната банка има сметка кај својата кореспондентна банка во земјата Б. Притоа, таа и дава налог на кореспондентната банка од земјата Б од нејзината сметка да му го плати соодветниот износ на претпријатието што ги извезло добрата. На тој начин се намалува износот на средствата на сметката која банката од земјата А ја има кај кореспондентната банка од земјата Б.

3.2. Поим за билансот на меѓународните плаќања

Секојдневно меѓу субјектите од една земја и субјектите од странство се извршуваат најразлични трансакции и плаќања: едни претпријатија увезуваат добра, други претпријатија извозуваат добра, едни извозуваат услуги во странство, други користат странски услуги, домашните банки одобруваат кредити на странски лица, а домашните субјекти користат странски кредити итн.

Билансот на меѓународните плаќања претставува систематски опис на сите трансакции на резидентите на една земја со странство во текот на една година.

Важно е да се забележи дека во билансот на меѓународните плаќања се забележуваат сите трансакции меѓу земјата и странство во текот на една година, без разлика дали плаќањата се извршиле порано или ќе се извршат подоцна. Во билансот се регистрираат и трансакциите во кои воопшто нема никакви плаќања, како што е случај со различните облици на помош или подароци. Значи, наспроти името што го носи во овој биланс, се забележуваат трансакциите, а не и плаќањата меѓу земјата и странство. Затоа тоа претставува важна статистичка основа за анализирање на меѓународната размена на една земја и нејзиното влијание врз вработеноста во производството и на стопанскиот развој. Имено, како и секој биланс, така и билансот на меѓународните плаќања има две страни: долговна што се означува со знакот „-“ и ја покажува употребата на средствата, и побарува, која се означува со знакот „+“ и ги прикажува изворите на средствата.

Трансакциите се евидентираат во платниот биланс на следниов начин: на позитивната страна се прикажуваат сите трансакции што значат прилив на девизни средства во националната економија, како што се: извозот, трансферите од странство, заемите од странство итн., додека на негативната страна се евидентираат трансакциите што предизвикуваат одлив на девизи од земјата, како што се: увозот, домашните трансфери кон странство, заемите дадени на странски лица итн.

Синтетички гледано, билансот на плаќање го сочинуваат три сметки:

- тековна сметка (биланс на тековни трансакции);
- капитална сметка (биланс на капитални трансакции);
- сметка на официјални трансакции.

Тековна сметка – Овој дел од билансот *ги прикажува сите трансакции на една земја со странство, поврзани со производството и со доходот, во текот на една година.* Овој биланс во прв ред ги опфаќа увозот и извозот на стоки што го претставуваат трговскиот биланс. Исто така, во тековниот биланс се опфатени и услугите што домашните субјекти им ги даваат на странските субјекти, а ги добиваат од странство. Услугите го претставуваат „невидливиот увоз и извоз“. Тука влегуваат транспортот, осигурувањето, туристичката размена, каматата, дивидендите и другите облици на доходот итн. На крај, во тековниот биланс се опфатени трансферните плаќања кон странство и трансферите од странство во корист на домашните субјекти, и тоа приватните и државните трансфери. Всушност, станува збор за дознаките на странските работници и за дознаките на домашните работници во странство, пензиите што им се плаќаат на странски лица и странски пензии што ги примаат домашните лица итн. Салдото на тековниот биланс се добива како разлика меѓу позитивната и негативната страна на билансот. Притоа, ако збирот на увозот и трансферните плаќања кон странство е поголем од збирот на извозот и трансферите од странство, во тој случај е остварен дефицит на

тековниот биланс. Тоа значи дека земјата станала должник кон странство, бидејќи дефицитот мора да го финансира на одреден начин. На пример, со земање заем од странство или со намалување на своите девизни резерви. Во обратен случај, ако земјата оствари суфицит во тековниот биланс, тогаш земјата остварила вишок на странски средства што може да ги употреби за инвестирање во странство, за зголемување на своите девизни резерви или отплата на своите долгови кон странство.

Капитална сметка – Во овој дел од платниот биланс *се прикажани тековите на финансиските средства меѓу земјата и странство што се нарекуваат капитални трансакции и го прикажуваат одливот на капиталот од земјата кон странство и приливот на странски капитал во земјата.* Овде се прикажува движењето на долгорочниот капитал, како што се директните инвестиции во земјата од странство и, обратно, странските директни инвестиции во земјата, портфолио-инвестициите (вложувањата во хартиите од вредност), како и државните заеми. Приливот на капитал од странство се прикажува на позитивната страна на билансот, а одливот на капитал се означува на негативната страна на билансот.

Во капиталната сметка се прикажува и движењето на краткорочниот капитал што има рок на доспевање до една година. Тука спаѓаат: приватните комерцијални кредити, депозитите пласирани во странски банки и депозитите на странски лица во домашните банки, краткорочните банкарски кредити итн.

Доколку приливот на странски капитал е поголем од одливот на капитал во странство, тогаш е остварен суфицит во билансот на капиталните трансакции, и обратно кога одливот на капитал од земјата е поголем од приливот на странски капитал тогаш станува збор за дефицит на овој биланс. Со оглед на тоа дека платниот биланс во целина мора да биде израмнет, јасно е дека салдото во тековната сметка мора да биде еднакво на салдото во капиталната сметка, но со спротивен знак. Според тоа, ако во тековната сметка е остварен дефицит, тој мора да се покрие со суфицитот од капиталната сметка, и обратно.

Еден дел од трансакциите меѓу домашните и странските лица никаде не се евидентирани, како што е случајот со преносот на странски валути преку граница што не се пријавени и увозот на добра од странство што не им се пријавува на царинските служби. Исто така, заради примената на различна статистичка методологија или различниот пристап до податоци, може да се случи да настане одредено несовпаѓање во податоците на едната и на другата страна во билансот во меѓународните плаќања. Тој неевидентирани вишок или кусок на девизи подоцна книговодствено се „внесува” во билансот на плаќање во категоријата на **статистичка грешка**.

Сметка на официјални трансакции – Откога билансот на тековната и на капиталната сметка заемно ќе се споредат и пребијат и откако тој резултат ќе се коригира со статистичка грешка, вишокот или недостигот на девизи, ќе мора да се покрие и **да се урамнотежи билансот на плаќање**. Тоа се врши преку сметката на официјалните трансакции, односно резерви. Тука се опфатени трансакциите, како што се: купопродажбата на монетарното злато, промените во специјалните права за влечење и резервните позиции кај **ММФ** (Меѓународен монетарен фонд), купувањето странски обврзници и емисијата на домашните обврзници, промената на средствата во странските банки итн. Во табелата е даден пример за платен биланс на РСМ.

Слика 5-8: Платен биланс на РСМ(2022 година К-1)

Основни компоненти на платниот биланс на Република Северна Македонија
(во милиони евра)

	тековна година		претходна година		квартална промена		годишна промена	
	Кв.1 2022	Кв.1 2021	Кв.4 2021	милиони евра	%	милиони евра	%	
Тековна сметка	-392,4	-53,0	-346,5	-45,9	13,3	-339,5	...*	
Стоки	-845,2	-505,2	-798,9	-46,3	5,8	-340,0	67,3	
Услуги	161,9	193,3	33,0	128,9	...	-31,4	-16,3	
Примарен доход	-137,7	-137,9	-139,0	1,3	-0,9	0,1	-0,1	
Секундарен доход	428,6	396,7	558,5	-129,9	-23,3	31,8	8,0	
Капитална сметка	0,2	-3,7	2,6	-2,4		3,9		
Финансиска сметка	-383,5	-47,4	-325,6	-57,9		-336,1		
Директни инвестиции	-100,2	3,5	-197,1	96,9		-103,8		
Нето-стекнување средства	405,9	332,0	-270,1	676,0		73,9		
Сопственички капитал	7,8	45,9	-1,8	9,5		-38,2		
Реинвестирање на добивка	2,6	1,7	2,1	0,5		0,9		
Должнички инструменти	395,5	284,3	-270,5	666,0		111,2		
Нето-создавање обврски	506,1	328,4	-73,0	579,1		177,7		
Сопственички капитал	16,1	33,9	59,4	-43,3		-17,8		
Реинвестирање на добивка	83,2	105,0	-87,6	170,8		-21,8		
Должнички инструменти	406,8	189,6	-44,8	451,6		217,2		
Портфолио-инвестиции	25,8	-636,9	35,8	-10,0		662,8		
Валуту и депозити	23,2	27,6	139,7	-116,5		-4,4		
Заеми	54,7	-19,1	-96,9	151,6		73,8		
Трговски кредити	-12,8	-35,1	-139,2	126,4		22,3		
Специјални права на влечење (нето-создавање обврски)	0,0	0,0	0,0	0,0		0,0		
Девизни резерви	-373,5	611,5	-67,9	-305,6		-985,0		

Напомена: Во финансиската сметка знакот (-) означува нето-приливи од странство. Кај девизните резерви знакот (+) означува зголемување, додека знакот (-) означува намалување на девизните средства. Во податоците за девизните резерви се исклучени ценовните промени и курсните разлики.

Извор: НБРСМ.

Клучни поими

- девизен пазар
- девизен систем
- девизен курс

- фиксен девизен курс
- флукуирачки девизен курс
- биланс на плаќање

Резиме

- Девизниот систем може да се дефинира како збир на правни прописи и мерки со кои државата го регулира платниот промет со странство, здобивањето и располагањето со странски средства за плаќање и начинот на купување и на продажба на странски платежни средства. Девизи се краткорочни побарувања изразени во странски пари, односно девизите се странски краткорочни побарувања. Може да бидат конвертибилни и неконвертибилни. Девизен курс претставува цена на домашната парична единица изразена во странска (колку денари даваме за една или за сто странски валути) и тој може да биде фиксен (вредноста на домашната валута е врзана, фиксирана, за некој објективен стандард, како што е некоја стока, некоја странска валута или групи валути) и флукуирачки (кој се формира слободно на девизниот пазар во зависност од понудата и од побарувачката на девизи).
- Меѓународната трговија се одвива со посредство на парите и финансиските инструменти. Постои посебна техника на меѓународните плаќања. Билансот на меѓународните плаќања претставува систематски опис на сите трансакции на резидентите на една земја со странство во текот на една година. Го сочинуваат три сметки: тековна, капитална и сметка на официјалните трансакции. Тековната сметка ги прикажува сите трансакции на една земја со странство, поврзани со производството и со доходот во текот на една година. Во капиталната сметка се прикажани тековните финансиските средства меѓу земјата и странство, кои се нарекуваат капитални трансакции и го прикажуваат одливот на капиталот од земјата кон странство и приливот на странски капитал во земјата. Сметката на официјалните трансакции – врши покривање и урамнотежување на билансот на плаќање преку трансакции како што се: купопродажба на монетарно злато, промени во специјалните права за влечење и резервните позиции кај ММФ, купување странски обврзници и емисија на домашните обврзници, промена на средствата во странските банки итн.

Прашања за проверка на знаењето

1. Што е девизен курс?
2. Што е фиксен девизен курс?
3. Што е флукуирачки девизен курс?
4. Објаснете го флукуирачки управуваниот девизен курс?
5. Што е платен биланс? Објаснете го!
6. Кои три сметки го сочинуваат билансот на плаќање?
7. Објаснете го терминот статистичка грешка кај билансот на плаќање!

Задачи за практична примена на знаењето

1. Што ќе се случи со девизниот курс на денарот ако централната банка не интервенира на девизниот пазар во услови на висока инфлација?

РЕЧНИК

А

Автоматски стабилизатори – категории кои самостојно се вклучуваат и дејствуваат антициклично врз економијата, без да се чека владата и парламентот да ги донесат тешките одлуки за промена на даночните стапки и јавните расходи;

Аграрна политика – мерки и инструменти со кои државата настојува да влијае врз обемот и структурата на земјоделското производство;

Агрегатна побарувачка – количество финални добра и услуги што секторите во економијата се подготвени да го купат при различни општи нивоа на цени;

Агрегатна понуда – однос меѓу општото ниво на цените и вкупното количество добра и услуги што секторот на претпријатија е подготвен и способен да го понуди;

Агротехнички мерки – агротехнички средства (машини), сортни семиња, сортни видови добиток, ѓубрива;

Акумулација – издвојување средства за вршење проширена репродукција;

Акцелератор – показател на влијанието на промените на доходите врз масата на инвестициите;

Акцизи – посебен вид данок на потрошувачка што се плаќа само за некои видови луксузни производи (нафта и дериватите, автомобили, кафе, пиво, алкохолни пијалаци);

Амортизација – трошење на основните средства;

Апрецијација – растење на вредноста на парите;

Апсолутни предности – предностите на една земја која поефикасно (се специјализирала) произведува некој производ, отколку други земји;

Арондација – заокружување на обработливите површини;

Аутсајдери – невработени лица што би работеле и ја нудат работната сила под реално утврдени наемнини (ги симнуваат наемнините);

Б

Банкноти – книжни пари;

Биланс на меѓународни плаќања – систематски опис на сите трансакции на резидентите на една земја со странство во текот на една година;

Бруто Домашен Производ -БДП – пазарна вредност на сите финални добра и услуги во една земја во текот на една година, создадени со домашни инпути;

БДП јаз – разликата меѓу фактичкиот и потенцијалниот БДП во една година;

Бруто Домашен Производ per capita – БДП поделен со бројот на жители во земјата;

Бруто-инвестиции – средства од амортизација и акумулација (збирни инвестиции);

Бруто Национален Производ БНП– вредноста на вкупно произведени финални добра и услуги во една земја во текот на една година создадени и со увозни инпути;

Буџет – план на приходите и на расходите на една држава во текот на една година;

Буџетска рамнотежа – еднакви јавни приходи и јавни расходи;

В

Вградена инерциска инфлација – инфлација што се јавува како резултат на очекувањата за покачување на општото ниво на цените за определен процент;

Вредност на парите – внатрешна, домашна, колку стоки и услуги може да се купат со домашната парична единица на домашниот пазар;

Г

Галопирачка инфлација – двоцифрен-трицифрен пораст на цените, луѓето ги претвораат парите во недвижен имот и други реални добра;

Д

Данок на добивка – данок што го плаќаат правните лица на остварената добивка;

Данок на додадена вредност – ДДВ – повеќетаен данок на потрошувачка;

Данок на имот – данок што го плаќаат сите физички и правни лица сопственици на недвижен и движен имот;

Даноци – јавен приход, законска давачка што ја плаќаат граѓаните и правните лица кон државата како дел од својот приход, имот, потрошувачка;

Даночен објект – предмет на оданочување (имот, приход, потрошувачка);

Даночен субјект – лицето што се оданочува (физичко и правно);

Даночна евазија – одбегнување плаќање данок;

Даночна основа – обем или износ од предметот на оданочување врз кој се пресметува данокот;

Даночна стапка - процент, дел што треба да се плати во вид данок од утврдената даночна основа;

Девалвација – опаѓање на девизниот курс;

Девиза – краткорочно побарување што гласи на странска валута;

Девизен курс – цена на домашната парична единица изразена во странска, колку денари даваме за една или за сто странски валути;

Девизен пазар – специфичен пазар на кој се врши купување и продавање на девизи;

Дезинвестирање – вложувања помали од износите на амортизираните (депресираните) капитални фондови;

Депрецијација – опаѓање на вредноста на парите;

Дефицит – поголеми расходи од приходи;

Дефлатор – однос меѓу нивото на цените во тековната година во однос на нивото на цените во претходната (земена за база како 100);

Дефлација – растење на куповната моќ на парите, а опаѓање на општото ниво на цените;

Дисконтна стапка – каматна стапка по која комерцијалните банки и плаќаат камата на централната банка за земените кредити од кај неа;

Дискрециона фискална политика – право на владите на современите економии да предлагаат и да применуваат промени во јавните давачки (даночните стапки) и во програмите на јавната потрошувачка во зависност од фазата на економскиот циклус;

Доброволна невработеност – работниците сами ги напуштаат работните места незадоволни од платите и од условите за работа;

Е

Еквивалент – разменско средство за сите други производи;

Економика – економија , стопанство;

Економска политика – збир на мерки со кои државните органи ги регулираат стопанските движења и влијаат врз стопанската практика;

Економски раст – квантитативно зголемување на потенцијалниот БДП со тек на време;

Економски трошоци – Окунов закон – секое 2% намалување на фактичкиот БДП под потенцијалниот БДП дава 1% пораст на невработеноста;

Економски циклус – временскиот период од една до друга рецесија, односно од едно до друго дно;

Експанзивна монетарна политика – стимулирачка политика на централната банка во услови на рецесија-криза;

Експанзивна фискална политика – стимулативна политика на владата во фаза на рецесија, преку зголемена државна потрошувачка, намалени даноци и комбинација на овие две опции;

Експанзија – фаза на економскиот циклус кога има пораст на севкупната економска активност на економските агрегати;

Ефикасност на капиталот – каков ефект даваат инвестираните средства;

Ж

Животен стандард – целината на личната и на јавната потрошувачка;

Животен циклус на штедењето – временскиот период кога домаќинствата може да штедат (нивниот работен век);

З

Задолжителна резерва – средства (во утврден процент) што комерцијалните банки мора да ги чуваат како готовина кај централната банка;

Заеднички потреби – потреби што ги обезбедува, како државата, така и вработените од своите придонеси и од придонесите на фирмите, а служат за солидарно, индивидуално или колективно задоволување на потребите на граѓаните;

Земји во транзиција – држави што го сменија системот од социјализам во капитализам, преминаа од доминантна државна сопственост во приватна и од планско во пазарно стопанство;

И

Извоз – продавање на дел од нашиот БДП на други држави;

Инвенции – нови откритија;

Инвестиции – вложување во капитални фондови;

Инвестиции за замена – средства за замена на истрошените машини (средства од амортизација);

Индекс на потрошувачки цени CPI – индекс на трошоци на живот;

Иновации – примена на инвенциите во процесот на работа;

Инсајдери – лица вработени во фирмите што учествуваат во преговарањата за висините на платите;

Интермедијари – суровини, полупроизводи, незавршени производи што се употребуваат за производство на други добра и услуги;

Инфлација – опаѓање на куповната моќ на парите, а растење на општото ниво на цените;

Ј

Јавна потрошувачка – потрошувачка на материјални и на културни богатства и услуги што ги обезбедуваат државата и граѓаните сами, солидарно;

Јавни заеми – заеми што државата ги зема од населението, деловните банки, ЦБ, кога станува збор за внатрешни заеми или од странство кога станува збор за надворешни заеми;

Јавни приходи – приходи што ги собира државата од граѓаните и од стопанството;

Јавни расходи – употреба на средства собрани од јавни приходи;

К

Камата – цена на зајмените средства;

Каматна стапка – процентуален износ на средства што се плаќа како камата;

Капитална сметка (биланс на капитални трансакции) - тековите на финансиските средства меѓу земјата и странство, а го прикажуваат одливот на капитал од земјата кон странство и приливот на странски капитал во земјата;

Капитални фондови – градежни објекти, опрема и резерви;

Компаративни предности – земјите со помал трошок на труд и други ресурси добиваат повеќе производи и можност за поголема трговија;

Константни цени – цени од година во која имало ниска стапка на инфлација;

Контингентен увоз – увоз дозволен од државата само во определени контингенти;

Кредитна мултипликација – креирање пари од страна на комерцијалните банки;

Л

Либерализам – појава на намалени или на отстранети трговски бариери во меѓународната економија;

Лична потрошувачка – потрошувачка на материјални и на културни духовни богатства и услуги што граѓаните сами ги обезбедуваат;

М

Макроекономија – наука за функционирање на економијата во целина;

Макроекономска рамнотежа – точката-состојбата во која кривата на агрегатната побарувачка (AD) се сече со кривата на агрегатната понуда (AS);

Макроекономски инструменти – мерки што ги користат макроекономските политики за постигнување макроекономски цели;

Мали претпријатија – претпријатија со мал број вработени, со мал обем на средства;

Мало стопанство – дел од стопанството на земјата составен од мали и од средни претпријатија;

Маргинален капитален коефициент – показател за тоа колку единици инвестиции биле потребни да се вложат за да предизвикаат една единица пораст на БДП;

Маргинален коефициент на ефикасност – показател за тоа каков ефект во порастот на БДП дава една единица инвестиции;

Меѓународна трговија – увоз и извоз на стоки;

Меркантилизам – учење според кое богатството на нацијата се создава во трговијата, поточно во надворешната трговија, доколку извозот го надминува увозот;

Монетарна политика – политика на регулирање и управување со количеството пари во оптек;

Монетарни агрегати – компоненти на понудата на пари (M1 - пари во потесна смисла на зборот и M2 - пари во поширока смисла на зборот);

Мултипликатор – показател на влијанието на промените на инвестициите врз доходот во економијата;

Н

Надворешна вредност на парите – девизен курс;

Наменска распределба – утврдување на деловите од БДП за која намена ќе се употребат;

Невработени – лица што се работоспособни, сакаат да работат, бараат работа, но не може да најдат;

Негативно штедење – поголема потрошувачка од расположлив доход;

Неокејнзијанизам – учење на теоретичарите следбеници на учењето на Џ. М. Кејнз;

Неолиберализам – учење на теоретичарите застапници за слобода на пазарот и немешање на државата во него;

Нето-инвестиции – средства за проширена репродукција (средства од акумулација);

Нето-извоз – разлика меѓу увозот и извозот;

Ниво на економска развиеност – степен до кој економски се развила една земја;

Номинален БДП – вредноста на вкупно произведените финални добра и услуги во економијата искажани во тековни цени, базични, константни цени;

Нумеричко плаќање – плаќање со златни пари што имаат утврдена тежина и чистота на златото;

О

Опортунитетен трошок – трошок од испуштена добивка од некоја активност поради вложување во друга активност;

Општи-општествени потреби – потреби поврзани со функционирањето на државата и нејзините органи, државната администрација, одбраната, судството, полицијата и други потреби;

П

Пари – книги или записи на банкарска сметка;

Пенсаторно плаќање – плаќање со парче злато кај кое треба да се мери неговата тежина и чистота;

Перманентен доход – долгорочна тенденција на тековниот доход;

Персонален данок – данок што го плаќаат само физички лица што остваруваат приход по различни основи;

Побарувачка на пари – средства поврзани со функцијата на парите како средство за зачувување на вредноста, средства што домаќинствата ги чуваат дома;

Позитивно штедење – поголем расположлив доход од потрошувачка;

Политика на отворен пазар – политика на купопродажба на хартии од вредност;

Политика на скапи пари – покачени каматни стапки за да се намали количеството пари во оптек преку помала заинтересираност за скапи кредити;

Понуда на пари – средства што се нудат од ЦБ и од комерцијалните банки во оптек;

Портфолио инвестиции – купување акции на постојни претпријатија, но помалку од 51%;

Потенцијален БДП – долгорочната тенденција на фактичкиот БДП, максимален аутпут што економијата може да го реализира во услови на одржување високо ниво на ценовна стабилност;

Потрошувачка – дел од доходот на домаќинствата наменет за купување различни добра и услуги за задоволување на нивните потреби;

Потрошувачка кошничка – стоки и услуги неопходни за опстанок на едно просечно четиричлено семејство;

Правило 70 – доколку бројот 70 се подели со просечната стапка на раст на БДП, се добива бројот на години потребни да се дуплира БДП на земјата;

Придонеси – доброволни давачки на граѓаните од кои тие имаат директна или индиректна корист од потребата за чие задоволување и се плаќа оваа давачка;

Природна стапка на невработеност – го дава долгорочниот тренд на вистинската стапка на невработеност;

Присилна невработеност – поголема понуда на работна сила од побарувачката за неа во одредени претпријатија;

Протекционизам – појава на заштита на домашното производство од странска конкуренција;

Профит – остварена добивка од одредени економски активности;

Проширена репродукција – зголемен обем на обновениот процес на работа;

Р

Расположлив доход – средствата со кои располагаат домаќинствата во тековниот период;

Реален БДП – вредноста на вкупно произведените финални добра и услуги во економијата искажани преку постојани, константни, базични цени;

Ревалвација – зголемување на девизниот курс;

Репродукција – обновување на процесот на работа;

Рецесија – фаза на економскиот циклус кога има намалување на економската активност, на економските агрегати;

С

Сектори на економијата – сектор на домаќинства, сектор на претпријатија, државен сектор и надворешно-трговски сектор;

Сметка на официјални трансакции – покривање на кусокот или на вишокот девизи во билансот на плаќање и негово урамнотежување;

Социјални трошоци – трошоци што се однесуваат на лекувањето на невработените, на психофизичките заболувања што се јавуваат поради невработеноста;

Стагфлација – појава на инфлација истовремено придружена со релативно висока невработеност и ниски стагнантни стапки на движење на БДП;

Стапка на економски раст – однос меѓу промената на БДП во тековната година и вредноста на БДП во претходната година искажани во проценти;

Стапка на невработеност – однос меѓу бројот на невработени и вкупниот број на работна сила изразен во проценти;

Стопанска стварност – економската сфера од човековото живеење каде што се создаваат материјални услови за живот;

Стопански систем – севкупност на условите за стопанисување утврдени од државата со законски прописи и обичајни норми;

Странски директни инвестиции-СДИ – вложувања на транснационални компании во купување акции на постојни претпријатија со над 51%, или отворање нови афилијации;

Структурна невработеност – невработеност предизвикана од структурните промени во стопанството (се бараат одредени занимања, а други не);

Суфицит – поголеми приходи од расходи;

Т

Такси – надоместок што го наплатуваат државните органи за услугите што им ги даваат на правните и на физичките лица;

Тековна сметка (биланс на тековните трансакции) – сите трансакции на една земја со странство, поврзани со производството и доходот, во текот на една година - увозот и извозот на стоки;

Трампа – размена на стока за стока;

Трансакциски мотив – чување пари поради несинхронизираноста на плаќањата и наплатувањата;

Трговски дефицит – поголем увоз од извоз;

Трговски суфицит – поголем извоз од увоз;

Трошоци на државната благајна – колку невработените ја чинат државата поради тоа што не учествуваат во создавањето на БДП, не плаќаат даноци и придонеси од работен однос, а државата мора да води социјална политика;

Трошочна инфлација – настанува од причина на пораст на производните трошоци на претпријатијата, пред сè, на наемниците, а потоа на цените на увозните сировини;

У

Увоз – купување, внесување во земјата на дел од туѓ БДП;

Умерена инфлација – благ пораст на цените на стоките и на услугите, ниска стапка на инфлација, стимулативна;

Употребна вредност на парите – функцијата за која се употребуваат (како разменско-платежно средство, како средство за зачувување на вредноста и како мера на вредноста);

Ф

Фактички БДП – краткорочни варирања, флукуации на БДП во една година, односно од година во година;

Физиократи – теоретичари според чие учење богатството на народите се создава во земјоделството;

Физички капитал – средства за купување опрема, како и машини, алатки и средства за работа;

Фиксен девизен курс – вредноста на домашната валутата е врзана (фиксирана) за некој објективен стандард (странска валута);

Фиксни плати – непроменливи плати;

Филипсова крива – инверзна меѓузависност-trade off на стапката на невработеност со стапката на инфлација;

Финални добра – производи што се завршени и служат за крајна потрошувачка;

Фискална политика – употреба на јавни приходи и на јавни расходи за дејствување врз макроекономските агрегати т.е. врз вкупната економска активност;

Флексибилни плати – променливи плати (нагоре и надолу);

флукуирачки девизен курс – девизен курс што се формира слободно во зависност од понудата и побарувачката на девизниот пазар;

Фрикциона невработеност – лесна форма на невработеност што се јавува поради неинформираноста на невработените за постоење слободни работни места;

Функционална распределба – распределба што се врши на пазарот меѓу производителите на добра и на услуги врз основа на пазарните принципи;

Х

Хиперинфлација – цените растат во милиони, милијарди проценти годишно, најопасна форма на инфлација;

Ц

Царини – вид данок што се плаќа при увоз на одредени стоки;

Централна банка – највисока банкарска институција во рамките на една национална економија;

Циклична невработеност – невработеност како резултат на тоа во која фаза од циклусот се наоѓа економијата;

Ч

Човечки капитал – работната сила со нејзините знаења, квалификации, умеења;

Ш

Шпекулативен мотив – побарувачка на пари поттикната од можноста тие да се трансформираат во друг, помалку ликвиден имот т.е. обврзници и акции;

Штедење – непотрошениот дел од доходот на домаќинствата;

Штедење во нулта-зона – еднаков расположлив доход и потрошувачка.

Користена литература

1. Бег Д. Фишер С., Дорнбуш Р. (2000) „Економија“ (превод) НИК – Лист Скопје
2. Bernstein J. W. (2001) „The intellegent Asset Allocator”
3. Бурда, М. „Вишлоу Ч, (2001)” Макроекономија” (европски текст) ИНА - Комерц, Скопје
4. Бушанан Ј. (1995), „Регион”
5. Дамеска Ј. “Економија“, Просветно дело-АД Скопје, 2005
6. Дамеска Ј. “Економија“, МОН на РСМ-Скопје, 2010
7. Фити Т. и Филиповски В. (1999) „Основи на микроекономијата”
8. Фити Т. „Вовед во современа макроекономија”, Економски факултет - Скопје
9. Фити Т. „Современите макроекономски концепции и економските политики”, Економски факултет – Скопје
10. Георгиев А. Несторовски М. „Економика на Македонија”, Просветно дело – Скопје (2002)
11. Gilbert Abraham (1992) – Frois „Economic Politique” – 5 – ieme edition, „Economica”- Paris
12. Greenwald Douglas „Dictionnaire Economique” – „Economica” – Paris 1987
13. Ph. Hardwick, B. Khan, J. Langmead, „Anintroduction to Modern Economics”, 4 edition, London, 1994
14. HarrisonBarry, Charles Smith and Brinley Davies „Intoductory Economics”, Macmillan, London, 1992.
15. Јовановски Т. „Монетарна економија”, 1995 Скопје, Марковски С, 1991 Белград, „Трошкови у пословном одлучивању”
16. Кикерова И. (1998) „Стански директни инвестиции во земјите во транзиција”, Економски факултет, Скопје
17. Комазец С., Ристиќ Ж. „Антиинфлациона стратегија”- Белград, 1992
18. Македонија во бројки, Државен Завод за статистика
19. Mankiw,G.”Macroeconomics”, Fourth edition, Worth Publishers, New York,(2000)
20. Marks, K.”Kapital”, Prosveta, Beograd (1979)
21. Маршал А. „Principles of Economics”, Лондон
22. Miller, R.(1988), Economic today, The Mikro Wiew, Sihth edition.
23. Миљовски, К.(1981), “Развојот на економската мисла“, Култура, Скопје.
24. Ивановски К. (1981)”Развојот на економската мисла”, Култура-Скопје
25. Samuelson P. and Nordhaus W. (1992)” Економија”, 14 издание, Мате, Загреб
26. Славески Т. (1997), „Приватизација, пазар, држава”, НИП Експрес- Магна Скен, Скопје
27. Smith A. (1997), ” Богатство на народите” (1, 2, 3 том) издание Штрк, Скопје
28. Стојков М. (2002)” Развој на економската мисла”, Економски факултет, Скопје
29. Трпески, Љ. “Пари и банкарство“, (1995), Economy Press, Skorje

30. Узунов, Н.(1995) “Трансформација на економските системи“, Детска радост, Скопје
31. UNCTAD (2002) Trade and Development report, 2002, New York and Geneva.